

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**KÜREK CEZASI VE OSMANLI UYGULAMASI
(966-981/1558-1574)**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

HACER KIRLI

İstanbul
2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

KÜREK CEZASI VE OSMANLI UYGULAMASI (966-981/1558-1574)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

HACER KIRLI

Danışman

Prof. Dr. Faruk BEŞER

İstanbul
2015



T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi Hacer Kırıl'ın KÜREK CEZASI VE OSMANLI
UYGULAMASI (966-981/1558-1574) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun
15.06.2015 tarih ve 2015/21-21 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu
ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 10 / 7 / 2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. FARUK BEŞER	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. VECDİ AKYÜZ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. HÜSNÜ KOYUNOĞLU	

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı:	Hacer Kırılı
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Fıkıh
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Faruk Beşer
Tez Türü ve Tarihi:	Yüksek Lisans - Haziran 2015
Anahtar Kelimeler:	

ÖZET

KÜREK CEZASI VE OSMANLI UYGULAMASI

(966-981/1558-1574)

Bu çalışma fikhın Osmanlı uygulamasında ne derece etkili olduğu; Osmanlı hukuk uygulamalarında şer'î ve örfî unsurların ne kadar hakim olduğu tartışmalarına katkı sağlama niyetiyle ortaya çıkmıştır. Çalışmada arşiv belgeleri aracılığıyla Kürek Cezası tatbikinin Fıkıh'taki yeri belirtmeye ve uygulama örneklerinin Ceza Hukuku ilkeleriyle mütabakatı tahlil edilmeye çalışılmıştır. Giriş ve iki ana bölümden oluşan çalışmanın giriş bölümünde Osmanlı ceza hukukunun genel yapısı ve bu yapı içerisinde kürek cezasının konumuna dair genel bilgiler verildikten sonra ilk bölümde tarihi olarak kürek cezası ele alınmıştır. İkinci bölümde ise İslam ceza hukuku ilkeleri bağlamında uygulamanın durumuna dair mülahazalar yapılmıştır. Sonuç bölümünde de değerlendirme yapılarak teorik ve pratik arasındaki ilişki üzerine ipuçları verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Fıkıh, Osmanlı Devleti, ceza hukuku, kürek cezası, ta'zîr

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname:	Hacer Kırılı
Field:	Basic Islamic Sciences
Programme:	İslamic Law
Supervisor:	Prof. Dr. Faruk BEŞER
Degree Awarded and Date:	Master - June 2015
Keywords:	

ABSTRACT

PENAL SERVITUDE ON THE GALLEYS AND ITS PRACTICE IN OTTOMAN STATE

(966-981/1558-1574)

This study aims to contribute on discussions about the effect rate of fiqh to Ottoman practice and how much shar'i and customary factors dominate the Ottoman law enforcement. The practices of penal servitude on the galleys are investigated under the consideration fiqh. The applied practices are also compared with the penal law principles. This dissertation includes introduction and two main sections. In the introduction section the structure of Ottoman State's criminal law and the place of penal servitude on the galleys at this structure are explored. The first main section deals with penal servitude on the galleys from history approach. In the following section this practice is embraced and discussed from the Islamic law principles' point. Finally a judgment is tried to be accomplished on the relation between theory and execution and given as the results.

Keywords: Fiqh, Ottoman State, criminal law, penal servitude on galleys, ta'zeer

ÖNSÖZ

Oryantalistler, İslam devleti olarak vasıflanan Osmanlı Devleti'nin, teoride kabul ettiği fıkıh normlarına uygulamada sadık kalmadığını, hatta değiştirdiği ve bazı normları kaldırdığını iddia etmektedirler.¹ Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuk uygulamaları üzerine ortaya atılan ve gerek yukarıdaki iddiayı destekleyen gerekse muhalefet eden iddialar arşiv belgelerinden istifa edilerek doğrulanacak ya da yanlışlanacak meselelerdir. Elinizdeki çalışma da bu gerçekten yola çıkılarak hazırlanmıştır. Ceza hukukunun ilkeleri çerçevede kabul edilerek arşiv belgeleri anlaşılmalı ve yorumlanmalı çalışılmıştır. Ancak elbette ki bu çalışmaya yol gösterici olan diğer çalışmalar gibi bu çalışmada da belirli bir tarihi aralık ve belli sayıdaki belgeden yola çıkılarak genel geçer yargılar vermekten kaçınılmıştır. Bu çalışmada hedeflenen; istifa edilen belgelerden öğrenilen bilgilerin tasnifi ve Osmanlı'da yürürlükte olan hukuk ile fıkıh arasındaki ilişki hakkında zihinlerde kısmî bir resim oluşturmaktır.

Çalışmam esnasında zaman-mekan ayrımı gözetmeksizin benimle ilgilenen, her türlü destek ve yardımını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Faruk Beşer'e, yoğun mesaisi arasında bana vakit ayıran ve savunma jürisinde bulunarak beni onurlandıran Prof. Dr. Vecdi Akyüz'e; sağlığı müsaade etmemesine rağmen çalışmamı sabırla tekrar tekrar okuyup tashih eden Doç. Dr. Hüsnü Koyunoğlu'na, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki belgeleri okumamda yardımcı olan Mehmet Taştan Bey'e sonsuz teşekkür ederim. Her türlü ilmi faaliyette arkamda olan tüm aile fertlerime, özellikle elleri öpülesi anneme ve kayınvalideme şükran ve minnetlerimi sunarım. Son olarak tez süreci boyunca bir ev hanımı olarak eksiklerimi görmezden gelerek beni daima teşvik eden Kıymetli Eşim Ahmet Bey'e de teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Bryan S. Turner, **Max Weber ve İslam**, Yasin Aktay (çev.), Ankara: Vadi, 1991, s. 151-152.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	V
GİRİŞ	
I- KONUSUN TAKDİMİ	1
II- KAYNAKLAR VE YÖNTEM	1
III- OSMANLI CEZA HUKUKUNUN GENEL YAPISI VE KÜREK CEZASI	5
A- GENEL BİLGİLER	5
B- KÜREK CEZASININ CEZA TASNİFLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ	11
 BİRİNCİ BÖLÜM	
KÜREK CEZASI VE UYGULAMANIN TARİHİ SÜRECİ	17
I- AKDENİZ DEVLETLERİ'NDE KÜREK CEZASI	18
II- OSMANLI DEVLETİ'NDE KÜREK CEZASI	22
A- GENEL BİLGİLER	22
B- KÜREKÇİ ÇEŞİTLERİ	26
a. Ocaklık Kürekçi (Avâız Kürekçi)	26
b. Hod-girifte Kürekçi	28
c. Gebrân-ı Mîrî (Mîrî Esirler)	29
d. Satın Alınan Esirler	31
C- CEZANIN AMACI	31
a. Suçu Önlemek ve Suçluyu Islah Etmek	31
b. Caydırıcılık	32
c. Kürekçi İhtiyacının Giderilmesi	33
D- CEZAYI GEREKTİREN SUÇLAR	37
E- CEZANIN UYGULANMASINDAKİ USÛL	40
F- CEZA SÜRESİ	46
G- CEZANIN SONA ERMESİ	49
a. Mahkûmiyet Süresinin Tamamlanması	50
b. Af	51
c. Hatalı ve Haksız İnfazdan Rücu	51
d. Ölüm ve Yaşlılık	53
 İKİNCİ BÖLÜM	
TATBİKATIN HUKUKA UYGUNLUĞU	54
I- İSLAM CEZA HUKUKU İLKELERİNE GÖRE KÜREK CEZASI	55
A- CEZANIN KANUNÎLİĞİ	55
B- CEZANIN ŞAHSÎLİĞİ	58
C- CEZANIN UMUMÎLİĞİ	61
D- SUÇ-CEZA DENGESİ	64
E- CEZALANDIRMADA ADÂLET VE HAKKANİYET	65
II- OSMANLI UYGULAMASININ FIKIHLA MUTABAKATININ İNCELENMESİ	69
SONUÇ	71
EKLER	75
KAYNAKÇA	83

KISALTMALAR

a.d.	Aynı Defter
a.e.	Aynı Eser
A.DVN.	Divân (Beylikçi) Kalemi Defterleri
Akt.	Aktaran
a.y.	Aynı Yer
BEO.	Bâb-ı Âlî Evrâk Odası
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bk.	Bakınız
C.ADL	Cevdet Tasnifi Adliye Belgeleri
c.	Cilt
ç.	Çoğulu
çev.	Çeviren
ed.	Editör
drl.	Derleyen
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA.	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İE. ADL.	İbnül Emin Tasnifi Adliye Belgeleri
KK	Kâmil Kepeci Tasnifi
m.	Madde
MD.	Mühimme Defterleri
no.	Numara
ör:	Örnek
r.a.	Radiyallâhu anhu
s.	Sayfa
sade.	Sadeleştiren
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
t.y	Tarih Yok
vd.	Ve Diğerleri
vr.	Varak
yay.	Yayınlayan/Yayıma Hazırlayan
y.y.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

I- KONUNUN TAKDİMİ

Kürek cezası, kürekli gemilerin yaygın olduğu asırlarda gemilerin hareketine yardım eden küreklerin, suçlulara çektirilmesi şeklinde infaz edilen bir cezadır. Deniz savaşları yüzyılı diyebileceğimiz XVI. yüzyıldaki tarihi dinamiklerin etkisiyle hem dünyada hem de Osmanlı'da sıklıkla bu cezaya başvurulmuştur. Kürekli gemilerin yerlerini buharlı gemilere bırakmasına kadar cezadan aktif şekilde yararlanılmıştır. Ancak böylesine yaygın bir ceza üzerinde ceza tatbikatının fıkıhla münasebeti üzerine yapılmış müstakil çalışmalar bulunmamaktadır. Fakat cezayı Fıkıh dışındaki muhtelif yönleriyle ve muhtelif zaman aralığındaki belgelerle inceleyen çalışmalar mevcuttur. Ve elbette ki bu çalışmaların irdeledikleri noktalar da pek çok bakımdan anlamlıdır. Fakat zannediyoruz ki bizim çalışmamızın orijinalliği yukarıda işaret ettiğimiz dokunulmamış bir alan olan tatbikat ile nazariyenin münasebeti üzerine olmasıdır.

İslam ceza hukukunun teorik ilkeleriyle pratik hayat arasındaki örtüşmenin inceleneceği konu olarak kürek cezasının seçilmesinde çeşitli faktörler etkili olmuştur. En önemli faktör Fıkıh kitaplarında olmayan bir cezanın yaygın şekilde uygulanma alanı bulmuş olmasıdır. Tatbikatla ilgili pek çok tarihi kaydın ulaşılabilir olarak mevcut olması da teşvik edici bir faktördür. Böylece istifade edilebilir malzeme bolluğu sayesinde güvenilir tespitler yapma imkanı oluşmuştur. Cezanın yaygın şekilde uygulama alanı bulmuş olmasının ceza tatbiki esnasında teori ile pratik arasında zıtlık mı ahenk mi bulunduğu hususunda kısmî de olsa bir kanaate ulaşma imkanı doğuracağı düşünülmüştür. Ancak bu düşüncelerle belirlenen çalışma, ulaşılan yargıların genellenebilir ve değişmez olmadığı gerçeği akılda tutularak hazırlanmıştır.

II- KAYNAKLAR VE YÖNTEM

İki yüzyılı aşkın bir süre yaygın olarak tarih sahnesinde kalan ceza hakkında, Osmanlı arşiv vesikalarında çok sayıda kayıt yer almaktadır. Ancak bahsi geçen ceza ile ilgili müstakil defterlere en erken XIX. yüzyılda rastlanmaktadır. Dolayısıyla ilgili yüzyıldan önce kürek cezası ile ilgili kayıtlar muhtelif defterlerde ve dağınık olarak yer almaktadır. Bu bağlamda Mühimme defterleri önemli birer kaynaktır. Dîvân-ı

Hümâyûn'un muntazam akdedildiği zamanlarda toplantılarda müzakere edilen siyasî, ictimaî, malî, örfî, idarî konulara dair alınan kararların kaydedildiği bu defterler¹ kürek cezası ile ilgili belki de en fazla kaydı ihtiva eden kaynaklardır. Ayrıca aşağıda zikredilen muhtelif defterlerde de bu ceza ile ilgili kayıtlar yer almaktadır.

Bu çalışma hazırlanırken istifade edilmiş olan arşiv belgeleri; III, V, VI, VII, X², XII, XVIII³, XIX⁴, CV⁵ numaralı Mühimme defterleri, İbnülemin Tasnifi Adliye belgelerinden (İE. ADL.) 3⁶ ve 4⁷ numaralı belgelerdir. Öte yandan tarafımızdan okunmuş ve muhtelif şekillerde istifade edilmiş olup incelediğimiz dönemin dışında kaldığı için bu çalışmada yer verilmeyen diğer kaynaklar ise şunlardır: Bâb-ı Âsafî Kalebend Kalemi Defterleri'nden 0924⁸ (A.{DVN.KLB.d 924) ve 0926⁹ (A.{DVN.KLB.d 926) genel numaralı defterler, Bâb-ı Defterî Mevkufat Kalemi Defterleri'nden 27894 genel numaralı defter¹⁰ (D.MKF.d 27894), Cevdet Tasnifi Adliye Bölümü'ndeki (C.ADL) 5576 sayılı belge¹¹, 1068 adet Tersâne Zindanı Defteri'nden

¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1948, s. 79.

² X numaralı Mühimme defterinin birer yarımının üzerinde iki transkribe çalışması mevcuttur. Zaman zaman Zülfiye Kaygusuz'un yayımlanmamış olan Yüksek Lisans çalışmasından istifade edilmiştir. Ancak bu defterden referans gösterilen tüm hükümler tarafımızdan okunmuş ve transkribe edilerek çalışmada kullanılmıştır. Bu nedenle karşılaştırılması muhtemel hatalar Zülfiye Kaygusuz'a ait değildir.

³ Bu defter kullanılırken Kâzım Kürşat Yücel tarafından hazırlanmış olan yayımlanmamış yüksek lisans tezinden istifade edilmiştir. XVIII numaralı Mühimme defterinin çalışıldığı tezdeki hükümler, çalışmamızın üslubuna benzetilerek aynen nakledilmiştir.

⁴ Bu defteri H. Muharrem Bostancı yüksek lisans tezi olarak hazırlamıştır. Çalışmamızda zaman zaman yayımlanmamış olan bu teze atıflar yapılmıştır. Zaman zaman da transkribe edilen hükümler birebir nakledilmiştir.

⁵ Bu defterin sadece iki adet hükmü çalışmada yer almaktadır. Çünkü bu defter, çalışmanın konusu olarak belirlenen tarihi aralık dışında kalmaktadır. Ancak gerekli görüldüğü için bu deftere atıf yapılmıştır. Bahsedilen hükümlerin transkribeleri Bekir Gökbunar'ın yaptığı yayımlanmamış tez çalışmasından nakledilmiştir.

⁶ 8 varaklık bu belge oldukça yıpranmıştır. Birçok sayfanın baş tarafı eksik ve yırtıktır. Bu nedenle bir kısım hükümler okunamamıştır. h.968/1561 yılından bugüne ulaşan belgede kürek mahkumu olan suçlular ile ilgili özet kayıtlar yer almaktadır.

⁷ Sayfa numaraları düzensiz olan ve bir kısmında hiç numara bulunmayan bu belge 18 varaktır. Defterin çoğu yaprağının baş kısımları erimiş ve kurtlanmıştır. Kürek cezası ile alakalı olduğu belli olan bazı hükümler okunamamıştır. Okunabildiği kadarıyla 40 civarı hüküm h.973/1565 ve h.974/1566 tarihlerinde küreğe yollanmış mücrimlerin ferman özetleridir.

⁸ Bu defterin içerisinde boş sayfaları da bulunan 10 varaklık bölümü günümüze kadar gelmiştir. Üst kısmı ıslanmış olan defterin sayfa başlarındaki bazı hükümler zor okunmaktadır. Bu bölümde 6 seneden daha fazla bir zaman dilimine ait (h.1090/1679 ile h.1097/1685-86 yılları arası) oldukça zengin bilgiler mevcuttur. Defterdeki okunmuş olan 70'den fazla hükümde hapse gönderilen ve kürek çekmek üzere muhtelif yerlere yollanan pek çok sayıda mücrimin işlediği suçlar ve ıtlakları ile ilgili malumata ulaşmak mümkündür.

⁹ h.1118/1707'den h.1020/1119'ye kadarki döneme dair kayıtları ihtiva eden defter 1, 12-16 numaralı sayfaları boş olup toplam 16 sayfadır. Yıpranmamış bir defterdir. İçerisinde okunmuş olan 40 civarı kaydın hemen hemen hepsi kürek cezası ile ilgilidir. Bu defterden hukuki açıdan oldukça çeşitli suç ve suçlu kaydına ulaşmak mümkündür.

¹⁰ Aslında 4 sayfalık bir belge olan bu defterde h.1117/1705 senesine ait bir adet ferman sureti bulunmaktadır.

¹¹ 7 varaklık bu belge h. 1118/1706 ve h.1119/1707 tarihlerinde Tersâne zindanına konulan mücrimlerin kayıtlarını ihtiva etmektedir. Oldukça temiz ve yıpranmamış olan bu defterdeki 70'i aşkın kaydın hepsi kürek cezası ile alakalıdır. Kayıtlarda oldukça çeşitli suçlar ve vak'alara rastlanmaktadır.

biri olan (D.BŞM. TRZ.d) 15747 numaralı defter¹². Belirlediğimiz tarih aralığı dışında kalan bu defterlerdeki belgelere çalışma içerisinde yer verilmemiştir ancak genel bir bakış açısı oluşturma açısından istifade edilmiştir.

Burada zikredildiğinden çok daha fazla evrak Osmanlı Arşivleri'nde mevcuttur. Bu evraklar, kürek cezası hususunda doktora düzeyinde çalışma yapma, pek çok makale telif etme imkanı sunacak niteliktedir. Ancak çalışmada uzun bir zaman aralığı ve yüzeysel bir incelemeden ziyade, belirli parametrelerle sınırlandırılmış bir zaman aralığındaki derinlikli bir çalışmanın daha isabetli yargıların ortaya konmasını sağlayacağı bilinmektedir. Bu nedenle bu çalışmada I. Süleyman'ın (Kanunî) son yıllarından başlanıp II. Selim'in tahttan inişine kadarki yaklaşık 15 sene (966-981/1558-1574) ele alınmıştır. Zaman zaman gerekli görüldüğünde ise daha önceki ve sonraki yıllara işaret edilmiştir. Yüzyıl olarak XVI. yüzyıl seçilmesinin sebebi ise cezanın yoğunluklu olarak kullanılmasına müsait olan deniz savaşlarının bu yüzyılda gerçekleşmesidir.

Araştırmanın ana malzemesi arşiv belgeleridir. Ancak mevzunun Fıkıhla münasebetini tespit etmek için çeşitli İslam ceza hukuku kitaplarından faydalanılmıştır. Ayrıca kürek cezasını müstakil olarak inceleyen Mehmet İpşirli'nin "XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler" adlı makalesine ve İdris Bostan'ın "Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. yüzyılda Tersâne-i Âmire" adlı eserine sıklıkla başvurulmuştur.

Belgelerden hızlı ve kolay şekilde istifade imkanı oluşturmak ve belgelerin hepsinde standart bir usûl takip edebilmek için; bazı kayıtların başlarında, bazılarının da sonlarında bulunan tarihler¹³, transkribeleri verilen bütün belgelerin sonuna ilave edilmiştir. Ayrıca metin içinde Osmanlı Devleti ile ilgili olan tarihler "h.967/1560" şeklinde hicrî kullanımlarıyla birlikte verilmiştir. Diğer devletlerle ilgili tarihler sadece

¹² h.1112/1700 ile h.1117/1705 tarihleri arasındaki tersane zindanındaki suçluların kaydedildiği defter 100'ü aşkın kürek cezası hükmünü ihtiva etmektedir. Bu defter müstakil olarak üzerinde çalışma yapılabilecek kadar hukukî bilgi sunmaktadır.

¹³ Mühimme defterlerinde tarih yazım şekli devirden devire değişmiştir. Tarihler bizim incelediğimiz XVI. yüzyılda Arapça olarak ve başlık şeklinde kaydedilmiştir. Bu tarih şeklinde gün, ay ve yıl belirtilir. XVII. yüzyıl ortalarına doğru başlık tarihe ilaveten bazı hükümlerin altına da tarih atılmaya başlanmıştır. Sonraları ise başlık tarih kaldırılarak sadece hükmün altındaki tarihler onar günlük dilimlerine atıfla ay ve yıl şeklinde yazılmıştır. Günler *evâil*, *evâsıt*, *evâhir* atıflarından yaklaşık olarak anlaşılmaktadır. (Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA*, c. XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006, s. 521-522.)

miladi şekilleriyle çalışma içerisinde yer almaktadır. Belgeler ise “**BOA. MD. VI, 986.**”, “**BOA. A.DVN. 958.**” gibi Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’nin tasnif sistemine uygun olarak gösterilmiştir. Koyu yazılı olan kısım Osmanlı Arşivleri’ndeki kullanımıyla belgenin ait olduğu kalemin (birimin) kısaltmasıdır. Romen rakamı ile defter numarası, arabik numaralandırmayla da hüküm/kayıt numarası belirtilmiştir.

Arşivdeki bazı defterlere numara verilmişken bazılarında numara verilmemiştir. Bazılarının da numaraları olmakla birlikte bunlar karışık ve eksiktir. Orijinal sayfa ve hüküm numarası olmayan yahut karışık olan belgeler tarafımızdan numaralandırılmıştır. **BOA. İE. ADL.** belgelerinden 3 numara, varak sayısı ve sayfa içindeki hükmün sırasıyla “**BOA. İE. ADL. III, Vr.2a/2**” şeklinde kodlanmıştır. Bu örnekteki koyu kısımlar yukarıdaki gibi Osmanlı Arşivleri’ndeki kısaltması, romen rakamı belgenin sayısıdır. Vr.2a; ikinci varakın ilk sayfasını ifade etmektedir. Eğik çizgiden sonraki rakam ise hükmün sayfa içindeki sırasını ifade etmektedir. Aynı tasnifin 4 numaralı belgesinin ise (**BOA. İE. ADL. IV**) sayfa numaraları eksik ve karışıktır. Adı geçen belgenin sadece ilgili kısımlarının tıpkıbasımları çalışmanın sonunda “Ekler” başlığında bulunmaktadır. Eklerde her bir sayfa belgeden bağımsız olarak “**BOA. İE. ADL. IV, Belge1/1**” örneği gibi numaralandırılmıştır. “Belge1” belgenin ilk sayfasını ifade etmektedir. Eğik çizgiden sonraki rakam da sayfadaki kaçınıcı hükmün referans gösterildiğini belirtmektedir.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü’nün yayımladığı defterlerden istifade ederken transkribeler birebir yayımlandığı şekliyle çalışma içerisinde nakledilmiştir. Yayımlanmamış arşiv vesikaları transkribe edilirken de mümkün mertebe diğer transkribelere uygun ve genel kabul görececek bir üslûp takip edilmeye gayret edilmiştir. Tezlerden istifade edilirken de birkaç istisna dışında¹⁴ kelime ya da imla düzeltmesi yapılmamıştır.

Çeşitli kaynaklarda muhtelif şekilleri bulunan ve ortak bir yazım usûlü yerleşmemiş olan kavramların yazım biçimleri ile kavramlara yüklenen anlamlar için

¹⁴ Çalışmamızda istifade zorluğu oluşturacak ve anlamı etkileyecek şekilde yapılmış hatalar tespit edildiğinde mecburi olarak düzeltilmiştir. Mesela mücrimlerin küreğe konulmaları emredilen hükümde “*gör ki koşılmak için*” şeklindeki yanlış okuma, “*küreğe koşılmak için*” şeklinde tashih edilerek kullanılmıştır. (Bk: “Cezaların Şahsiliği” başlıklı bölüm.)

Diyanet İslam Ansiklopedisi esas alınmıştır. Örneğin “kanunîlik” kelimesindeki inceltme işareti bazı kaynaklarda “u” harfi üzerindedir. Ancak DİA’da yukarıdaki kullanım esas alınmıştır ve çalışmada DİA kullanımına sadık kalınmıştır. Ya da “askerî” kavramı için muhtelif anlamlar takdir edilmiş pek çok kaynak mevcuttur. Çalışmada DİA’nın kullanımı tercih edilmiş ve reayâ dışındaki herkes için askerî terimi kullanılmıştır.

Yazım kuralları M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisans Üstü Tez ve Proje Yazım Kılavuzu’na (2006-2007) göre düzenlenmiştir. Dipnotlarda bir müellif ilk defa zikredildiğinde isim ve soyadıyla, ikinci kullanımında soyadıyla yer almıştır. Bir kitap ilk defa zikredildiğinde tam künyesi, ikinci zikredildiğinde eğer yazarın başka telifatı da varsa kısaltılmış adı kullanılmıştır. Ama eğer bir yazarın tek bir çalışmasına yer verilmişse bu esere yapılacak ikinci atıfta sadece yazarın soyadı ve sayfa numarası kullanılmıştır.

III- OSMANLI CEZA HUKUKUNUN GENEL YAPISI VE KÜREK CEZASI

A- GENEL BİLGİLER

İslam’ı kabul eden her toplumun fıkıh normlarına göre yaşaması bu kabulün bir sonucudur. Kuruluşu itibariyle Müslüman olan Osmanlı Devleti de yeni ve orijinal bir hukuk sistemi başlatmamış, aksine daha evvel kurulmuş İslam devletlerindeki hukuku, bir diğer ifadeyle devraldığı topraklarda yürürlükte olan hukuki yapıyı devam ettirmiştir. Dolayısıyla -ihtiyaç halinde zamanın gerektirdiği hukuki düzenlemeleri yapmakla birlikte- Osmanlı Devleti’nde hukukun esasını, diğer Müslüman devletlerdeki gibi fıkıh oluşturmaktaydı.¹⁵

İslam; can, mal, akıl, nesil ve din değerlerini korumayı hedefleyen bir dindir. Bu nedenle hukuku da içine alan fıkıh hayatın bütün yönlerini düzenlemektedir. Beşeri hukuk sistemleri İslam’ın gayesi açısından oldukça sınırlıdır. Fıkıh hem ibadetleri hem de tüm hukuki, idari, malî, iktisadî ve beşerî münasebetleri içine alacak bir tasnife dayanır. Bu tasnife göre fıkıh içerisinde ele alınan konular üç ana bölüm altında

¹⁵ M. Akif Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, 8. Basım, İstanbul: Beta, 2010, s. 65.

incelenir: ibadât, muamelât ve ukûbât. Ceza hukuku konusuna giren hususlar genel olarak “ukûbât” diye adlandırılmaktadır.¹⁶

İslam Ceza hukukunun iki temel unsuru vardır: Suç ve ceza. Fıkıh kitaplarında suç *cerîme* ya da *cürm* şeklinde isimlenir. Bazen eş anlamlısı olarak *cinayet* de kullanılır.¹⁷ İkinci unsur olan ceza da terminolojide çoğunlukla *ukûbe* kavramı ile ifade edilir.

Bir fıkıh terimi olarak suç; had ya da ta'zîr ile cezalandırılan şer'î mahzurlardır.¹⁸ Buradaki “mahzur” yapılmaması istenen şeyi ifade ettiği gibi emredilmiş bir fiili yapmamayı da içermektedir.¹⁹ Had ibaresi, kısas ve diyet dahil, naslarla belirlenmiş tüm cezaları anlatan şemsiye bir kavramdır.²⁰ Hakkında Şâri' tarafından belirlenmiş bir ceza olmayan suçlar ise ta'zîr cezasını gerektirir.

İslam ceza hukukunda bir eyleme suç denilebilmesi için onda çeşitli unsurların varlığı aranır. Bu unsurlar çeşitli kaynaklarda sayı ve isimlendirme açısından değişiklik gösterebilir. Ancak yapılan tanımlamaların ortak noktaları toplandığında suçun unsurları, öne çıkan üç kavram ile ifade edilebilir: Kanunîlik, maddî unsur ve manevî unsur.²¹

İslam ceza hukukunda bazı suçlar Kur'ân ve sünnetle açıkça yasaklanmış ve cezası belirtilmiştir. Bazı suçlar da kanunla yahut hâkim veya devlet başkanının kendisi için belirlenen sınırlar içinde takdir yetkisini kullanması ile düzenlenmiştir.²² Bu bağlamdan bakıldığında ukûbat açısından suçun *kanunîliği*, nas veya kanun ile bildirilen fiillerin suç sayılması olarak tanımlanabilir.

Maddî unsur, ihmal veya ihlal şeklinde suçun fiile dönüşmesini ifade eder.²³ O

¹⁶ M. Cevat Akşit, **İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları**, İstanbul: Gümüşev, 2011, s.55.

¹⁷ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011, s. 290.

¹⁸ Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, **el-Ahkâmü's-Sultâniyye**, Kâhire: Matbaatü'l-Vatan, h.1258/1842-43, s. 208.

¹⁹ Abdulkadir Üdeh, **et-Teşrîu'l-Cinâiyyu'l-İslâmî Mukârenen bi'l-Kânûni'l-Vaz'î**, 2. Basım, Kâhire: Dâru'l-Urûbe, 1963, c. I, s. 66.

²⁰ Muhammed Ebû Zehra, **İslam Hukukunda Suç ve Ceza**, İbrahim Tüfekçi (çev.), İstanbul: Kitabevi, 1994, s. 24, 25.

²¹ Hayrettin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku**, 7. Basım, İstanbul: İz, 2001, c.I, s. 206. Ayrıca Bk: Ebû Zehra, s.157, Üdeh, c.I, s. 111, Cin-Akgündüz, s. 291 vd.

²² Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 162-163.

²³ Karaman, c. I, s. 206.

halde bu prensiple henüz tasarı, düşünce ve kanaat noktasında kalıp eyleme dönüşmemiş zihni faaliyetler suç nitelendirmesine tabi tutulamazlar.²⁴

Eylemin suç, failinin de suçlu olarak nitelendirilebilmesi için hem suçta hem de failde bir takım *manevî unsurlar* bulunmalıdır. Faildeki manevî unsur, failin kusurlu olmasıdır. Bu da ancak kişinin ehliyet sahibi olması ve fiili kendi iradesi ile işlemesiyle mümkündür.²⁵ Eylemin suç sayılabilmesi için kendisinde bulunması gereken manevî unsurlar ise; hakkın icrası, kusur, mağdurun rızası, vazifenin ifası, zaruret ve meşru müdafaa gibi fiilden suç vasfını kaldırarak onu mubah kılan hallerden uzak olmasıdır.²⁶

İslam'da suçlar kişilere, mala, dine, nesebe, ırza, kamu düzenine ve akla yönelik olabilir.²⁷ Literatürde *işlenme keyfiyetine göre*,²⁸ *kul hakkına ya da Allah hakkına yönelik olmasına göre*,²⁹ *failin kastına göre*,³⁰ *suçun açığa çıktığı zamana göre*,³¹ *suçun işleniş şekline göre*³² gibi oldukça çeşitli suç tasnifleri vardır. Ancak bu tasnifler içerisinde yerleşmiş olanı *naslarla belirlenmiş ve belirlenmemiş olması bakımından* yani *had, cinayet (kisas ve diyet)* ve *ta'zîr suçları* şeklindeki üçlü ayırımdır.³³ Hem had ile kisas ve diyet hem de ta'zîr esasen bir suç değil ceza çeşididir.³⁴ Ancak fıkıh terminolojisinde suçların bu ceza nevelerine göre ayrıldığına rastlanmaktadır.³⁵ Ceza çeşitleri anlatılırken bu üç kavram tafsilatlandırılacaktır.

Ceza hukukunun ikinci kavramı olan ceza; suçluya uygulanacak maddî ve

²⁴ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "إن الله تجاوز عن أمي ما حدثت به أنفسها ما لم تعمل أو تتكلم" "Allah, ümmetimden kimseyi, kalbine gelen çirkin şeylerden dolayı onları yapmadığı veya konuşmadığı sürece hesaba çekmeyecektir." (Buharî, *Talak*, 11)

²⁵ Ebû Zehra, s. 24-25.

²⁶ Akşit, s. 69 vd.

²⁷ Mustafa Avcı, **Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, İstanbul: Gökkuş, 2004, s. 26.

²⁸ a) *Basit* ve b) *İ'tiyadî suçlardır*. (Cin-Akgündüz, s. 290.)

²⁹ Bunlar a) *Allah Hakkına (Hukukullah) Yönelik Suçlar*, b) *Kul Hakkına (Hukukulibâd) Yönelik Suçlar* ve c) *Hem Allah Hakkına Hem Kul Hakkına İhlal Eden Suçlar* olarak ayrılır. Hukukullah Allah hakkı demek olup, kamu hakkını ifade eder. Hukukulibâd da şahıs haklarını ifade eder. (Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Hukuku**, İstanbul: Arı Sanat, 2008, s. 330.)

³⁰ a) *Kasten İşlenmiş Suçlar* ve b) *Kasıtsız İşlenmiş Suçlardır*. (Üdeh, c. I, s. 78.)

³¹ a) *Karmaşık* ve b) *Açık Suçlardır*. (Üdeh, a.y.)

³² a) *Müşpet* b) *Menfî* c) *Basit* d) *Alışkanlık Eseri* e) *Muvakkat* ve f) *Muvakkat Olmayan Suçlardır*. (Üdeh, a.y.)

³³ Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Şemsuddîn es- Serahsî, **el-Mebsût**, Kahire: Matbaatü's-Saâde, h.1324/1906-07, c. IX, s. 36. Ayrıca Bk: Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî el-Hanefî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, c. IX, s. 176 vd.

³⁴ Esra Yakut, **Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları**, Ankara: Seçkin, 2011, s. 15. Ayrıca Bk: Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 158.

³⁵ Bazı eserlerde "Hudud Suçları" taksimatı bulunmaktadır. (Akşit, s. 73) Bazı kaynaklarda ise doğrudan "Had Suçları" ibaresi kullanılmıştır. (Aydın, a.e, s. 158. v.s.)

Suç-ceza dengesi ilkesi, cezanın suç ile makul bir orantı taşıması demektir.⁴⁵ Cezalar suçun cinsi ve miktarıyla doğru orantılı olarak takdir edilir. Bu ilkenin en belirgin şekilde uygulandığı alanlardan biri kısas cezalarıdır.

Cezalandırmada adâlet ve hakkâniyet ilkesi isminden de anlaşıldığı gibi haksızlıklara meydan verilmemesi, adâletin elden bırakılmamasında titizlik gösterilmesi demektir. Adâlet birçok kâideye dikkat edilerek gerçekleştirilecek bir ilkedir. Herkesin aslen suçsuzluğunun ilke olarak kabul edilip suç için belli ispat vasıta ve ölçüsünün istenmesi, ceza ağırlaştıkça ispat vasıtalarının da ağırlaşması, suçluya işkence edilmesinin yasaklanması gibi kaideler⁴⁶ bunlardan bazılarıdır.

Cezalar da suçlar gibi hem klasik hem modern ceza hukuku kitaplarda birçok açıdan tasnife tabi tutulmuştur. *Dünyevî ve uhrevî olması bakımından*,⁴⁷ *uygulandığı yer bakımından*,⁴⁸ *aralarındaki irtibat yönünden*,⁴⁹ gibi tasnifler kaynaklarda yer almaktadır. Esasen klasik fıkıh kitaplarının müstakil bahislerinde cezalar en meşhur ve yerleşik şekliyle üç başlık altında incelenmiştir: *Had, kısas*⁵⁰ ve *ta'zîr*.⁵¹

Had (ç: *hudûd*); miktarı nasla tayin edilmiş olan ve Allah hakkı olarak uygulanması gereken cezadır.⁵² Bu cezalar zina, kazif, şûrb, sirkat, hırâbe, ridde ve bağydır.⁵³ İnsanın hem canına hem de uzuvlarına yönelik fiillere *cinayet* denir. Cinayetlerden adam öldürme ve müessir fiiller kısas ve diyeti gerektirir.⁵⁴ Bu suçlar da

(Buhârî, *Fedâilu'l-Ashâb*, IV, 213) buyurmuştur.

⁴⁴ Akşit, s. 80.

⁴⁵ Bardakoğlu, “*Ceza*”, s. 475.

⁴⁶ Bardakoğlu, “*Ceza*”, s. 476.

⁴⁷ a) *Dünyevî* ve b) *Uhrevî Cezalardır*. (Yakut, s. 21, 22.)

⁴⁸ a) *Bedenî* b) *Ruhî* ve c) *Hürriyet Bağlayıcı cezalardır*. (Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 181.) Ayrıca Bk: Üdeh, c. I, s. 633, 634. (Müellif mahalline göre yani uygulandığı yer bakımından cezaları *bedenî, ruhî* ve *malî* başlıkları altında incelemiştir.)

⁴⁹ a) *Aslî* b) *Bedelî* c) *Tebeî* ve d) *Tekmilî cezalardır*. (Üdeh, c. I, s. 632.) Ayrıca Bk: Akşit, s. 76-77. (Bu eserde müellif *aslî, ek* ve *bedel* cezalar şeklinde üçlü bir sınıflandırma yapmıştır. *Tebeî* ve *tekmilî* cezayı *ek cezalar* genel başlığı içerisinde açıklayıp, *fer'î cezalar* ve *tekmilî cezalar* adlandırmasıyla ele almıştır.)

⁵⁰ Çoğunlukla *kısas* başlığı altında anlatılan cezalar, kısas ve diyet cezalarını toplayıcı mahiyette *cinayet cezaları* ifadesiyle de literatürde yerini almaktadır. Ör: Cin-Akgündüz, s. 300.

⁵¹ Bu cezalar münferiden ele alındığı gibi (Cin-Akyılmaz, s. 71, Cin-Akgündüz, s. 300) literatürde Naslarla *Belirlenmiş ve Belirlenmemiş Olması Bakımından Cezalar* başlığı altında da incelenir.

⁵² es-Serahsî, c. IX, s. 36. Ayrıca Bk: el- Kâsânî, c.IX, s. 176; Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, **Kenzü'd-Dekâik**, Karaçi: Mektebetü'l-Büşra, 2010, c. II, s. 87; Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed İbn Nuceym el-Misri el-Hanefî, **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, c.V, s. 3; Ömer Nasuhi Bilmen, **Hukûku İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul: Bilmen, 1968, c. III, s. 187, 188.

⁵³ Üdeh, c. I, s. 634.

⁵⁴ Cin-Akgündüz, s.309 vd.

fıkıh kitaplarında beşe ayrılmıştır; amden katl, şibh-i amd, hataen katl, amden yaralama ve hataen yaralama.⁵⁵

Ta'zîr cezaları had ve kısas dışındaki çok geniş bir alanı içine alır. Allah'a karşı ve kişiye karşı işlenen suçlarda had cezası gerektirmeyen veya kişiye karşı işlenen suçlarda miktarı önceden tespit edilmemiş cezalara *ta'zîr* denir.⁵⁶

Osmanlı'da, hukukun diğer alanları gibi ceza hukukunun da fıkıhtan alındığı bilinen bir gerçektir. Yalnız İslam ceza hukukunda devlet başkanının ta'zîr suçlarını tespit ve cezai müeyyide uygulama hususunda geniş bir yetkisi olmasından dolayı Osmanlı padişahları, imparatorluğun tamamında yürürlükte olacak hukuk normları koymuşlardır. Bu normlar üzerinde İslam öncesi Türklerdeki töre ve yasak geleneğinin etkisinin var olduğu dile getirilmektedir.⁵⁷ Fıkıh kitaplarındaki cezai esasların yanı sıra ortaya çıkan bu düzenlemeler, belli bir yekûna ulaştığı zaman *örfî hukuk* diye adlandırılmaya başlanmıştır. Burada *örfî* ibaresi adet ve töre anlamına değil, devlet tarafından kullanılan hukuk anlamına gelmiştir.⁵⁸ Devlet müdahalesi olmaksızın fıkıh kaynaklarından, fıkıh usulü esaslarıyla yapılan içtihatlarla dayanan hukuk da *şer'î hukuktur*. İslam ceza hukuku, dolayısıyla Osmanlı ceza hukuku şer'î ve örfî hukukun toplamından ibarettir.

Bir İslam devleti olan Osmanlı, şer'î cezaları umumiyetle uygulamıştır. Fıkıhın boşluklarını padişahların ta'zîr hakkına dayanarak çıkardıkları ceza kanunnâmeleri yoluyla doldurması⁵⁹ ise ta'zîr cezaları verilirken genel olarak kanunîlik prensibi doğrultusunda hareket edildiğini göstermektedir. Zaman zaman değişen şartlarla alakalı olarak fıkıh tarihinde daha evvel tecrübe edilmemiş ta'zîr cezaları da uygulanmıştır. Bunlar kürek ile kendisinde hapis ve sürgünü cem eden kalebendlik cezalarıdır. Bu cezalardan örfî bir ta'zîr cezası olarak tatbik edilen⁶⁰ kürek cezası fıkıh kitaplarında,

⁵⁵ Üdeh, c. I, s.663.

⁵⁶ Yakut, s. 23.

⁵⁷ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 67. Osmanlı'da müracaat edilen bir kaynak olarak *kânûn-ı kadîm* Osmanlı öncesi hukuktaki eski uygulamaların ve âdetlerin etkisine işaret etmektedir. *Kânûn-ı kadîm* başlangıcının bilinmediği eski örfî hukuk uygulamaları demektir. "*Kânûn-ı kadîm oldur ki evvelin kimse bilmeye*" ifadesiyle tarif edilir. (Halil İnalıcık, "**Kanun**", **DİA**, c. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s.326)

⁵⁸ Aydın, "**Ceza**", s. 478.

⁵⁹ Avcı, **Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, s. 17.

⁶⁰ Haim Gerber, "Osmanlı Hukukunda Şeriat Kanun ve Örf XVII. Yüzyıl Bursa'sı Mahkeme Kayıtları", Mehmet Akman (çev.), **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, c.VIII, sayı: 1-3 (1994), s.

fetva mecmualarında ve Tanzimat’a kadar ceza kanunnâmelerinde yer almamıştır.⁶¹ Mezkûr ceza ile ilgili düzenlemeler kanunnâmelerde ancak Tanzimat sonrasında yer almıştır.⁶² Bahsi geçen kanunnâmeler 1840, 1851 ve 1858 tarihli ceza kanunnâmeleridir. Öte yandan Tanzimat öncesinde Adâletnâme’lerde⁶³ ceza ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır. Kürek cezası ile alakalı malumatı Mühimme Defterleri, Mevkûfat Kalemi Defterleri, Tersâne Zindanı Defterleri ve benzeri arşiv belgelerinde görmekteyiz.⁶⁴

Osmanlı fıkında hürriyeti bağlayan cezalardan sayılan hapsin çeşitli infaz şekilleri olmuştur. Ölümle eşdeğer sayılan müebbed kürek, muvakkat kürek⁶⁵; süresiz, müebbed ve muvakkat hapis; müebbed ve muvakkat kalebendlik; müebbed ve muvakkat sürgün bu infaz şekillerindendir.⁶⁶ Konumuz olan kürek cezası da belirli bir süre veya bir ömür mücrimi boş bırakmama ve çalıştırarak işgücünden istifade etme düşüncesinin bir ürünüdür. Hapsin bir çeşidi olmakla birlikte hapisten daha ağır olan kürek cezasının ceza türleri içerisinde hangi başlıklara dahil olduğu tahlil edilmeye çalışılacaktır.

B- KÜREK CEZASININ CEZA TASNİFLERİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Bu bölümde tarihte kalmış bir uygulamanın mahiyetine dair bilgi vermek ve okuyucu gözünde cezayı vasıflamak niyetiyle kürek cezası çeşitli ceza tasnifleri açısından incelemeye tabi tutulacaktır. Bu tasniflerin bir kısmı modern, bir kısmı da klasik fıkıh kitaplarında yer almaktadır.⁶⁷ Burada *naslarda belirlenip belirlenmemiş*

281.

⁶¹ Esasen bu konuyla alakalı yüzyıllar boyunca hiçbir bir telifâtın olmaması akla uygun gelmemektedir. Konuşması gereken konuda suskun kalmayan ulemanın bu konuyu görmezden gelmesi de mümkün görünmemektedir. Ancak araştırmalar neticesinde bu hususa değinen herhangi bir kitap ya da risâle bulunamadığı için bu şekilde bir genelleme yapılmıştır. Bu nedenle istisnalar mümkün olmakla birlikte; umumiyetle bu hususun ehl-i örfе bırakıldığı düşünülebilir.

⁶² Uriel Heyd, “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, Selâhaddin Eroğlu (çev.), **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler**, Ferhat Koca (drl. ve çev.), Ankara: Ankara Okulu, 2002, s. 64.

⁶³ Bk: “Cezanın Kanuniliği” başlıklı bölüm.

⁶⁴ Bk: “Kaynaklar ve Yöntem” başlıklı bölüm.

⁶⁵ XVI. yüzyılda doğrudan muvakkat ceza takdiri yapıldığına dair belgelere rastlanmamıştır. Ancak muvakkat hapis cezasının kenarına, suçlunun küreğe gönderildiği ile ilgili kayıtlar düşülmüş olduğu için; hapis müddetince kürek takdir edildiği anlaşılmıştır. Yani dolaylı yoldan muvakkat kürek tatbikatlarına rastlanmıştır. Sonraki yüzyıllarda ise doğrudan muvakkat kürek cezası takdiri yapıldığına tesadüf edilmiştir. Bk: “Ceza Süresi” başlıklı bölüm.

⁶⁶ Mustafa Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı: 45, (Mayıs-Haziran 2002) s. 129.

⁶⁷ Ceza tasnifleri ile ilgili Bk: “Osmanlı Ceza Hukukunun Genel Yapısı ve Kürek Cezası-Genel Bilgiler” başlıklı bölüm.

olması bakımından⁶⁸, uygulandığı yer bakımından⁶⁹, aralarındaki irtibat yönünden⁷⁰ yapılan taksimler içerisinde kürek cezası incelenecektir. Ayrıca İslam ceza hukuku kitaplarında bulunmayan ancak kürek cezasını vasıflandırmak için uygun bir tasnifleme olan *hedeflenen amaçlar bakımından cezalar*⁷¹ içerisinde de kürek cezası ele alınacaktır.

Naslarla belirlenmiş olması bakımından cezalar tahlil edildiğinde kürek cezasının *ta'zîr* kategorisinde yer alır. Çünkü kürek cezası naslarda geçmemektedir. Tazîr cezaları ya naslarda zikredilmeyen hukuka aykırı fiillerde ya da unsurlarında eksiklik bulunan had ve cinayet suçlarında tatbik edilir. Defterlerdeki hükümlerde cezası naslarda zikredilmeyen hukuka aykırı bazı fiillerde kürek cezasının tatbik edildiği tespit edilmektedir. Mesela 17 Rebûlevvel 972/1564 tarihli hükümde sınır meselesinden ötürü aralarında niza çıkmış iki karye halkının meselelerinin çözülmesi hususunda hüküm çıkarılmıştır. Bu esnada nizaya sebebiyet verenlerin küreğe koşulması “...*ba‘de’t-tenbîh mu‘ayyen olan sınırlarından tecâvüz idüp zarar u ziyân ideler, anun gibi eslemeyenlerün*⁷² şer‘le zararların tazmîn idüp muhâlefet ü inâdların sicillât idüp sûret-i sicilleri ile küreğe gönderesiz.”⁷³ ifadeleriyle emredilmiştir.

Unsurlarında eksiklik bulunan had ve kısas suçlarında da fail, *ta'zîr* cezası olarak küreğe gönderilmiştir. Çünkü bahsedilen eksiklik suçun ispatında şüphe meydana getirmektedir. Şüphe ise Hz. Peygamberin (s.a.v.)⁷⁴ “ادروا الحدود عن المسلمين ما استطعتم”⁷⁴ “Gücünüz yettiği kadar hadleri Müslümanlardan düşürün” ve⁷⁵ “ادروا الحدود بالشبهات”⁷⁵ “Hadleri şüphelerle düşürün” hadisleri mucebince had ve kısas tatbikine engeldir. Örneğin VI Numaralı Mühimme Defteri’nde kaydedilmiş olan bir hükümde hırâbe suçunun had ceza şartlarının oluşmaması ile ta'zîren kürek cezası verildiği şöyle ifade edilir: “...*Mektûb gönderiüp; "...ba‘zı harâmîlik ve ev basmak töhmetleri ile müttehem olup ve ba‘zı karîneler ile tutulup lâkin bi-hasebi’s-şer‘ sübût bulmayup ...diyü*

⁶⁸ a) Had b) Cinayet (Kısas ve Diyet) c) Tazîr.

⁶⁹ a) Bedenî b) Ruhî c) Hürriyet Bağlayıcı cezalar.

⁷⁰ a) Aslî b) Bedelî c) Tebeî d) Tekmîlî cezalar.

⁷¹ a) Sırf Korkutucu/Terhibî/Uyarıcı cezalar b) Uslandırıcı Cezalar c) Tasfiye Edici Cezalar şeklinde alt başlıklara ayrılır. (Sulhi Dönmezer, Sahir Erman, **Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku**, İstanbul: Beta, 1986, c. II, s. 631.)

⁷² Eslemek: Önem vermek, aldırış etmek. (Türk Dil ve Tarih Kurumu, **TDK Türkçe Sözlük**, 9. Basım, İstanbul: 1998, c. I, s. 729.)

⁷³ **BOA. MD. VI**, 300. Cezası nasda zikredilmeyen ta'zîr suçlarıyla ilgili başka örnekler için Bk: **BOA. MD. V**, 198; **BOA. MD. VI**, 431.

⁷⁴ Tirmizî, *Hudûd*, 2; Beyhakî, *Hudûd*, 31.

⁷⁵ Kenzu'l-ummâl, 12957.

arzyledüğün ecilden buyurdum ki... mücrimleri itdükleri fesâdlarınun sûret-i sicilleri ile mukayyed ü mahbûs yarar âdemlere koşup Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin ki **küreğe konıla.**"⁷⁶ Yine kayıtlarda çokça hırsızlık suçu⁷⁷ için küreğe yollama uygulamaları mevcuttur. Örneğin h.960/1552-53 senesine ait bir hükümden anlaşıldığına göre altı kile pirinci çalıp bir miktarını sattığı ve elinde çalıntı elbise bulunduğu kaydedilen Yusuf oğlu Hüseyin'e kürek cezası verilmiştir: "...Bigadiç kâdısına hüküm ki: Hâliyâ Südde-i sa'âdet'üme sûret-i sicil gönderüp Yûsuf-oğlu Hüseyin nâm kimesne Alacaatlu karyesi nâm karyeden Canpâre nâm kimesnenün dükkân[ın]dan **altı kile birincin serika idüp âhara bey' itdüğün ve elinde serika olunmuş espâb bulunup** evi aranup **iki bakrac bulunup...** emrüm üzre mezkûrı yarar âdemlere koşup müşârün-ileyhe gönderesin ki **küreğe konıla....** [t.y]"⁷⁸ Aslen had suçu olan bu eylemde hırs, şahitlik, nisab, mülkiyet şüphesi gibi⁷⁹, suçta aranan had şartlarında eksiklik olduğu için suçlu, ta'zîren kürekle cezalandırılmış olmalıdır. Daha evvel hırsızlık sebebiyle eli kesildiği halde tekrar hırsızlık yapan mücrime yine şeriatın gereği olan cezanın verilmesinden çekinilmemesi; icap ettiğinde haddin tatbikinden kaçınılmadığının sağlaması niteliğindedir: "...Mebûr Hüsrev daimâ fesâddan hâlî olmadığı ve serika ile **sâbıkâ yed-i kat' olunup** müfsid idüğü ma'rûf ve meşhurdur ve bundam akdem **bir çukacı dükkânını delüp çuka serika edüp...** Hüsrev şer'le ne lâzım gelir ise icrâ olına..."⁸⁰ Benzer şekilde şarap içme veya sarhoşluk suçu da aynı duruma örnek verilebilir. Esahh-ı akvâl olan⁸¹ Ebu Hanife'nin görüşüne göre şarap dışındaki içkileri sarhoş olacak kadar, şarabı ise az da olsa içmek haddi gerektirmektedir. Dolayısıyla diğer içkilerden sarhoş olmayacak kadar içilmesine tazir cezası verilir. Bu bağlamda kürek cezası ile alakalı vak'alarda zihinlerde ilk bakışta soru işareti oluşturacak hükümlere rastlanır. Örneğin şarap içtiğini itiraf eden Müslümanın küreğe

⁷⁶ BOA. MD. VI, 656.

⁷⁷ BOA. MD. III, 840; BOA. MD. V, 1489; BOA. MD. VI, 98, 494, 1193; BOA. MD. XII, 1197; BOA. MD. XVIII, 46, 63, 106, 128; BOA. MD. XXI, 386; BOA. İE. ADL. IV, Belge2/2, 4, 5, 6, 7 v.d.

⁷⁸ BOA. MD. III, 708.

⁷⁹ El-Mavsilî, **el-Muhtar li'l-Fetvâ**, Celal Yeniçeri (çev.), İstanbul: Şamil, 2011, s. 529-35.

⁸⁰ BOA. İE. ADL. III. Vr.8a/3.

⁸¹ Bu suçun had mi yoksa ta'zîr suçu mu sayıldığı meselesi Fıkıh doktrininde geniş tartışmalara konu olmuştur. Bazı fakihler içki içme suçunun icmâ ile had suçlarından sayıldığı görüşünü ileri sürerler. Bu fakihler mezkûr suça seksen sopa ceza verilmesi gerektiğini ifade ederler. Bir kısım fakihler ise Hz. Peygamber'in (s.a.v.) dayak ile ceza tatbik ettiği ama bir miktar belirlemediğini, ayrıca Hz. Ebubekir'in kırk sopa Hz. Ömer'in ise seksen sopa dayak cezası belirlediğini delil göstererek suçun had değil ta'zîr olduğunu iddia etmektedirler. Dolayısıyla bu suçun cezasını devlet başkanının belirleyeceğini savunurlar. (Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 193.) Ancak Osmanlı Devleti'nde müftülerin umûmiyetle Hanefî mezhebinin esahh-ı akvâli ile amel ettikleri ve bu niteliği taşımayan görüş ve ihtihadları tercih etmedikleri bilinmektedir.(Fahrettin Atar, "**Müftü**", **DİA**, c. XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995, s. 495.)

yollandığı bilgisi VI numaralı Mühimme Defteri'nde yer almaktadır: “*Rodos beğine ve kādīsına hüküm ki: ... handek cânibine karîb olan yalu kenârında taşlar arasında Kal'a-i Rodos bölükbaşlarından Sefer nâm kimesneyi serhoş bulup hısâr kapuları açıldıktan sonra mezkûr Sefer'i getürdüp sü'âl olundukda; "Marko nâm kâfirün evinde hamr içdüm. Hüseyin Dede nâm müteveffânun mezârı olduğu bâğda idüm. Deryâya karîb taşlıkda yatdum."*... buyurdum ki: Hüküm-i şerîfüm va[r]ıca, mezbûr Sefer'i habsidüp yarar âdemlere koşup Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderesin ki **küreğe konıla**. Ammâ; bile koşup gönderdiğün kimesnelere tenbîh eylesin ki, onat hıfzidüp gaflet ile gaybet itdürmekden hazer eyleyeler.”⁸² Ancak hadd-i şüribün tatbik edilmesine mani olan gerekçelerden birinin (örneğin ikrar ve şahitlikten dönme) burada haddi düşürmüş olduğu düşünülebilir. Son olarak h.970/1563 senesine ait olan ve yukarıda yazılanları destekler mahiyetteki bir hükmü zikretmekte yarar vardır. Katli ikrâr eden bir şahsa kısas tatbik edilmeme gerekçesi şöyle zikredilmiştir: “...bir kâfiri sarhoş **darb idüp, öldürdügü kendü ikrarı ile hüccet olunmuşdur. Âlât-ı harb ile katl itmedügü için kısas olunmayup küreğe gönderildi**”⁸³

Kürek cezası hıdemât-ı şâkka'dan⁸⁴ olması hasebiyle *bedenî* bir cezadır. Bu ceza çeşitli ağır işlerde çalıştırılmayı ifade eden *hıdemât-ı şâkka* ile birlikte en erken 1858 Ceza Kanunnâmesi'nin 19. Maddesinde kullanılmıştır: “*Kürek, ayaklarında demir olduğu halde, hıdemât-ı şâkkada kullanılmaktır...*” Zikredilen maddede açıkça belirtildiği gibi cezayı kişi doğrudan bedeni ile çekmiştir. Elbette -şiddeti farklılık göstermekle birlikte- cezanın her türlüşünün kişinin ruhunda elem oluşturacak bir yönü vardır. Zor şartlar altında hürriyeti kısıtlı bir şekilde çalışmak mücrim için ruhî ıstırap vesilesidir. Fakat asıl amaç hafif ta'zîr suçlarında söz konusu olan sadece ruhî bir elem hissettirmek⁸⁵ değil, doğrudan mücrimin bedeniyle ceza çekmesini sağlamaktır.

Hapis müebbet ve muvakkat şekilleriyle hürriyeti kısıtlayıcı cezalardandır.⁸⁶

⁸² BOA. MD. VI, 1401. Ayrıca Bk: BOA. MD. XIX, 108, 404.

⁸³ Akt: Mehmet İpşirli, “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler”, (İÜFTED) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), sayı: 12 (1981-1982), s. 221.

⁸⁴ Mahpuslar, boş bırakılıp bozulmamaları ve toplum için yük oluşturmamaları için emeklerinden istifade etmek amacıyla ağır işlerde çalıştırılırlar. Bu iş gemilerde kürek çektiirmek olduğu zaman kürek (*penal servitude on the galleys*), diğer ağır hizmetlerde olduğunda ise hıdemât-ı şâkka (*penal servitude*) diye adlandırılır. (Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri”, s. 128.)

⁸⁵ Aydın, **Türk Hukuk Tarihi**, s. 181.

⁸⁶ Bk: “Osmanlı Ceza Hukukunun Genel Yapısı ve Kürek Cezası-Genel Bilgiler” başlıklı bölüm.

Kürek cezası da hapsin infaz türlerinden biri kabul edildiğinden *hürriyet bağlayıcı* ceza sayılmaktadır.⁸⁷ Zaten cezanın infazı tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı'da da bazısı birer açık hava hapishanesi sayılabilecek gemilerde ve denetim altında gerçekleşmiştir. Yani kürek mahkûmunun özgürlüğü büyük oranda kısıtlıdır.⁸⁸ Nitekim kürek cezasında olan bir mücrimden bahsedilirken “*kürek habsinde olduğu istimâ olunmağın...*”⁸⁹ ibarelerinin kayda alınması yukarıda bahsedildiği gibi küreğin hapsin infaz türlerinden biri olup hürriyet bağlayıcı olduğunu teyit etmektedir.

Kürek cezasının, *aralarındaki irtibat yönünden cezalar* tasnifi içerisinde *aslî* ceza olarak infaz edildiği tespit edilmiştir. Cezanın doğrudan doğruya suçun karşılığı olmak üzere çektirilmesi o cezanın aslî bir ceza olduğunu gösterir.⁹⁰ Örneğin h.967/1560 tarihli bir hükümden anlaşıldığı kadarıyla tüfek kullanımı yasaklanmıştır. Bursa Beyi'nden yasağa mugayir davranan zevatın küreğe konulmak için İstanbul'a gönderilmesi talep edilmiştir.⁹¹ Yani suç ve bu suçu işleyen mücrimlere verilecek ceza belirlidir. Dolayısıyla kürek cezasının aslî ceza olarak takdir edildiği müşahade edilebilir. Aslî ceza kanunî bir nedenle tatbik edilemediğinde onun yerine verilen ceza bedelî ceza olur.⁹² Kürek cezası pek çok uygulamada *bedelî* ceza olarak, daha evvel de değinildiği gibi⁹³ şartları gerçekleşmeyen kısas⁹⁴ ve had⁹⁵ suçlarında ta'zîren infaz

⁸⁷ Ekinci, s. 340 vd. Ayrıca Bk: Tuncay Başoğlu, “**Ta'zîr**”, **DİA**, c. XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011, s. 201.

⁸⁸ Michael Foucault'ya göre hapishanenin rolü kişinin ve bedeninin rehin alınmasıdır. Dolayısıyla hürriyetinin kısıtlanmasıdır. Kürek cezası da hapsin açık havada infaz edilmiş şeklidir. Örneğin Fransa'da kadırgalarda hizmet veremeyecek olan kadınlar, çocuklar ve sakatlar kanun emriyle kürek mahkûmluğuna eşdeğer olarak bir güç evine kapatılıp hapsedilmekteydiler. (Michael Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.) Ankara: İmge, 1992, s. 143 ve 147.)

⁸⁹ **BOA. MD. XII**, 147.

⁹⁰ Akşit, s. 88.

⁹¹ “...Bursa beğine hüküm ki: Bundan akdem hükm-i şerifüm gönderilüp re'âyâ tâ'ifesinden ve gayrıdan kimesne tûfeng isti'mâl itmeye diyü tenbîh olunmuşdı... eger re'âyâ tâ'ifesinden ve gayrıdan **fermân-ihümâyûnuma mugâyir tûfeng isti'mâl iden kimesneleri** her kim olur ise olsun ele getirüp tûfenglerin ellerinden alup ve kendülerin **küreğe konmak** için Âstâne-i sa'âdet'üme gönderesin ve tûfenglerin dahı bile gönderesin. Fî 25 Receb sene 967” (**BOA. MD. III**, 986.)

⁹² Üdeh, c. I, s. 632.

⁹³ Bk: “Kürek Cezasının Ceza Tasnifleri İçerisindeki Konumu” başlıklı bölüm.

⁹⁴ Kısas şartı gerçekleşen bir suçta kısas tatbik edilmelidir. 976 tarihli bir ferman sûretinde “...**Kısâsa müstehıkk olmayup** kat'ı uzva ve te'dîb ü hapse müstehıkk olanları ve memlekete muzırr olup re'âyânun tefrikasına sebep olan zalemeyi dahı habsidüp her kâdîlıktan kaç nefer ise isimleriyle defter eyleyüp ve kendüleri der-zencîr idüp **küreğe komak** için İstanbul'a gönderesiz” (**BOA. MD. VII**, 2682) ifadeleriyle küreğe gönderilmesi ermedilenlerden hakkında kısas infazının gerekli olduğu kimseler istisna edilerek kısas hak etmiş olana gereğin yapılmasına mani olunmamıştır.

⁹⁵ Had suçunu işlediği şer'an sabit olanlara had tatbik edilmelidir: Fesat ve hırsızlık yaptığı kesinleşen kimselerle ilgili had tatbik edilmesi emredilmiştir: “...kız u avret ü oğlan çeken kimesnelerin dahı vech-i meşrûh üzre avret ü oğlan çeküp ve **sığır sırka eyledükleri şer'le sabit olup** hüccet olunduktan sonra ehl-i fesâd sipâhîi ise hapsidüp değil ise **şer'le lazım geleni** icrâ eylesin. **Cürm-i gafız olmayanları** sûret-i sicilleriyle emrüm üzre **küreğe gönderesin** Fî gurre-i Ramazân” (**BOA. MD. VII**, 939) Ayrıca Bk: **BOA. MD. XII**, 609.

edilmiştir.

Cezanın *tebeî* özellik göstermesi, cezanın herhangi bir açıklamaya ihtiyaç kalmaksızın aslî ceza ile birlikte infaz edilmesidir.⁹⁶ Kürek cezasının tebeî özelliğine dair kaynaklarda delile rastlanmamaktadır. Cezaların *tekmîlî* yani *tamamlayıcı* olması ise kadıların müstakil kararlar aslî cezaya ilave olarak ceza vermesini ifade eder. Kürek cezasının nadiren bu şekilde müstakil kadı hükmüyle aslî cezaya ilave olarak uygulandığına rastlanmıştır. Yani çoğunlukla *aslî* ve *bedelî* olarak uygulanan ceza, kadıların kamu yararı gözetmelerinden ötürü ihtiyaç hissetmeleri durumunda *tekmîlî* özellik de göstermiştir. Aşağıdaki örnek, kürek cezasının tekmîlî yönünü vuzuha kavuşturmaktadır: “...Zağra-i Atîk kâdîsına hüküm ki “... nice def’a bâzârlarda ve memerr-i nâs olan mahallerde nidâ vü tenbîh olunup ba‘zılar itâ‘at itmeyüp emrolunan sefere gitmemişlerdür.” diyü i‘lâm itdüğün ecilden... buyurdum ki... sefere emrolunup varmayanları elegetürüp **bîner akça cerîmelerin alduktan sonra** kayd ü bend ile yarar âdemlere koşup Südde-i Sa‘âdetüm'e gönderesin ki, **küreğe konıla** ...”⁹⁷ Yine bir başka hükümde Leyne nahiyesinin nâibi olan Muslihuddîn şeriata aykırı davrandığı için görevden azil cezası almıştır. Ayrıca tekmîlî olarak kürek cezası da münasip görülmüştür.⁹⁸

Kendisinden beklenen amaçların çokluğu bakımından cezalar; sırf korkutucu, uslandırıcı ve tasfiye edici olarak kısımlandırılır. Tasfiye edici ceza, suçlunun toplumdan tecrit edilmesine sebep olan cezadır.⁹⁹ Kürek cezası müebbeden hürriyeti bağlayıcı olduğu takdirde mücrim, toplumdan tecrit edildiğinden *tasfiye edici ceza* sayılabilir. Muvakkaten hürriyeti bağlayıcı olduğunda ise mücrimin hürriyeti geçici olarak kısıtlanarak ıslahı ve topluma geri kazandırılması hedeflenmiştir. Bu özelliği ile de *uslandırıcı ceza* kategorisine girmesi mümkündür. Genellikle taksir sebepli suçlara karşılık verilen *uyarıcı*¹⁰⁰ cezalar da kürek cezasını ihtiva ediyor olsa gerektir. Çünkü bu ceza uzun süreli uygulandığında uslandırma/ıslah etme, kısa süreli uygulandığında uyarma/sadece korkutma amaçlı tatbik etme hedefi taşıyabilir.

⁹⁶ Cin- Akgündüz, s. 300.

⁹⁷ BOA. MD. XII, 64.

⁹⁸ BOA. MD. VI, 891.

⁹⁹ Dönmezer-Erman, s. 605.

¹⁰⁰ Terhîbi, sırf korkutucu.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜREK CEZASI VE UYGULAMANIN TARİHİ SÜRECİ

I- AKDENİZ DEVLETLERİNDE KÜREK CEZASI

Gemicilikte buharlı gemilerden önceki dönemin genel adlandırması yelken çağıdır.¹⁰¹ Yelken devri gemilerinde asıl hareket mekanizması yelkendir fakat bu gemilerin bir kısmında yelkene ilave olarak kürek de bulunur. Bahsedilen gemilerden ana hareket mekanizması yelken olanlara *yelkenli* veya *kalyon tipi gemiler*¹⁰², kürekle ilerleyenlere ise çekdiri denirdi.¹⁰³ Çekdiri cinsinden olan gemilerin en meşhuru Akdeniz devletlerinde *gali* ve *galer* diye bilinen¹⁰⁴ kadırgadır.

Gemi tarihi incelendiğinde kürekli gemilerden kullanıldığı çağlarda hem ticaret hem de savaş için istifade edildiği anlaşılr. Kullanımından itibaren iki ana tip kadırga öne çıkmıştır. Birinci tip olan ticaret kadırgaları, kargo taşımaya elverişli olan büyük ve ağır gemilerdi. İkinci tip kadırgalar ise hem insanı hem de haberleri çabuk ulaştırabilmek için hafif ve ince inşa edilmişti.¹⁰⁵ İkinci tip gemiler Akdeniz’de oldukça yaygındı. Çağdaş batı kültürünün köklerini oluşturan Akdenizli toplumlar, hem deniz şartlarının hafif oluşu hem de yakın mesafelerde kıyı ulaşımı yapılabiliyor olmasından dolayı dünyanın diğer kıyı toplumlarına nazaran kürekli gemilere daha çok önem vermiştir.¹⁰⁶ Kullanıldığı asırlar boyunca büyüklük ve oturma sayısına göre oldukça fazla çeşit kürekli gemi üretilmiştir.

Asırların tecrübesiyle gelişen, büyüyen ve kullanımı yaygınlaşan çekdirilerin en büyük ihtiyacı ise kürekçilerdi. Bu ihtiyaç dünyanın çoğu toplumunda esir ve forsa denilen kölelerle karşılanıyordu. Mesela azami ölçüde kürekçi ihtiyacı olan Venedik donanması, kendi kaynakları yetersiz kaldığında esir kürekçiler (forsalar) temin etmek üzere komşuları Avusturya İmparatorluğu ile Kuzey İtalya Prenslarına başvurmak zorunda kalmıştır. Ancak devlet malı olarak kullanılan forsalar iyi beslenmeden, kötü muamele altında ve sert denizcilik şartlarında kısa zamanda hasta oluyorlardı ve bu durum büyük kayıplara neden oluyordu. Mesela 1599 tarihli bir vesikaya göre forsaların yüzde altmış hastalık nedeniyle telef olmuştur. Venedik’te forsalar kaçmaktan başka

¹⁰¹ Nejat Gülen, *Şanlı Bahriye*, 2. Basım, İstanbul: Kastaş, 2001, s. 19, 24.

¹⁰² İdris Bostan, “*Gemi*”, *DİA*, c. XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996, s. 13.

¹⁰³ Uzunçarşılı, s. 455.

¹⁰⁴ Uzunçarşılı, s. 461.

¹⁰⁵ Lionel Casson, *Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler*, Gürkan Ergin (çev.), İstanbul: Homer, 2002, s. 5.

¹⁰⁶ Ahmet Güleriyüz, *Kadırgadan Kalyona Osmanlıda Yelken = Ottoman Sailing Ships from Galleys to Galleons and Mikyas-ı Sefain Particulars of Ships and Their Equipment*, İstanbul: Denizler, 2004, s. 13.

kurtuluş yolu bulamayacak şekilde ağır şartlarda çalıştırılıyordu.¹⁰⁷

Fransa'daki forsalar Venedik'ten daha hafif şartlarda bulunmuyordu. Kürek çekmek zorunda olan insanlar Marsilya liman kentine kadar yaya olarak naklediliyordu. Bu ölüm yolculuğu boyunlarından birbirlerine zincirlerle bağlanarak kırbaç darbeleri altında gerçekleştiriliyordu. Gönderilen forsaların yarısından fazlası yolda telef oluyordu. Limana varan az sayıdaki forsayı ise daha ağır şartlar bekledi. Kadırgalara yerleştirilen forsaların uyumak gibi bir lüksleri yoktu. Gece gündüz yarım metrekaarelik alandaki sıralarının üzerinde yaşarlardı.¹⁰⁸

Filoları güçlenen Akdeniz devletlerinin kürekçi ihtiyacına karşı yeni kaynak arayışları, muhtemelen suçluların gemilerde istihdam edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Lakin bu yöntemle zaman zaman haksızlık, sömürü ve tecavüzler mümkün ve hatta tarihî vesikalarda vâki olmuştur. Kürek cezasının Akdeniz devletlerinde ne zaman başladığı ile ilgili kesin bilgiler bulunmamakla birlikte çeşitli tahminler yapılmıştır.

John Langbein'in tahminlerine göre kürekçi açığının suçlularla kapatılması XV. yüzyıl sonlarında gerçekleşmeye başlar. Çoğunluğunu Türkler ve Kuzey Afrikalıların oluşturduğu satın alınmış esirlerle kölelerin yetersiz gelmesi neticesinde potansiyel bir kaynak olarak suçlulardan istifade edilmiştir. Yaklaşık tarihlerde komşu ülkeler olan İtalya, İspanya ve Fransa'da başlayan ceza kuzeye doğru yayılma göstermiştir. Mezkûr ceza Hollanda'da 1520, Belçika ve Avusturya'da ise 1550'lerde başlamıştır.¹⁰⁹

Tüm dünyada olduğu gibi Avusturya'da da kürek cezası ölüm cezasından daha ağır kabul edilmiştir. Nitekim Kral Ferdinand idamdan daha korkulur görüldüğünden Avusturya'da yayınladığı bir fermanla en ağır cezayı kürek olarak ilan etti. Ancak fiziksel olarak kürek çekemeyecek durumda olan mücrimlerin eskisi gibi idam edilmesini emretti. Buradan da anlaşıldığı gibi mahkûmlardan azami düzeyde istifade

¹⁰⁷ M. Aymard, "XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz'de Korsanlık ve Venedik", M. Genç (çev.), (İÜİFM) İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XXIII, no: 1-2 (1962-1963), s. 236.

¹⁰⁸ Focus Dergisi. "Kürek Mahkûmları", Sayı: 12, Aralık 1995, s. 67,68.

¹⁰⁹ John Langbein, *Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancient Regime*, Chicago: University of Chicago Press, 1977, s. 30.

¹⁰⁹ Langbein, s. 31.

hedefleniyordu. Zaten Ferdinand'ın 1556'da çıkardığı bir fermanla bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir. Ferman mahkûmların enerji ve işgüçlerini azami kullanmaları için küreğe gönderilmiş suçluların yoğun çalışmaları durumunda affedilebileceklerini ilan etmiştir.¹¹⁰

Avusturya, kendi filosu bulunmadığından 1556, 1570 yıllarında ve XVII. yüzyılda birçok kez dost ülkelere kürekçi yollamıştır. Avusturyalılar İtalya'dan Napoli'yi aldıktan sonra da Napoliten filolarında çok sayıda Avusturyalı mahkûm kürek çekmiştir. Avusturya'da kürek cezası 1762'de Maria Theresa yasaklayana kadar yürürlükte kalmıştır.¹¹¹

Venedik'te resmî olarak Cristoforo de Canal'ın telkini ile 1545'de mahkûmlardan faydalanılmasına karar verilmiştir. XVI. yüzyılın ortalarına kadar Dalmaçyalılarla ve Rumlarla ihtiyacına yetecek kadar kürek personeli temin eden Venedik 1542'den sonra fiilen Yunan kaynaklardan kürekçi temin edemez hale gelmiştir. 1543'de personel krizi baş gösterince Venedik içlerinden tedarik edilen kürekçiler de zayıf ve yetersiz olduklarından başka kaynaklara yönelinmiştir. Kürek cezası bu kaynakların başlıcası olmuştur. Başlangıçta mahkûmlar üç kadırgada kullanılırken, 1592'de bu sayı git gide artarak yirmi üç kadırga ile donanmadaki kürekçilerin çoğunu mahkûmlar teşkil etmeye başlamıştır.¹¹²

Fransa'da kürek cezası, başlarda ölüm ve uzuv kesme cezalarına çarptırılan kimseler için hafifletici ceza olarak uygulanıyordu. İlerleyen zamanlarda ise daha devamlı bir ceza infazına dönüştü. Hatta diğer ülkelerde sadece başka ceza almış mücrimler bu cezaya kaydırılırken Fransa'da mücrim doğrudan küreğe mahkûm ediliyordu. Fakat kürekçi ihtiyacı filoların durumlarına bağlı olarak değişkenlik göstermiştir. Mesela III. Henry mahkemelere kürek mahkûmu göndermelerini durdurmalarını emretmişken, 1602'de IV. Henry tekrardan kürek cezası talebinde

¹¹⁰ Langbein, a.y. Bazı yaklaşımlara göre cezanın gelişmesi de ihtiyaçtan dolayı değil cezanın sömürme ve istihdam kapasitesinden kaynaklanmaktadır. Eskiden sadece idam edilerek neticelenen bir infaz kürekle birlikte belli bir iş akışı ve istihdam alanını içinde barındıracak nitelikteydi. Gözlem, zincirleme, bir arada hareket, bir araya toplama, birleştirme ve limana ulaştırma gibi işler mevcuttu. Bu sebeple bu cezaya rağbet edilmiş ve iş akışı potansiyeli donanmaya kanallı edilmisti.

¹¹¹ Langbein, a.y.

¹¹² Aymard, s. 235. Ayrıca Bk: Ruggiero Romano, "Economic Aspects of the Contruction of Warships in Venice in the Sixteenth Century", **Crisis and Change in the Venetian Economy in the 16th and 17th Centuries** (ed. Brian Pullan), Methuen & Co, 1968, s. 65.

bulundu. Yarım asır sonra 1662'ye gelindiğinde 1643 yılında tahta geçmiş olan XIV. Louis'in Maliye Bakanı Colbert bütün ölüm cezalarının küreğe çevrilmelerini emretti.¹¹³ Kararın üstünden on beş sene geçmişti ki XIV. Louis 1677'de kürek cezasından kurtulmak için kendini sakatlayanların öldürülmesi emrini çıkartmıştır. O dönemde mahkemeler büyük hukuksal eşitsizlikler yaparak her türlü suçluyu kürek cezasına mahkûm etmeye başlamıştı. İdam mahkûmları ömür boyu, daha düşük suçları işleyen mücrimler ise hüküm giyecekleri yıl kadar küreğe gönderilmişlerdir. Bununla birlikte en ağır suçlar için ölüm cezası verilmeye devam ediyordu. Çünkü mücrim küreğe yollanmayı göze alıp kaçma ümidi taşıyabilirdi. Bu nedenle halkın gözünde hala en ağır cezanın kurtuluş ümidi içermeyen bir infaz olması istenmekteydi.¹¹⁴ Kürek mahkûmlarının omuzlarına "GAL"¹¹⁵ damgası vuruluyordu. Asker kaçakları ise daha ağır bir muameleye tabi tutuluyordu. Kürek mahkûmlarının yüzde ellisini oluşturan asker kaçaklarının yanaklarına çiçek damgası vuruluyor, burun ve kulakları kopararak gemiye zincirleniyordu. XVII. Yüzyıl bittiğinde Fransız mahkemelerinin haksız olarak kürek cezasına mahkûm ettiği insan sayısı 40.000'e yaklaşmıştı.¹¹⁶

İspanya'da XVI. yüzyılın başlarında sadece ağır cezayı gerektiren suçlara kürek tatbik edilmiştir. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ağır-hafif ayırd edilmeksizin işgücünden istifade edilmek için her türü suçlunun küreğe gönderilmesine hükmedilmiştir. 1530, 1552 ve 1566 yıllarında çıkarılan kanunlarla bu konudaki yasal düzenlemeler yapılmıştır.¹¹⁷

XVI. ve XVII. yüzyıllarda İspanya Hükümeti tarafından din, dil, örf ve adet hususunda eşi görülmemiş bir asimilasyona maruz bırakılan İspanya Müslümanları (Moriskolar) XVI. yüzyılın ikinci yarısında zorla Hristiyanlaştırılarak takıyye yapıp yapmadıkları anlaşılsın diye sıkı takip altında tutulmuştur. Yukarıda zikredilen kanunî düzenlemelere yaslanan hükümet, Moriskolar'ın bulunduğu yerde kurduğu engizisyon mahkemeleriyle diri diri yakma, mal müsaderesi ve para cezası dışında bir hayli suçluyu da kürek cezasına çarptırmıştır. Bir Morisko'nun Ramazan ayında gündüz vakti

¹¹³ Langbein, s. 30.

¹¹⁴ a.e, s. 31.

¹¹⁵ *Galley, galer, gali* (kadırğa), *galley slave* (forsalık) kelimelerinin kısaltması olabilir.

¹¹⁶ Focus, s. 67, 68.

¹¹⁷ I. A. A. Thompson, "A Map of Crime in Sixteenth-Century Spain", *The Economic History Review*, c. XXI, sayı: 2 (1968), s. 245.

kendisine sunulan yemeği yahut herhangi bir günde domuz etini yememesi, Cuma günü ev temizliği yapması, yatak odasında haç bulundurmaması gibi sebepler engizisyon mahkemesine sevk edilmesi için yeterliydi.¹¹⁸ Dolayısıyla XV. yüzyıldan itibaren İspanya’da kürek cezasına mahkûm edilen vatandaşların belli bir yekûnunu Moriskolar’ın oluşturduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Ceza süresi oldukça değişkenlik göstermiştir. Kısa süreli uygulamaların yanında uzun yıllar süren mahkûmiyetler de söz konusu idi. İspanya’da kürek cezası bazı istisnalar dışında asgari 2 sene tatbik ediliyordu.¹¹⁹ Venedik donanmasında 1-2 sene süren uygulamalar mevcuttu. Ancak 12 sene boyunca ceza çekmiş insanlara da rastlanmıştır.¹²⁰

Denizlerdeki tecrübe artıp yıllar geçtikçe, donanması olan devletlerdeki mevcut gemiler geliştirilerek, daha farklı ve daha büyük gemiler üretilmiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde kadırgalar askerî güç olarak önemini yitirerek yerlerini kalyonlara bıraktılar. Kadırgalar yüksek manevra kabiliyeti ile Akdeniz şartlarına uygunken kalyonlar okyanus ötesinde kullanılmaya elverişli idiler.¹²¹ Ayrıca kalyonlar rüzgâr gücüyle hareket eder ve rüzgârın yetersiz geldiği zamanlar dışında kürekçiye ihtiyaç duymazlardı. Bu nedenle kürekçi ihtiyacı doğal bir şekilde azalmış oldu. Tüm dünyada yaklaşık XVI. yüzyılda yayılan ceza, kalyonlara geçişle azalarak zamanla yok olmuştur.

II- OSMANLI DEVLETİ’NDE KÜREK CEZASI

A- GENEL BİLGİLER

Türk devletleri tarih boyunca askeri teşkilatlanmaya önem vermiştir. Bu önemin neticesinde karada bulundukları zaman kara kuvvetlerinde, sahillere ulaştıktan sonra da deniz kuvvetlerinde tedricen güçlenmişlerdir.

Anadolu’nun ilk fetih yıllarından itibaren denizlerle buluşan Türklerin denizcilikteki başarıları kendilerinden sonra gelişecek olan Türk denizciliğine örnek olmuştur. Kendilerinden önceki denizci beyliklerden tevarüs eden denizcilik bilgi ve

¹¹⁸ Mustafa Aydın, “Moriskolar” **DİA**, c. XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005, s. 288.

¹¹⁹ a.e. s. 248.

¹²⁰ Romano, s. 65.

¹²¹ Langbein, s. 30.

deneyimini devamlı olarak arttırmaya çalışan Osmanlı XIV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak gelişen olaylarla peyderpey denizlerde üstünlük elde etmiştir. Bu gelişmelerden ilki olan 1354’de Gelibolu’nun alınmasıyla hem Balkanlar’ın kapıları Osmanlı’ya açılmış hem de bu olay, denizlere çıkışın hareket noktası olmuştur. O tarihlerde hem Karadeniz hem de Ege’de ciddi tehdit olan Venedik ve Cenevizler karşısında, Marmara ve Çanakkale Boğazı’nı muhafaza etmek için Gelibolu’da tersâne ve donanma tesis etmeye çalışılmıştır. İşte Yıldırım Bayezid’ in (1389-1402) Gelibolu’yu donanma üssü ve tersâne olarak seçmesi, bu sahadaki ilk köklü faaliyet olmuştur. Daha sonraki zamanlar için Fatih Sultan Mehmet’in (1451-1481) İstanbul’u fethederek Akdeniz ve Karadeniz’ e açılması, II. Bayezid’ in (1481-1512) donanmayı yenileyerek sessiz ve derin hazırlıklar yapması, Yavuz Sultan Selim’ in (1512-1520) İstanbul tersânesini üs haline getirmesi şeklinde belirtebileceğimiz gelişmeler yardımıyla da XVI. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı, bir deniz imparatorluğu olarak dünyanın karşısında yerini almıştır.¹²² Bu deniz imparatorluğunun kuruluştan XVII. yüzyıl sonlarına kadar devam eden dönemine kürekli gemiler dönemi, XIX. yüzyılın ortalarına kadarki dönemine yelkenli gemiler ve imparatorluğun yıkılışına kadar süren devrine de buharlı gemiler dönemi denir.¹²³

Osmanlı denizciliğinin birinci döneminin başlıca gemileri çektirilerdi. Çektirilerin en önemlisi de kadirgaldı.¹²⁴ Donanmanın esasını kalyonlar yaygınlaşmadan evvel kadirga tekneleri oluştururdu. En meşhur olan kadirga çeşitleri kadirga, baştarde ve baştarde-i hümayundur.¹²⁵

Donanması olan diğer devletlerde olduğu gibi, teknik ve hacim olarak gelişen Osmanlı donanmasının ihtiyaçları büyüme istikametinde ve büyümeyle doğru orantılı bir ivme göstermiştir. Zamanla kadirgalarda istihdam edilecek daha fazla kürekçi ihtiyacı hissedilmiştir. Kürekçi ihtiyacı çeşitli yollardan temin edilmekteydi. Mamafih kürek cezası da muhtemelen diğer kürekçi temin yollarına destek olacak yeni bir kaynak olarak görülmüştür. Diğer Akdeniz devletlerinde var olan ceza Osmanlı’da da yürürlüğe

¹²² Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, İstanbul: Küre, 2007, s. 4.

¹²³ Bostan, “**Gemi**”, s.13.

¹²⁴ Bostan, a.y.

¹²⁵ Uzunçarşılı, s. 455-465. Kadirga haricindeki diğer çekdiriler de şunlardır: Uçurma, varna beş çifteleri, karamürsel aktarma, üstüaçık, çete kayığı, brolik, celiyye, çamlıca, kütük, at kayığı, kancabaş, şayka, iskampavye (ışkampoye), şahur, çekelve, kırılgaç, firkate, kalite, pergende (birgende veya pergendi), mavna ve girab. (a.y.)

konmuştur.¹²⁶

Osmanlı Devleti'nde kürek cezasının ne zaman ortaya çıkıp nasıl geliştiği ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak Erim'in¹²⁷ ve Bostan'ın¹²⁸ tespiti cezanın Osmanlı devletine Akdeniz devletlerinden geçtiği yönündedir.

Osmanlı'da kürek cezasıyla ilgili ferman ve hükümlere XVI. asır ortalarından itibaren tesadüf edildiği için cezanın bu asırda ihdas edilmiş olduğu düşünülmektedir. Osmanlı devletindeki suçluların küreğe gönderilmesi ile ilgili rastlanılan en eski tarihli ferman h.958/1551 senesine tekabül etmektedir.¹²⁹ Bu ferman Diyarbekir Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderilmiştir. Diyarbekir eyaletine bağlı sancakbeyleri, cezayı hak etmiş olan suçluları değil de cezayı hak etmemiş insanları çeşitli bahanelerle küreğe mahkûm etmişlerdir. Durumdan haberdar olan merkez, bahsi geçen fermanla daha evvel küreğe mücrim göndermeyi emreden hükümlerin hile ile toplanmasını, yürüklükten kaldırılmasını ve bundan sonra şariat ve kanun ile suçu sabit olan suçlunun, bulunduğu yerde, işlediği suça göre uygun bir ceza ile cezalandırılmasını emretmiştir.¹³⁰

Osmanlı Devleti'nde tahminen XVI. yüzyılda sistemli bir hale gelen ceza, ilerleyen yüzyıllarda azalarak ve sonrasında da mahiyet değiştirerek son bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde de ilk zamanlar donanmada revaçta olan ve antik çağdan beri var olan kadirgalar¹³¹ İnebahtı Deniz Savaşı sonrası yerlerini uzun direkli, yelkenli, yüksek bordalı kalyonlara¹³² bırakmıştır. Kalyonlara geçişle kürekli gemiler eski önemini kaybetmiştir. Daha az kürekçi kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla gemilere gönderilen suçlu sayısı hayli düşmüştür. XVI. yüzyılda kürek çekmek için donanmaya

¹²⁶ Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992, s. 213.

¹²⁷ Neşe Erim, "18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürek Cezası", **IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey**, Dubrovnik-Croatia 20-23 August 2002, Atatürk Supreme Council for Culture Language and History Publications of the Turkish Historical Society XXVI. No:13 (2005), s. 179.

¹²⁸ Bostan, s. 213.

¹²⁹ Bostan, **Tersâne-i Âmire**, s. 220.

¹³⁰ "...buyurdum ki *min ba'd mücrimlerden kimesneyi küreğe göndermeyi men' idüp anın gibi cürümleri sâdir olup şer' u kânûn ile sâbit olur ise mahallinde muktezâ-yı şer' u kânûn üzerine lâzım geleni icrâ eylesin* ve küreğe adam göndermek için sancakbeylerine irsâl olunan ahkâm-ı şerifeyi alup kaç aded ise mühürleyüp südde-i saâdetime gönderesin. Ammâ bu husus için *sana hükm-i şerifim gönderildiğin kimesneye ifşâ itmeyüp* ahkâm-ı şerifeyi kendü tarafından lâzım olmuştur deyü taleb idüp alasın. Şöyle bilesin alâmet-i şerife i'timâd kılasın." **BOA. A.DVN. 958. 7C.** (Akt: Bostan, a.e, s. 299. Adı geçen eserde A.DVN. nr.378 koduyla belgenin eski tasnifi yer almaktadır. Bu çalışmada daha doğru ve güncel bilgilendirme yapmak için son tasnif koduyla kaydetmek uygun görülmüştür.)

¹³¹ Casson, a.y.

¹³² Gülen, s. 24.

yıllık 100 ila 150 suçlu gönderilmişken bu sayı XVIII. yüzyılda 30'a kadar düşmüştür.¹³³

XIX. ve XX. yüzyılda da kürek cezasına rastlanmaktadır.¹³⁴ 1851 tarihli Ceza Kanunnâmesinin Birinci Fası, 5. Ve 14. Maddelerinde¹³⁵, ayrıca 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesinin 7, 19, 21, 57, 60 ve 62. Maddelerinde kürek cezası ile ilgili düzenlemeler mevcuttur.¹³⁶ Ancak Tanzimat'tan sonra ismi aynı kalan cezanın mahiyeti değişmiştir. Mahiyeti değişen ceza mahkûmun ayağına pranga denen demir bağlanarak¹³⁷, idam edilerek yahut da durumun gereğine göre belirlenen farklı uygulamalarla infaz olunmuştur. Örneğin Cumhuriyet'in ilânının ilk yıllarında İskilipli Mehmed Âtîf Efendi kürek cezasına çarptırılıp, cezaya karşılık olarak mahkeme heyetince idam edilmiştir. Âtîf Efendi'ye şapka kanununun çıkmasından yaklaşık bir buçuk yıl önce yani 1924 yılında Maarif Vekâleti'nin ruhsatı ile bastırdığı “Frenk Mukallidliği ve Şapka” adlı risâlesi yüzünden mezkûr kanuna muhalefetten dolayı 3 yıl kürek cezası uygun görülmüştü.¹³⁸ Âtîf Efendi gibi İstiklal Mahkemeleri'nin yargıladığı birçok kimse kürek cezası almıştır.¹³⁹

¹³³ Erim, s. 180.

¹³⁴ 595 numaralı **BOA. BEO.** *Ayniyat Defterleri Kataloğu*'nda 1-1717 numaralar arasında kayıtlı olan 1717 adet defter içerisinde kürek cezasını hâvi 624-628 numaralardaki beş adet defter XIX. yüzyılda da cezanın devam ettiğini göstermektedir. Mezkûr defterler 1850 – 1862 (h.1266 – 1279) yıllarına aittir.

¹³⁵ **m. 5:** “... eğer bir kimse veya bir çok kimse diğer bir kimse devlete karşı ve kanun ve nizamla aykırı harekete kışkırtıcı sözler söyleyecek olursa, kışkırtmanın derecesine göre, **bir seneden beş seneye kadar kürek ve pranga** cezasına çarptırılmalılar.” **m. 14:** “... asıl katil hakkında şer'an ve kanunen gereken hüküm tatbik edileceğinden, öldürtmek isteyen kimse duruma göre bir seneden beş seneye ve katil yardımcısı da keza **bir seneden üç seneye kadar kürek ve pranga** cezasına çarptırılır.” (Akt: Ahmet Lütfî, **Osmanlı Adalet Düzeni**, Erdinç Beylem (sade.), İstanbul: Fatih, 1979, s. 142, 144, 145.)

¹³⁶ **m. 7:** “Nefîi muvakkat ve habs-i muvakkat kal'abendlik ve **muvakkat kürek** cezalarına müstehakk olanlar muvakkat' cezalarından firâr iderler ise tutulduklarında müddet-i bâkiyelerine asıl müddet cezalarının sülüsünden nisfina kadar müddet zimmiyle cezaları tezyid olunur Müebbed kal'abendlikten firâr eden kimse **müebbeden küreğe** konulur.”; **m. 19:** “**Kürek** ayaklarında demir olduğu halde hîdemât-ı şakka'da kullanılmaktadır...”; **m. 21:** “**Muvakkat kürek**, kezalik bade't-teşhîr devletin tayin edeceği yerlerde üç seneden on beş seneye kadar demirbend olarak hîdemât-ı şakkada kullanılmaktadır...”; **m. 57:** “...beyân olunan fesâtlardan birini bir takım eşkıyâ birlikte olarak icrâ eder veya icrâsına tasadî eylerler ise... deracâtına göre müebbeden yahud **muvakkaten küreğe** vaz' olunur”; **m. 60:** “Devlet-i 'aliyyenin asâkiri muvazzafe ve zabtiyesini 'imâl ve istihdâma memur olanlardan her kim olur ise olsun... ahz-i nefarât-ı askeriye maddesi aleyhine hareket... eder ise nefyi ebed... âmir olan kimse idam ile mücâzât olunur ve böyle hilâf-ı marazî emre mutâvaat edenlerin zâbit ve sergerdeleri dahî **muvakkaten kürek** cezasıyla mücâzât kılınır”; **m. 62:** “Her kim devlet-i 'aliyyenin emlâk ve emvâl ve nukûdunu veya ahâleden bir cem-i gâfirin emlâkını zabt ve yağma ve gâret etmek... baş olur veya yahud... bir kumanda sahibi olur ise idâm olunur... kumanda sahibi olmayanlar... **muvakkaten küreğe** konulur.”(**Ceza Kanunnâme-i Hümayunu (1274/1858 Ceza Kanunnânmesi)**, İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1274/1858, s. 5, 6, 13, 14, 15.)

¹³⁷ Cin-Akgündüz, s. 319.

¹³⁸ Sadık Albayrak, “**İskilipli Mehmed Âtîf Efendi**” **DİA**, c. XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 583.

¹³⁹ Kürek cezasına çarptırılan kişilere ait istatistikler için Bk: Cevdet Küçük, “**İstiklâl Mahkemeleri**”, **DİA**, c. XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 350-51.

B- KÜREKÇİ ÇEŞİTLERİ

Osmanlı'nın suçluları kürekçi olarak çağdaşı devletlerden daha geç dönemde kullanıldığı söylenebilir.¹⁴⁰ Çünkü Osmanlı donanmasında kürekçi olarak hizmet veren tek grup mücrimler değildir. Kürekçi temini açısından İslam dünyasına mahsus (ocaklık kürekçi¹⁴¹ gibi) bazı uygulamalar ve çekdiri nevinden olan gemilerin yaygın olduğu asırlarda Akdeniz ülkelerinde de geçerli olan (esirlerin kürekçi yapılması gibi¹⁴²) beynelmilel uygulamalar mevcuttu. Kürek cezasının mahiyetine dair bilgi verirken Osmanlı'da uygulanmış olan diğer kürekçi temin kaynakları da genel hatlarıyla izah edilecektir. Osmanlı'da imparatorluk tarihi boyunca zamana ve şartlara göre geçerliliği olmuş diğer kürekçi temin kaynakları şunlardır: Ocaklık kürekçi, hod-girifte kürekçi, gebrân-ı mîrî (mîrî esirler) ve satın alınan esirlerdir.¹⁴³

a. Ocaklık Kürekçi (Avâriz Kürekçi)¹⁴⁴

“Osmanlılar’ da vergi ve nüfus tespitleri vergi verebilecek olan nüfus esas kabul edilerek gerçekleştirilirdi. Vergilendirilebilir veya fiilen vergilendirilmiş hâneler avâriz hânesi ve verginin tamamından veya bir kısmından muaf olan hâneler¹⁴⁵ de *hâne-i gayr-ı ez avâriz* olarak tahrir defterlerinde¹⁴⁶ yer alırdı.¹⁴⁷ Tanzimat’ın ilanına kadar,

¹⁴⁰ Diğer Akdeniz devletlerindeki kürek cezasına ait vesikalarda yarım asır daha erkeni işaret eden kayıtlar mevcuttur. Bk: “Akdeniz Devletlerinde Kürek Cezası” başlıklı bölüm.

¹⁴¹ Kürekçi temininde bir araç olan avâriz-ı dîvâniyye sadece İslam dünyasına mahsustur. Osmanlılar tarafından ilk defa yürürlüğe konulduğu tarih tam olarak bilinmemektedir. Ancak oldukça eski olduğu tahmin edilmektedir. (Mehmet Zeki Pakalın, “*Avâriz*”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, c. I, s. 112.) XVI. yüzyıl Venedik’inde, esnafın kürekçi tedarikine katılma mecburiyetinin olması, avâriz-ı dîvâniyye ile birebir uyuşmasa da ocaklık kürekçi uygulaması ile benzerlikler taşımaktadır. (Romano, s. 64, 65.)

¹⁴² Bk: “Akdeniz Devletlerinde Kürek Cezası” başlıklı bölüm.

¹⁴³ Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 187. Imber Osmanlı Donanması’nda kürekçi olan en fazla üç kaynağın esirler, suçlular ve avâriz vergisi olarak alınan azablar olduğunu belirtir: Colin H. Imber, *The Administration of the Ottoman Navy During the Reign of Suleyman I*, Cambridge 1970 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1520-1566, s. 85.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı, s. 482. Ayrıca Bk: Imber, s. 85.

¹⁴⁵ İhracat ve ithalat yapan reâya bazı tekâliften muaf tutulmuştur. Ö. Lütfi Barkan’ın kanunları ihtiva eden “*XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*” eserinde nakledilen h.925/1519 tarihli Kanun-ı Reâyay-ı Cezire-i İmroz’un 4 numaralı maddesinde çeşitli ticaret malları ve onların gümrük vergileri belirtilmiştir. 5 numaralı maddede ise gümrük vergisini verenlerin sair vergiyi vermekle mükellef olmadıkları beyan edilmiştir. **m. 5:** “*Reâyay-ı cezîre-i mezkûre vech-i meşrûh üzere hukuk-ı şer’iyei ve rûsûm-ı örfiyeyi edâ itdiklerinden sonra kürekciden ve bennâdan ve cerehordan filcümle hamle-i ‘avarız-ı divaniyeden muaflardır Muâfiyetleri ve hakikat-i halleri vuku-ı üzere mufassal ve meşruh defter-i cedide sebt olundu*” (Barkan, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Kanunlar* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1943, c. I, s. 238.)

¹⁴⁶ Nüfusun ve gelir kaynaklarının ayrıntılı olarak belirlenip kaydedildiği defterlerdir. (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, “*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*”, yayın no. 42, 2. Basım, 2000, s. 141.)

¹⁴⁷ Halil Sahillioğlu, “*Avâriz*”, *DİA*, c. IV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, s. 108.

padişah emri ile olağanüstü hallerde ve bilhassa harp masraflarını karşılamak üzere avâriz hânelerinin doğrudan doğruya devlete vermeye mecbur tutulduğu tekâlîfe avâriz-ı divaniye denir.¹⁴⁸ Avâriz-ı dîvâniyye her türlü hizmet¹⁴⁹, eşya¹⁵⁰ ve para şeklinde verilebildiği için, gemilere kürekçi temini amacıyla (takriben) 20 avâriz hanesinde bir kürekçi almak avâriz-ı dîvâniyyenin muhtelif şekillerinden biri kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde kürekçilerin esasen bu yolla temin edildiği görülmektedir. Uygulamanın başlangıcını donanmanın denizlere açılmaya başladığı tarihe kadar götürmek mümkündür. Çünkü imparatorluk tarihine bakıldığında kuruluşundan itibaren avâriz uygulamasının mevcudiyeti, donanmanın denizlere açılmasıyla birlikte kürekçilerin de bu yolla temin edilmiş olabileceği ihtimalini doğurur.¹⁵¹

Bir kürekçi verecek olan avâriz hânelerinin miktarı zaman ve şartlara göre değişebilmekteydi. h.958/1551 senesinde (Trablusgarp' ın fethi) Anadolu ve Rumeli' deki kazaların her 23 avâriz hânesinden bir kürekçi¹⁵², h.975/1568'de 20 avâriz hânesinden bir kürekçi¹⁵³, h.978/1571 senesinde (Kıbrıs seferi) 15 hânedan bir kürekçi¹⁵⁴, h.979/1572 İnebahtı mağlubiyetinin hemen ardından yeni donanma için 7

¹⁴⁸ Barkan, "Avâriz", İA, c. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1961, s. 13.

¹⁴⁹ Örneğin Barkan'ın eserinde naklettiği Kanunî devri Çukur Âbâd Vilâyeti'ne ait kanunnâmede çeşitli hizmetlerin avâriz-ı dîvâniyyeden muafiyete sebep olacağı kaydedilmiştir. **m. 6:** "... *Ve enhâr-ı mezbûreye teslîs tarikiyle hizmet eden kimesneler hizmetleri mukabelesinde 'avâriz-ı dîvâniyyeden ve rûsûm ı örfiyeden mu'âf ve müsellen olalar* *Ve münâsafa tarikiyle hizmet eden kimesneler sâyir reaya gibi rûsûmların ve a'vâriz-ı dîvâniye vâkı' oldukda a'vârzların vireler* *Ve münâsafa tarikiyle hizmet olunan enhârâ hariçten çeltük ilminden habîr bazı kimesneler teslîs tarikiyle hizmet etmeği iltizam iderler ise hizmet-i enhâr anlara virilüb vech-i mezbûr üzere mu'âf o'lalar...* " ifadeleri zikredilmektedir. (Barkan, **Kanunlar**, s. 205.) Bir diğer örnek olarak Osmanlı askerî teşkilatında bir sınıf olan Canbazân-ı Vilayet-i Rumelî gösterilebilir. Bu sınıf hizmetinden ötürü avâriz-ı dîvâniyyenin kürekçi mükellefiyetinden muafıdır. Bahsedilen askerî sınıfın kendine ait 1543 tarihli kanunnâmesi bu durumu şöyle izah etmektedir: **m. 6:** "*Mâdameki hidmet-i padişahî edâ ideler ulakdan ve cerehurdan ve doğancıdan ve sekbândan ve arpa ve saman ve otluk salgunundan ve nüzûl tahılından ve hisar yapmasından ve kürekçiden ve 'azebden ve bilcümle 'avâriz ı dîvâniye ve tekâlîf i örfiyeden muâf ve müsellen olalar* *Bu bâbda ellerine müte'addid ahkâm-ı şerife*" (Barkan, a.e, s. 247.) Ayrıca Bk: **BOA. MD. XIX**, 80.

¹⁵⁰ Hatta vilayette bulunup işletilen madenlerden çıkarılan hammaddelerden de alınmıştır. Tipik Osmanlı kanunlarından biri olan 1540 yılına ait Erzurum kanunundan avâriz yerine şap madeni verildiğini öğrenmekteyiz. **m. 57:** "*Zikr o an yirmi üç pâre kurâ ve mezâri' reâyâsı kazâ-i mezbûrede olan dört kut'a şab ma'denlerinde cizye ve işpenç ve behre ve rûsûmı sâyire ve 'acemi oğlanı ve 'avâriz ve kürekçi ve tekâlîf i örfiyyeden muâfiyetle kadîmden şab işlerler iken ... kurâyâyı şabhâne reâyâsı sâbıktan ma'mûl olan dört ma'denden ma'dâ iki ma'den dahî ihdâs idüb yılda her bir ma'dene yirmi dörder furun şab zahîresin ihrak ve müheyyâ idüb her on beş günde bir kuyu şab virdikleri me'âdin-i mezbûre ihyâsına ve mâli mirîye enfa' olub ma'denci reaya dahi her senede vçhi mezbûr üzere yüz kırk dört kuyu şab virmeği kabul eyledikleri ve ber karar evvel mu'âfiyetleri defteri cedîde kaydolundu.*" (Barkan, a.e, s. 72.)

¹⁵¹ Bostan, "Osmanlı Donanmasına Kürekçi Temini ve h.958/1551 Tarihli Kürekçi Defterleri", **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Dergisi** (Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı), sayı: 37 (2001-2002), s. 60.

¹⁵² Bostan, **Tersâne-i Âmire**, s. 188.

¹⁵³ "...*Hâliyâ evvel-bahârda inşâallâhü te'âlâ deryâya Donanma-i Hümayûnum çıkmak emrüm olup kürekci lâzım olmağın taht-ı livânuzda vâkı' kâdîlıklara her yigirmi hâneye bir kürekci ta'yîn olunup...*" (**BOA. MD. VII**, 672)

¹⁵⁴ Barkan, **Kanunlar**, s. 16.

hânedan bir kürekçi¹⁵⁵, h.981/1574 senesinde (Halkulvâd seferi) 17 hânedan bir kürekçi¹⁵⁶ ve h.982/1574 senesinde ise 15 hânedan bir kürekçi¹⁵⁷ alınmıştır.

Ortalama 20 haneden bir alınan kürekçilerin altı aylık işçeleri de kalan 19 haneden karşılanıyordu.¹⁵⁸ Masraf olarak tespit edilen bedel iktisadi faktörlere göre değişiklik göstermekteydi.¹⁵⁹ Toplanan akçelerin bir kısmı mevâcib olarak bizzat kürekçiye verilir, bir kısmı da Kaptan paşaya iletmek üzere İstanbul'a gönderilirdi. Mevâcib miktarı yüzyıla, gayrimüslim ve Müslüman'a göre değişiklik arz etmekteydi.¹⁶⁰

Ocaklık kürekçi, reâyâdan avâriz hanesi usulüyle alındığı gibi esnaftan da temin ediliyordu. Meyhaneciler, bozacılar, peremeciler¹⁶¹, hamallar ve Yahûdi, Ermenî, Rûm taifeleri ya kürekçi bedelini¹⁶² yahut da ücret ile tuttıkları kürekçileri teslim ediyorlardı. Yalnızca peremeciler aynî olarak kürekçilerini veriyorlardı.¹⁶³ Avâriza mukabil ocaklık kürekçi vermekle mükellef olanlardan, aynî yerine alınan kürekçi bedelleri XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren aynî kürekçi ihtiyacında azalma olmasından dolayı daimi hale gelmiştir. Böylece toplanan kürekçi bedelleri hazinenin yıllık gelirleri arasına girmiştir.¹⁶⁴

b. Hod-girifte Kürekçi

Kendi istekleriyle kürekçi olan ve bedel ile tutulan kişilere verilen isimdir. Belgelerde “*kürekçi olmaya safalı olanlar*”, “*küreğe gitmeye ihtiyar edenler*” gibi ibareler ile bu nevi kürekçiliğin ihtiyarı olduğu belirtilmiştir: “...*taht-ı kazânda bulunan yirlerden yarar yiğitlerden akça ile kürekçi olmağa safâlu olanları yazup...*”¹⁶⁵ İdris Bostan' ın tespit edebildiği kadarıyla, uygulama XVI. yüzyılda mevcut olmakla birlikte,

¹⁵⁵ “...*Livâ-i 'Alâiyye ve Hamid ve Teke kâdîlarına hüküm ki...bu bâbda her biriniz bizzat mukayyed olup ehl-i İslâm'a ğazâyı terġib idüp dahî zikr olunan tavâifin her yedi hanesinden ber-vech-i isti'câl birer kürekçi yazup...*”(BOA. MD. X, 222.)

¹⁵⁶ Bostan, a.e, s. 188.

¹⁵⁷ Selanik Kadısına gönderilen hüküm için Bk: Bostan, a.y.

¹⁵⁸ Uzunçarşılı, s. 483.

¹⁵⁹ Rycaut' a göre 20 haneden bir kürekçi alınıp on dokuz hane o kürekçi masrafı için 6000 akçe vermiştir. (Paul Rycaut, **The Present State of Ottoman Empire**, London: Gregg International Publishers, 1972, s. 213.)

¹⁶⁰ Bostan, a.e, s. 189.

¹⁶¹ Gondola benzeyen bir kayık olan peremeyi yapan veya kullanan kimseler. (TDK Türkçe Sözlük, c.II, s. 1781.)

¹⁶² Uzunçarşılı, s. 483.

¹⁶³ Bostan **Tersâne-i Âmire**, s. 199, 200.

¹⁶⁴ a.e, s. 220.

¹⁶⁵ BOA. MD. XII, 473.

bu tabire ilk defa Girid seferinin başladığı h.1055/1645 senesindeki Tersâne-i Âmire Muhasebe defterlerinde rastlanmaktadır.¹⁶⁶ Daha evvel bedel ile tutulan kürekçilere bahsedilen tarihten sonra bu isimlendirmenin yapılmasının sebebi, ocaklık kürekçi veren kazaların XVII. yüzyıldan itibaren yine avâruz hânesi hesabıyla, gönüllü olmak isteyenlerden bedelle kürekçi vermek mecburiyetinde olmalarıdır. Yani esasen tamamıyla iradi olmamakla beraber ocaklık kürekçi gibi de mecburi değildir ve burada isteyenler küreğe gitmektedir. Hod-girifte tabiri de zamanla sadece ocaklık kazalardan ücretle tutulanlar için değil, bedel ile tutulan tüm kürekçiler için kullanılır olmuştur.¹⁶⁷

c. *Gebrân-ı Mîrî (Mîrî Esirler)*

İtalyanca *forsa* denilen bu tip kürekçiler harpte alınan esirlerdi.¹⁶⁸ Dünya tarihinde sanayileşme öncesinde çeşitli iktisadî ve içtimaî sebeplerden ötürü kölelerin pek çok hizmette kullanıldığı bilinmektedir.

Denizcilik tarihinde de esirlerin gemilerde kullanımı oldukça eskidir. XV. ve XVI. yüzyıllarda bütün Akdeniz ülkelerinde *forsa* usulü mevcuttu.¹⁶⁹ Esirler kabiliyet ve mesleklerine göre gemilerde eski halat çözmekte,¹⁷⁰ gemi inşasında ya da gemideki diğer hizmetlerde çalışmaktaydılar.¹⁷¹ Dolayısıyla kürek çekmek de vazifelerindendir.

Osmanlı vesikalarında bu türden gemilerde hizmet gören esirler *gebrân-ı mîrî*, *forsahâ-i mîrî*, *forsahâ-i keştiâ* şeklinde kaydedilmiştir. Bedel ile tutulan esirler ise, *üsârâ*, *gebrân* veya *gebrân-ı rüesâ* isimlendirmeleriyle kaydediliyordu.¹⁷²

Forsalar, ellerinden yararlı iş gelip gelmemesine göre yaşam standartlarını yükseltebiliyorlardı. Ama diğer kürekçilere nazaran daha ağır şartlarda çalışmak durumundaydılar. Esirliğin tabii sonucu olarak, gemideki veya başka istihdam alanlarındaki¹⁷³ hizmetlerine karşılık mevâcib verilmez ve sadece düşük bir nafaka

¹⁶⁶ Bostan a.e, s. 204.

¹⁶⁷ Bostan, a.y.

¹⁶⁸ Uzunçarşılı, s. 482.

¹⁶⁹ Uzunçarşılı, s. 482.

¹⁷⁰ Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 209, not 197.

¹⁷¹ Baron W. Wratislaw, *Anılar*, M. Süreyya Dilmen (çev.), İstanbul: Karacan, 1981, s. 113.

¹⁷² Bostan, a.e, s. 210.

¹⁷³ Örneğin Barkan'ın iddiasına göre aslî vazifeleri gemilerde kürek çekmek olan forsalar, donanmanın denize açılmadığı zamanlarda Süleymaniye Camii ve İmareti'nin inşasında çalışmışlardır. (Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972, c. I, s. 132-137.) Ayrıca Bk: İnalçık, "İstanbul", *DİA*, c. XXIII,

ödenirdi.¹⁷⁴ Yalnız ilave iş yapabilenlerin ücretleri daha farklı olabiliyordu.¹⁷⁵ XVI. yüzyılda yaşamış bir gezginin ifadesiyle forsaların yiyecekleri bir iki parça peksimet, yiyecekleri iki mavi gömlek ve bir kırmızımsı renkli saltaydı.¹⁷⁶ Osmanlı'da forsalar çalışmadıkları zamanlar tersâne zindanında¹⁷⁷ muhafaza edilmekteydiler.

Esir kürekçilerin kaçmamaları ve savaş esnasında gemi güvenliğini tehdit etmemeleri için çeşitli önlemler alınıyordu. Muharebe şartlarında emniyeti temin edebilmek için gemilerde Türk kürekçilerle birlikte bulunmaları¹⁷⁸, gemi ve tersâne zindanında zaman zaman zincirli şekilde bulunmaları¹⁷⁹, başlarında vardiyaların¹⁸⁰ nezaret etmeleri¹⁸¹ bahsedilen güvenlik tedbirlerindendir. Kaçmaları durumunda zarar, kaçışından mesul tutulanlara tazmin ettirilirdi.¹⁸² Ancak Osmanlı'daki esirlere İslam ahlakı neticesinde daha insani davranıldığı yeri geldikçe bizzat esirler tarafından ifade edilmiştir.¹⁸³

Zindandaki esirler hasta ve işe yaramaz hale geldiklerinde, zindanda

İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001, s. 228.

¹⁷⁴ Barkan, a.e, s. 137. Ayrıca Bk: Mustafa Nuri Paşa, **Netâyic ül-Vukuat**, Neşet Çağatay (sadeleştiren), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1979, c. I, s. 146.

¹⁷⁵ İdris Bostan h.993/1558 tarihli Tersâne-i Amire Muhasebe Defteri'nde san'at ehli olup çeşitli işlerde çalıştırılan mirî esirlere, ırgat olarak çalışanlara ve gemilerde bulunanlara verilen bedelleri kaydetmiştir. Bk: Bostan, a.e, s. 210.

¹⁷⁶ Wratislaw, s. 127. Salta; yakasız, iliksiz, kolları bolca bir tür kısa ceket. (**TDK Türkçe Sözlük**, c. II, s. 1899.)

¹⁷⁷ Yanında mescidi, fırını, hamamı, mutfağı ve çeşmesi bulunan zindan; tersânenin müştemilâtındandır. Üzerinde penceresi olmayan yüksek duvarlarla çevrili zindan ışığı, tepede bırakılan camlardan alıyordu. Esir ve mücrimlerin konulduğu tersâne zindanı üç bölümden müteşekkildir. Kürek çekmeye mecbur olanlar hiçbir sanatı olmayanlarla birlikte ikinci bölüme kalıyorlardı. İlk bölüm gemi inşasında çalışan sanatkârlara, üçüncü bölüm de hastaneye tahsis edilmişti. (Bostan, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Tersâneleri ve Gemi İnşa Teknolojisi", **Yeni Türkiye Dergisi** (701 Osmanlı Özel Sayısı I, Siyaset ve Teşkilât), sayı: 31, (Ocak-Şubat 2000), s. 624.)

¹⁷⁸ Uzunçarşılı, s. 483.

¹⁷⁹ **BOA**, MD. XXI. 551.

¹⁸⁰ Gardiyan ya da zindancı. Ayrıntılı bilgi için Bk: Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Rehberi, s. 188.

¹⁸¹ Uzunçarşılı, s. 482.

¹⁸² 19 Zilhicce 1112 (27 Mayıs 1701) 'de Âsitane kâimmakâmına hitaben yazılan hükümde, tersâne zindanından kaçan 12 esirin mesullere tazmin ettirilmesi emredilir. Bk: Bostan, **Tersâne-i Amire**, s. 211.

¹⁸³ İsmi bilinmeyen bir İspanyol tarafından 1557'de yazılmış ve daha sonra Y. Sanz tarafından el yazma nüshadan derlenen, İstanbul'daki Türk hayatını anlatan bir eserdeki üç hayali konuşmacıdan biri olan ve Türkler içinde esir kalmış gemicinin ifadeleri şöyledir: "**Bizim gemilerde bir sene kürek çekmektense Türklerde dört sene çekmeye razıyım. Bir defa bizde kürek bütün sene çekilir. Türklerde sadece yazın; sonra bizde peksimeti çok az verirler, onlarda ise doyusıya veriyorlar. Sonra onların peksimetleri daha iyi.**" (Manuel Serrano Y. Sanz, **Türkiye'nin Dört Yılı (1552-1556)**, Aysel Kurutluoğlu (çev.), İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t. y], s. 26.) Bir başka örnek Akdeniz'de seyir halinde iken Rodoslu korsanların istilasına uğrayan ve esir düşen Abdullah Efendi'dir. Esirlere verilen yiyecek içeceği tasvir eden nâm-ı diğer Abdi Çelebi "**Ve keşti-i korsan deryâda güzêrân ider iken, hemçu vâdî-i Kerbelâ giriftar olan müslimânlar, âl-i Ali-âsâ Kerbelâ olup bir içim mâ, deyû feryâd idüp, su ile fiçılar memlu iken, bir katre mâ verir kimesne bulunmayup, susuzluktan nicesin can virmek vâkı' olmuşdur. Zirâ asbahda ve ahşamda el ayası miktarı kader ile deryâda üfûnet-tahsilu ve mânend-i sepûse dakıkdan almış yarım kurtlu peksimet virürler idi**" ifadelerini kullanır. Dolayısıyla İslam memleketlerinde esirler ne kadar insanî muamele ortamında bulunuyorlar idiyse, Müslüman olmayan memleketlerde de o kadar zor şartlarda yaşamak durumunda idiler. (Sahillioğlu, "Akdeniz'de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi'nin Mektubu" **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, c. XIII, sayı: 17-18 (1962-63), s. 252.)

bırakılmaktaydılar.¹⁸⁴

d. Satın Alınan Esirler

Bu esirlerin mîrî esirlerden farkı, ücretlerinin ekseriyetle hod-girifte kürekçiler¹⁸⁵ gibi olmasıdır. Bahsedilen ücretler, çalışmalarına karşılık takdir edilen bedeller olup esir sahiplerine ödenmekteydi.¹⁸⁶ Bu uygulama ile diğer Akdeniz devletlerine kıyasla daha az kürekçi sıkıntısı çekilmiştir.¹⁸⁷

Kaynaklarda tespit edilmiş kürekçi olarak çalıştırılan esir çeşitleri bunlardır. Yukarıda sözü edilen vesikalardan ve aktarılan malumattan, uygulanmış olan sistemin çok yönlü bir hukuki arka plana ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Ancak burada kürek çeken diğer gruplar değil, sadece konumuz olan kürek cezası pek çok yönden incelenecek ve ilgili hukuki altyapı, cezanın uygulanmasındaki hedef, cezanın uygulandığı suçlar, cezanın uygulanış usulü ve cezanın son bulmasının şartları gibi başlıklar ele alınacaktır.

C- CEZANIN AMACI

a. Suçu Önlemek ve Suçluyu Islah Etmek

İslam ceza siyaseti zulmetmeyi ya da intikam almayı hedeflemez. İslam'da cezalar toplumsal ve ferdî menfaatleri korumayı amaçlar. Kanun koyucu olan Allah mutlak adâleti bu yolla sağlamıştır.¹⁸⁸ Bu nedenle mahiyeti itibariyle zarar olan ceza insan tabiatı için bir fayda olmak üzere meşru kılınmıştır. Cezalandırmanın amacı suçun yayılmasını ve icrasını engellemek, suçlunun ıslah ve te'dîb olmasını sağlamaktır.

Kürek cezası da yukarıda bahsedilen genel hedefleri içerisinde barındırmaktadır. Suçun işlenmesine ve tekrarına mani olmak, suçluyu ıslah etmek, kamu vicdanını ve mağduru tatmin etmek, adâleti temin etmek bu gayelerdendir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Bostan, a.e, s. 212.

¹⁸⁵ Selanikli Mustafa Efendi'nin "*Tarih-i Selânikî*" adlı telifinde h.1002/1594 Şevvâl'inde ücretle tutulan (hod-girife) bir kürekçi bedelinin 3000 akçe olduğu kaydedilmiştir. (Selanikli Mustafa Efendi, **Tarih-i Selânikî**, Mehmet İpşirli (yay.), 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 377.)

¹⁸⁶ Rycaut, s. 214.

¹⁸⁷ Bostan, a.e, s. 212.

¹⁸⁸ Akşit, s. 58-64.

¹⁸⁹ Bardakoğlu, "**Ceza**", s. 472.

Belgelerde bu gayeye yönelik yaptırımlar dikkat çekmektedir. Sinop'un Ünye kazasında zulme uğrayan zimmî fukaraların, güvenlik ve huzurları, zalim kimselere kürek cezası verilerek temin edilmiştir.¹⁹⁰ Yine h.972/1564 tarihinde de Ürgüp kadısının kaza keferesine zulmettiği şikâyetinden ötürü teftiş olunması ile ilgili ferman çıkartılmıştır. Eğer teftiş neticesinde zulmünden emin olunursa mazlumların haklarının alınması fakat şikâyet edenler haksız ithamlarda bulunmuşlarsa kabahatlerinden ötürü küreğe koşulmaları emredilmiştir.¹⁹¹ İnsana kıymet veren Osmanlı'da, her türlü şikâyetin nazarı itibara alınmaya layık olduğunu bilen tebaanın bu müesseseyi suiistimal etme ihtimali vardır. Burada da suiistimalleri önlemek, suiniyetle adım atanlarda ve atmaya teşebbüs edecekleri engellemek, iftira ve karalamalara, itibarsızlaştırmalara mani olmak gibi birkaç gerekçe bu cezanın tatbik edilmesini sağlamış olabilir.

Yukarıdakilere ilave olarak kürek cezasının sonuçları itibariyle iki hedefi gerçekleştirmede daha başarılı olduğu söylenebilir: Şiddeti itibariyle caydırıcılık ve tarihsel şartlar itibariyle de kürekçi ihtiyacını gidermek.

b. Caydırıcılık

Kürek cezası mücrimlerin işledikleri cürüme pişman olmalarını sağlayan şiddetli bir cezadır. Dolayısıyla ıslah edici bir fonksiyon taşır. Bu ceza bazen çeşitli suçları işlemiş olan kimselerin te'dîb edilip bir daha suç işlemelerine mani olmak ve sair kimselere ibret olmak için verilmiştir.

Mükerrer suç işleme ve sabıkalı olma durumlarında da kürek cezasından istifade edildiği olmuştur. Böylece suçlunun cayması ve tekrar suç işlememesi hedeflenmiştir. Daha evvel çeşitli sabıkalarından ötürü sürgün cezasına çarptırılmış kale muhafızı (müstahfız) Emrullah'ın mala ve ırza zarar vermeye, her türlü fitne ve fesada devam ettiği tespit edilmiştir. Diğer cezalardan ders çıkarmadığı için kürek cezasıyla ıslah olması hedeflenmiştir: “...Emrullah nâm kimesne **te'dîb nefy-i beled olmuşken mütenebbih olmayup** fitne ve fesaddan hâlî olmayup her vechile izâlesi vâcib olduğu...

¹⁹⁰ BOA. MD. XII, 1023.

¹⁹¹ BOA. MD. VI, 511. Ayrıca Bk: a.d. 495; BOA. MD. XII, 437, 553, 977; BOA. MD. XIX, 141, 311.

küreğe konıla...”¹⁹²

Benzer şekilde yalancı şahitliği defalarca yapıp uslanmayan Pîr Ahmed adlı kimsenin küreğe koşulmak için İstanbul’a gönderilmesi ile alakalı hükmün mükerrer işlenmiş suçun tekrarını önlemek için verilmiş olabileceği söylenebilir. İlgili hüküm: “... *Kaş kâdisına hüküm ki: Mektûb gönderüp taht-ı kazândan Pîr Ahmed nâm kimesne yalan şehâdet ile ma’rûf ve müte’âref olup dâ’imâ şirret ü şakâvetden hâlî olmayup, **bir husûs için yanunda şehâdet idüp ba’dehû yine rücû‘ idüp**: “Şehâdetümde kâzib idüm” didüğü tescîl olup **mezkûr yine kanâ’at itmeyüp iftirâya ve telbîse şürû‘ idüp, yine hüküm ihrâcına Âsitâne-i sa’âdet’üme gitdi diyü istimâ‘ olunduğun bildürmüşsin... küreğe koşıla ...***”¹⁹³ Kürek cezasını tecrübe ettiği halde suç işlemekten vazgeçmeyen kimseler de kararlı bir şekilde küreğe gönderilmiştir.¹⁹⁴

Bir suça kürek cezası uygun görüldüğünde sadece suçluların değil suç işlemesi muhtemel kimselerin de niyetlerinden cayması hedeflenmiştir. Böylelikle suçun yaygınlaşması engellenmeye çalışılmıştır. Örneğin suçluyu salıverdiği için fesat ortamı oluşturan çavuşun suçluyu bulup getirmesi istenmiştir. Ayrıca yaptığına bedel olarak küreğe yollanması böylece insanlara ibret teşkil edeceği düşünülmüştür: “...kendüyi *Tranbozom kayıklarına küreğe gönderesin ki **sâ’irine mûceb-i ibret** ola 8 Zilhicce sene 980*”¹⁹⁵ Benzer şekilde kale muhafazası görevi esnasında kaleden kaçmak isteyen iki askerin küreğe yollanması emredilmiştir. Hükümde geçen “...*küreğe koya ki, **sâyirlere mûcib-i ibret ü nasîhat** ola ...*”¹⁹⁶ ifadeleri bu durumu ortaya koymaktadır.

c. Kürekçi İhtiyacının Giderilmesi

XVI. yüzyılda büyük bir deniz gücüne sahip olan Osmanlı, donanmada ve tersânede çok sayıda personeli istihdam etmekteydi. Daha evvel mükerrer olarak işaret edildiği gibi¹⁹⁷ en büyük ihtiyaçlardan biri savaş gemilerinin hareketini sağlayan kürekçilerdi. Kâtip Çelebi’nin anlatımlarına göre, donanmanın altın devrinin yaşandığı

¹⁹² BOA. MD. XVIII, 299.

¹⁹³ BOA. MD. III, 915. Ayrıca Bk: BOA. MD. XII, 853.

¹⁹⁴ BOA. MD. XII, 1125; BOA. MD. XXI. 93.

¹⁹⁵ BOA. MD. XXI. 571.

¹⁹⁶ BOA. MD. XII, 154.

¹⁹⁷ Bk: “Akdeniz Devletlerinde Kürek Cezası” ve “Osmanlı Ceza Hukukunun Genel Yapısı ve Kürek Cezası-Genel Bilgiler” başlıklı bölümler.

Kanunî Dönemi'ndeki İtalya ve Adriyatik seferlerinde 30.000 kürekçi toplanmış ve II. Selim devrindeki Halkulvâd seferinde de 48.000 kürekçi hizmette bulunmuştur.¹⁹⁸ Ayrıca insan ve haber taşımacılığı için kullanılan hafif kürekli gemilerde de kürekçiler hizmet etmekteydi. Burada istihdam edilen kürekçiler de hesaba katıldığında Osmanlı bahriyesi bünyesinde oldukça fazla kürekçi bulunmak zorunda olduğu görülür.

Her ne kadar başka kaynaklar aracılığıyla kürekçi temini sağlanmaya çalışılsa da güçlü bir donanmada kürekçi mürettebatı bulmak esaslı bir meseleydi. Bu bağlamda devletin zaman zaman ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kürek cezasını bir vasıta olarak kullandığına işaret edilmişti.¹⁹⁹ Örneğin sefere çıkan donanmaya katılması gereken gemilerin hazırlanması için gönderilen emirde; “...giceyi gündüze katup var kuvveti bâzûya getirüp zikrolunan gemilerin âlâtçıların ve kürekçilerin tedârük idüp **kürekçileri yitişmez ise taht-ı kazânda yaramazlık ile meşhûr olup fesâd ü şenâ‘atleri şer‘le sâbit olup müseccel olanları hüsn-i tedârükle ele getirüp gemilere koyup... gemileri donadup mu‘accelen irsâl ü îsâl eylesin...[t.y]**”²⁰⁰ şeklinde suçlulardan yararlanılması yönünde talimat verilmiştir. Çeşitli belgelerde, kürekçi talep eden idareciler, suçları kesinleşen mücrimlerden göndermesi için kadılara yönlendirilmiştir.²⁰¹

Suçlular küreğe yollanırken genelde, ölüme (salb-ı siyasete) mahkûm edilmiş ağır suçluların idam edilmesi, siyaseti hak edecek kadar ağır olmayan suçları (hurde ceraimi) işleyenlerin ise küreğe yollanması esas alınmıştır “...bi-haseb-i şer‘i şerîf **salb-ı siyâsete müstehak olanları hüccetleri virdikten sonra... şer‘le lâzım geleni siyâsete memur olana mütevellî olana mütevellî marifetiyle icra ettürüp... mezbûrlardan hurde cerâimi sâdur olup fesâd üzre olanları... göndersin ki küreğe konula... Fî 23 M**”²⁰² Çeşitli makamlardaki görevlilerin ihtiyaçları olan kürekçileri merkezden talep

¹⁹⁸ Kâtip Çelebi, **Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar**, Orhan Şahik Gökyay (yay.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1973, s. 144.

¹⁹⁹ Bostan, **Tesâne-i Âmire**, s. 213; Rudolph Peters, **Crime and Punishment In Islamic Law**, New York: Cambridge University, 2005, s. 99; Heyd, **Studies in Old Ottoman Crimanal Law**, V. L. Ménage (yay./ed.), Londra: Oxford University Press, 1973, s. 305.

²⁰⁰ **BOA. MD. XII**, 318.

²⁰¹ “...Südde-i Sa‘âdetüm’e mektûb gönderüp; “hâlâ binâ eyledüğün kaliteye kürekçi lâzım idüğün” bildürmüşsin. İmdi... fesâdı zâhir ü sâbit olan mücrimleri defter eyleyüp üzerlerine sâbit olan cerimelerinin sûret-i sicillerin Südde-i Sa‘âdetüm’e gönderüp dahi mücrimleri alup kaliteye koyup kürek hıdmetine istihdâm itdüresin... Fî 27 Şevvâl, sene:979” (**BOA. MD. XII**, 1028.) Ayrıca Bk: a.d. 1048; **BOA. MD. XIX**, 167.

²⁰² **BOA. MD. XIX**, 103. Ayrıca Bk: a.d. 485; **BOA. MD. XXI**, 88.

ettiklerinde²⁰³ bu hususa dikkat edildiği gibi,²⁰⁴ merkezden gelen talimatlarda da ihtiyaç olan yere gönderilecek kürekçilerin idam mahkûmları dışındaki mücrimlerden olması ve idam suçu işleyenlere icap eden cezanın infaz edilmesi tekit edilmiştir.²⁰⁵ Akdeniz’de peş peşe deniz seferlerin gerçekleştiği yıllarda benzer manayı taşıyan pek çok ferman sûretine rastlamak mümkündür. 2 Şevval 978 (27 Şubat 1571) tarihli bir hükümde Bender kadısı derya seferleri için hazırladığı kalitelere kürekçi istemiştir. Bu telebe cevaben Akkirmen Beyi’ne yollanan hükümden, siyaseti hak etmeyen suçluların kürek cezasına kanallı edildiği anlaşılmaktadır: “...ol cevânibde zuhûr eyleyen **hırsuz u harâmî ve töhmet-i sâbıkaları müseccel olup bi'l-fi'l fesâd üzre olanları dahı ele getirüp fesâd ü şenâ'atleri ne ise tescîl itdürüp bir sûretin Südde-i Sa'âdetüm'e gönderüp mezbûrları **küreğe** koşup istihdâm eylesin**”²⁰⁶

Mamafih kürekçi sıkıntısının arttığı dönemlerde idam dahil, daha evvel verilen ağır cezaların yerine kürek çekirtmek için girişimlerde bulunulduğu da müşahade edilmektedir. 979/1571 tarihli İnebahtı bozgunundan sonra kürekçi olarak istihdam edilecek suçluların kapsamının genişletilmesi yönünde bir politika izlendiği anlaşılmaktadır. İnebahtı mağlubiyeti her ne kadar haçlı dünyası için kalıcı olmayan bir zafer niteliği taşıyor olsa da bu durumun avantaja dönüşmemesi için Osmanlı tersâneleri yoğun bir mesaiye girişmek zorunda kalmıştır. Savaşı takip eden beş-altı ay içerisinde Kılıç Ali Paşa’nın kaptanıderyalığında 134 gemilik güçlü bir donanma hazır hale gelmiştir.²⁰⁷ Yeni donanma için personel temin etmek üzere gönderilen hükümlerde, daha evvel kürek cezasına uygun bulunmayan suçluların da gemilere yollanması emredilmiştir. Örneğin savaştan yaklaşık dört ay sonra ısdar edilen bir ferman sûretinde

²⁰³ 10 Şevvâl 978 (7 Mart 1571) tarihinde merkezden pek çok kadıya bundan sonra kürek cezası verilecek suçluların ceza icrası için Kavala Kaptanına gönderilmesi emredildiği hükümden; kürekçi talebinin Kavala Kaptanı tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Bir kısım kürekçisi hastalandığı için Kavala kaptanının kadırgasında kürekçi eksikliği vardır: “Kavala kâdîsı Südde-i Sa'âdetüm'e mektûb gönderüp; “...hâlâ Kavala Kapudânı Abdülcebbâr dâme mecdühü hâssa kadırga kürekeilerine hastalık ulaşup otuz üç nefer mücrim ve on nefer esîr olup **kürekeiye muzâyakası olduğun**” **bildürmeğün** taht-ı kazânuzda ele getirilen mücrimleri togrı Kavala'ya göndermek emridüp...2 L. 978” (BOA. MD. XII, 239.)

²⁰⁴ Siyâsete müstehak olmayan suçluların talep edildiği hükümlerden bazıları için Bk: a.d. 923; BOA. MD. V, 272, 579; BOA. MD. VII, 2324, 2438; BOA. MD. XII, 239, 609, 694, 944; BOA. MD. XVIII, 186 v.d.

²⁰⁵ Bazı örneklerde de şer'an lâzım gelenin icra edilmesi şeklinde umumî bir ifade ile aynı husus vurgulanmıştır: “...buyurdum ki: Mezkûrlardan anun gibi **katl-i nefis idenleriün** eger er, eger avret; **şer'le haklarından gelüp bâkisin** isimleriyle defter idüp yarar âdemlere koşup **küreğe konmak** için Dergâh-ı Mu'allâm'a irsâl eylesin... Fî 12 Zi'l-ka'de, sene: 975” (BOA. MD. VII, 1383). Benzer şekilde adam öldürdüğü sabit olanların şer-i şerîfe göre cezalandırılmaları, diğerlerinin ise küreğe yollanması ile ilgili hüküm: BOA. MD. V, 506.

²⁰⁶ BOA. MD. XII, 209.

²⁰⁷ Bostan, “İnebahtı Deniz Savaşı”, DİA, c. XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, s. 288.

idam mahkûmlarının siyaset edilmeyip küreğe konulmaları emredilmiştir: “...*Livâ-ı Menteşe kâdîlarına ve livâ-ı Menteşe’de nâzır-ı emvâl olan Dergâh-ı âlî çavuşlarından [?]*’e hüküm ki... *emr-i sâbıkım üzere ol vilâyette mahbeslerde olan ve ele getirilen mücrimleri celb ü siyâset itdütmeyüb... sûret-i sicilleriyle müşârinileyh Mehmed Çavuş’a teslim eylesiz ki anda kürek kuvveti bu hususlarda ihtimâm idüp...*”²⁰⁸ Yine buna yakın tarihlerde kaydedilmiş bir diğer hükümde Mısır’da ağır suç işledikleri sabit olup asılmayı hak etmiş olanlar ile diğer mücrimlerin telef edilmeyerek küreğe konulması emredilmiştir.²⁰⁹ Yani ağır-hafif her türlü suçlu kürek cezasına yönlendirilmiştir.

Kürekçi ihtiyacının boyutlarını idrak edebilmek açısından merkez ile taşra arasında geçen ve kürekçi hususunda pazarlık yapıldığı anlaşılan bir belgeyi nakletmekte yarar vardır. Bahsedilen belgede merkezden kale muhafazası için personel isteyen kadıya verilen cevap sadedindeki hüküm dikkat çekmektedir. Anabolu Kadısı kendi muhitindeki kalenin güvenliği için Manya kalesine gönderilen yüz neferin iadesini talep ettiğinde merkez; “...”...*Manya Kal’ası’na yüz nefer alınmağla kal’a hâlî kalup sâbıkâ ihrâc olunan yüz nefer azeb girü kal’a-i mezbûreye ibkâ olunması lâzımdır.*” diyü haber virdüklerin” bildürüp; “*Kal’a-i mezkûre ziyâde vüs’at üzre olmağın külli nefere ihtiyâcı vardur.*” diyü arzylemişsin... Vardukda, onat vechile mukayyed olup tecessüs ü tefahhus itdürüp mukaddemâ Manya Kal’ası’ndan çıkup **firâr idenler her kande bulunurlarsa hüsn-i tedbîr ü tedârük ile ele getirüp dahı kayd ü bend ile küreğe konmak için anda olan kadırgalara teslim eyleyüp temessük alasin ki, arzulunduğı üzre yirlerine nefer virile.[t.y]”²¹⁰ ifadeleriyle cevap vermiştir. Yani; kadının daha evvel kaleden firar edenleri bulup kürek çekmekle cezalandırılmalarını temin etmesi ön şartının gerçekleşmesinden sonra Anabolu kalesinin güvenliği için istihdam edilecek personel talebinin karşılanacağı açıkça ifade edilmiştir.**

Bu başlık nihayete erdirilmeden evvel belirtilmesi gereken bir husus vardır. Kürekçi ihtiyacından ötürü küreğe yollanan suçluların kapsamının genişletilmesi, adâletin ve şeriatın gözetilmemesini beraberinde getirmemektedir. Daha evvel küreğe

²⁰⁸ BOA. MD. X, 203.

²⁰⁹ BOA. MD. X, 134. Ayrıca Bk: a.d. 222, 390, 542; BOA. MD. XXI. 146.

²¹⁰ BOA. MD. XII, 129.

yollanmayan suçluların sonraki yıllarda küreğe yollanıyor olması, aksini iddia etmek için yeterli değildir.²¹¹

D- CEZAYI GEREKTİREN SUÇLAR

Kürek cezasının hangi suçlara verildiğini fermanlardan ve Dîvân-ı Hümâyûn'dan sadır olmuş hükümlerden öğrenmekteyiz. En umumî ifadeyle ancak ta'zîri gerektiren suçlarda kürek cezası tatbik edilirdi.

Bazı hükümlerde “*salb ü siyâsete müstehakk olmayanlar*”, bazı hükümlerde ise “*salb u siyâsete ve kat'ı uzva müstahakk olanlar*” ifadeleri küreğe yollanacak suçluları belirtir. İlk durumdan sadece ölüm dışındaki ve hafif ta'zîr suçları, ikinci durumdan ise ölüm cezası verilen ağır suçların kürek cezasını gerektirdiği düşünülebilir. Ancak daha evvel de belirtildiği gibi²¹² bahsedilen örnekler; kürekçi ihtiyacı doğduğu zamanlarda bu tip ağır suçlarda bile, hak edilen ceza yerine kürek cezasının tatbik edildiğini ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki genel ifadeler haricinde hükümlerde, küreğe mahkûm olan şahsın ismi ve işlediği suç açıkça zikredilmiştir. Bu sebeple kürek cezasının hangi suçlara verildiği bilinmektedir. Hırsızlık, zimmet, yankesicilik,²¹³ dolandırıcılık,²¹⁴ halka zulüm,²¹⁵ haydutluk, eşkıyalık, yol kesme ve onlara yataklık etme,²¹⁶ kötü niyetle

²¹¹ Osmanlı'nın şeriate aykırı olarak ihtiyacından ötürü, suçluları istihdam ettiği yönündeki oryantalist bakış açısı için Bk: Heyd, **Criminal Law**, s. 306.

²¹² Bk: “Kürekçi İhtiyacının Giderilmesi” başlıklı bölüm.

²¹³ “...Taşköprü kâzâsından Abdullâh Sûfî nâm kimesnenün kasaba-i Kastamonî'dan Hâcî bin Ramazân nâm kimesne İstanbul'dan giderken *heğbe ile ba'zı esbâbın sirka idüp* eleğirüp sü'âl olundukda... ikrâr idüp sicill olunup sûret-i sicill ibrâz itmegin mezkûr Hâcî Dergâh-ı Mu'allâm'da eleğirüp *küreğe koşulup*...” (BOA. MD. VII, 1362.) Ayrıca Bk: BOA. MD. VI, 632, 892, 1004, 1131; BOA. MD. VII, 1510; BOA. MD. XII, 711; BOA. İE. ADL. IV, Belge5/5, Belge6/3, 6, 8, 9, Belge8/3, 5, 8, Belge9/2, 4, 6.

²¹⁴ “...Turhal kâdisına hüküm ki: ... Eymir Çavuş vardukda göresin; arzolunduğı gibi olup mezbûrlar fi'l-vâkı' ehl-i fesâd ü şakî olup *müslimânlar bî-haber iken gayblarında kendüleri mâldâr kimesneler nâmına telbîs ile kefil yazdurmışlar ise* –ki, şer'le sâbit ola– mezbûrları Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin ki, *küreğe koşıla*... Fî 17 Za., sene: 978” (BOA. MD. XII, 427). Ayrıca Bk: BOA. İE. ADL. IV, Belge8/4.

²¹⁵ “...Midillü beğine hüküm ki: ... oğlum Selîm tâle bakahu hâslarından olan adayı iltizâm iden ... nâm kimesneleri yanına alup anlara her husûsda tâbî' olup *niçe zulm ü hayf iderler* diyü şekvâ itdüklerinde sunulan arz-ı hâlde mukayyed olan vâkı' midür, görüp arz idesin diyü emr-i şerîfüm irsâl olınmışdı... Mezkûrları *küreğe koşup* istihdâm eylesin... Fî 14 Cemâziye'l-evvel sene 967” (BOA. MD. III, 760.) Ayrıca Bk: BOA. MD. VI, 202, 852, 1195; BOA. MD. XII, 414, 571.

²¹⁶ “...Üsküb beğine ve Pirlepe kâdisına hüküm ki: ... *nâm zimmîler eşkıyâdan olup* ... zikrolunan zimmîleri her kande ise ele getirüp bu bâbda sâbıkâ virilen hüküm-i şerîfüm muktezâsınca fesâd ü şenâ'atlerine göre siyâsete müstehakk olanlardan bir kaç neferin siyâset idüp bir kaçın *küreğe konmak* için Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesiz... Fî 26 Safer 972” (BOA. MD. VI, 197). Ayrıca Bk: a.d. 611; BOA. MD. VII, 417; BOA. MD. XVII. 106, 128, 130.

haneye tecavüz²¹⁷, adam öldürme veya öldürmekle itham,²¹⁸ yaralama, darb,²¹⁹ işkence,²²⁰ fuhşıyyât ile iştigal,²²¹ iftira,²²² kamu nizamını bozmak,²²³ livata, ırza geçme ve tasaddi,²²⁴ sahtekârlık, kalpazanlık,²²⁵ fermana/emre itaatsizlik,²²⁶ sahte berat, arz yazma, tuğra taklit etme, resmi evrakta sahtecilik,²²⁷ yalancı şahitlik,²²⁸ resmî narhtan fazlaya mal satma,²²⁹ karaborsacılık,²³⁰ casusluk,²³¹ düşmanla ticaret yapmak, işbirliği

²¹⁷ "...Bayrâmlu kâdisına hüküm ki: Mektûb gönderüp taht-ı kazândan Hacı nâm kimesne Memi nâm kimesnenün **gice ile fî'l-i kabîh kasdına evine duhûl idüp** ... buyurdum ki: Varıcak, emrüm üzerine mezkûrî Südde-i sa'âdet'ime gönderesin ki **küreğe koşula** ... Fî 25 Şevvâl [sene 966]" (BOA. MD. III, 168.) Ayrıca Bk: a.d. 1274.

²¹⁸ "...Mezkûr Abdulkâdir... Hasan nâm oğlu **katl idüp**... mezbûrun yarar âdemlere koşup ve mufassal u meşrûh yazup arz idüp Südde-i Saâdet'e gönderile **küreğe koşula**... Fî 14 S." (BOA. MD. XIX, 284.) Ayrıca Bk: a.d. 259.

²¹⁹ "...Mezkûr Eflak Mustafa Paşa'nın oğlu Kâsım Bey'in hizmetkârı olup yoldaşını **kılıç ile başını çaldığı** sebepten **küreğe verilmiştir**" (BOA. İE. ADL. IV, Belge9/3) Ayrıca Bk: BOA. MD. III, 660; BOA. MD. VI, 678, 1360; BOA. MD. XII, 533; BOA. MD. XVIII, 121; BOA. MD. XIX, 103; BOA. İE. ADL. IV, Belge2/3, 5/4.

²²⁰ "...İshâk nâm kimesne gelüp sûret-i sicill ibrâz idüp mazmûnunda; "bundan akdem Hüseyin ve Velî ve Yûsuf nâm kimesneler evin(?) basup elin bağlayup mak'adına ağaç sokup te'addî eylediğin" bildürdi... **küreğe konula**. 21 Ca., sene: 978" (BOA. MD. XII, 736.)

²²¹ "...mezbûr Abdî yaramaz kimesnedür **fâhişeler musâhibidir evine çok nâmahrem gelüp gidüp** evi... **fâhişeler mecmâ'idır**... Fî Ramazân sene 968/ **Küreğe** buyuruldu" (BOA. İE. ADL. III, Vr.2a/2.) Ayrıca Bk: BOA. MD. VI, 1236; BOA. MD. XII, 1056.

²²² Emri geç ilan etti diye kadıya iftira eden vatandaşın küreğe yollanması: "...Küre'den Receb nâm kimesne..."Sâbıkâ Küre Kâdisı Mevlânâ Hasan diyâ[r-i] Acem'e bakır gönderilmemek için vârid olan **hükmi nice zamân göstermeyüp** oğlu ve küyegüsü ile bin batman bakır gönderdi ve satdı. Bu husûs a'yân-ı vilâyetden tefahhus oluna." diyü...husûs-ı mezbûr[un] **aslı sü'âl olundukda**; "Mevlânâ-yı mezbûra **bu isnâd gayr-i vâkı'dur. Yasak için hükûm-i şerîf geldiği hinde ızhâr u nidâ idürdi.**" diyü **haber verdüklerin**" i'lâm eylediğin ecilden buyurdum ki: Mezbûr[ı] Receb'i ... **küreğe konula**... Fî 6 Rebî'u'l-âhır, sene: 972" (BOA. MD. VI, 346.)

²²³ "...Mağnisa kâdisına hüküm ki: Mektûb gönderüp Mehmed nâm kimesne kendü evine muttasıl olan mescidün **dîvârına tavuk kümesi yapup ve kadîmden olan mezârlara dîvâr çeküp havlısı içine aldığı** Şer'ile sâbit ü zâhir olup ... **itâ'at-i şer' imedüg-ğın** bildürmüşsin. İmdi, buyurdum ki: Mezbûr Mehmed'i **küreğe koşmak** Fî 29 [Muharrem] sene 967" (BOA. MD. III, 472.) Ayrıca Bk: BOA. MD. VI, 1265.

²²⁴ "...Selanik begine ve Kesterye kâdisına hüküm ki... Dimitri Yorgi nâm zimmî için... **bir müslimân avretine fî'l-i seni' idüğü** ... ibrâz eylediler... buyurdum ki... **küreğe gönderesin**... Fî 26 Şevvâl, sene: 972" (BOA. MD. VI, 1170.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XII, 614, 879; BOA. MD. XXI, 504.

²²⁵ "... Mezkûr Ali **kallabdır** sâbıkda sikkeleri bulunup ahâli-i karyesinden teftiş ve tefahhus olundukda yaramazdır ve **kallabdır** ...küreğe irsâl..." (BOA. İE. ADL. IV, Belge1/1). Ayrıca Bk: BOA. MD. XIX, 388, 431, 557.

²²⁶ "...Karasu Yenicesi ve Drama kâdılarına hüküm ki... emr-i şerîfüm mücebince meclis-i şer'i şer'ife gelmeyüp **inâd u muhâlefet üzere olanları**...gönderesin ki **küreğe** koşulup...Fî 10 Ş'bân Sene 979" (BOA. MD. XVIII, 163) Ayrıca Bk: BOA. MD. III, 50, 1316; BOA. MD. VI, 396, 691, 949; BOA. MD. XII, 85, 494, 578.

²²⁷ "...Rodos beğine hüküm ki: Mektûb gönderüp bi'l-fi'l Rodos'da hisâr-eri olan Mehmed b. Mahmûd nâm kimesne ... **tezviri arz i[t]düğine i'tirâf idüp** sicil dahı olunmuş iken el-ân tezvir ü telbîsden ve şirret ü şakâyetden hâli olmayup ... **küreğe komasın** emr idüp ... Fî 13 Rebî'u'l-evvel sene 967" (BOA. MD. III, 611.) Ayrıca Bk: a.d. 636, 1118; BOA. MD. V, 722; BOA. MD. VI, 48, 946; BOA. MD. XIX, 431.

²²⁸ Timar mevrâsı yüzünden aralarından anlaşmazlık çıkan iki kimsenin şahitlerinin dinlenmesi ve teftiş yapılarak anlaşmazlığın giderilmesi için çıkarılan hükümde "...Tarafeynden kankı cânibün hucceti butlân üzere olup **şâhidlerinin kizbi zâhir ola**, hucceti elinden alup der-kîse idüp hılâf-ı vâkı' şehâdet idenleri habsidüp gönderesiz ki **küreğe konula**; şöyle bilesiz. Fî 4 Cumâde'l-ülâ, sene: 972" ifadeleri ile yalancı şahitlik kürekle cezalandırılmıştır. (BOA. MD. VI, 474.) Ayrıca Bk: a.d. 1400.

²²⁹ BOA. MD. LXXVIII numaralı defterde kaydedilmiş olan h.1018/1609 senesine ait Adâletnâme'de "...Kendülerine ve davarlarına bulunan me'kulât kısmından ve arpa ve samandan akçeler ile **narh-ı cârî** üzere ihtiyarlarıyla satanlardan alıvereler. Reâyâdan **her kim** bu husularda inâd ve **muhalefet ider ise** mecâl vermeyüp muhakem habs idüp ahvâlin arz eylesesiz ki getirdülüp **müebbed küreğe** konula..."(İnalcık, "Adâletnâmeler", **Belgeler (Türk Tarih Kurumu Türk Tarih Belgeleri Dergisi)**, c. II, sayı: 3-4 (1965), s. 132.)

²³⁰ h.1018/1609 senesine ait Adâletnâme'de ihtikar yasaklanmıştır: "...Şöyle ki **muhtekirler** mumnû olmaz ise mecâl vermeyüp muhkem haps idüp mukayyed ve mahbûs dergâh-ı muâllama gönderesiz ki **müebbed küreğe** konula..." (İnalcık, "Adâletnâmeler", s. 131.) Ayrıca Bk: BOA. MD. V, 198.

²³¹ İşbirli, "Küre Cezası İle İlgili Hükümler", s. 211.

yapmak²³² ve dinî mahiyet taşıyan suçlar²³³ belgelerde kaydedilmektedir. Pek çok sayıda belgede yaramazlık, fesat, şenaat, şirret ü şekâvet ve onlara yataklık etme,²³⁴ gibi umumî ifadelerle şerrinden korunulamayan insanlara da kürek cezası verilmiştir. Ayrıca ormandan ağaç kesme ve su yollarını kirletme suçlarının kürek cezası ile cezalandırıldığı kaynaklarda yer almaktadır.²³⁵

Kürek cezası verilmiş bazı suçlar vardır ki tarihî şartların etkisiyle ortaya çıkmıştır. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarına doğru yaşanacak Celalî isyanlarının habercisi niteliğindeki suhte ayaklanmaları²³⁶ dönemsel nitelikli suçlardır. Refah şartları yüksek bir toplumun nüfus artışı karşısında çeşitli nedenlerle geçim kaynaklarının toplum için yetersiz gelmesi, bir geçim kapısı ve barınak olarak görülen medreselere yığılmayı tetiklemiştir. Kapasitesinin üzerindeki bir taleple muhatap olan medreselerdeki kargaşa ortamı, sığınma amaçlı medreseye doluşan kötü niyetli kimselere de meydan vermiştir.²³⁷ Bu nedenle XVI. yüzyıl belgelerinde suhtelerle ilgili anarşik vak'alara sıklıkla rastlamak mümkündür.²³⁸ Sonraki yüzyıl örneği olmakla birlikte tarihî şartların ceza tespit ve uygulamasında ne derece etkili olduğuna delil olarak, mezhep değişikliği nedeniyle yapılmış cezalandırmaları zikretmek mümkündür. XVIII. yüzyıla ait bir problem olan Ermenilerin Katolikleşmesi belgelerde; "*Frenk dinine girmek*" olarak zikredilmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'ne XIII. Yüzyıldan itibaren gelen Misyonerler'in ilki olan Fransızlar, Katolikler.²³⁹ Gregoryen olan Ermenilerin, normal şartlarda,

²³² "...Bundan akdem *kâfir kalitesiyle ittihâd üzere olup azık virüp kulaguzluk eyleyen her kande ise elegetürüp ... küreğe konmak için teslim eylemek emridüp...* Fî 9 Zi'l-ka'de, sene: 979" (BOA. MD. XIII. 1058.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XXI. 275.

²³³ Kumar, irtidat, içki, sarhoşluk ve riba bunlardan bazılarıdır. Ribâhorluk şeklinde ifade edilen faizcilik h.1018/1609 tarihli Adâletnâme'de kürek cezası ile cezalandırılmıştır: "...bir buçuktan ziyâde muâmeleye ruhsat virilmemiştir ... ribâhorlara onu bir buçuktan ziyade aldırmasız. Her kim memnu' olmaz ise ... müebbed küreğe konıla..." (İnalçık, "Adâletnâmeler", s. 130.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XII, 1063. Sarhoşluk ile ilgili Bk: "Cezanın Umumîliği" başlıklı bölüm.

²³⁴ "...yaramazlardır ve şerîrlerdir...yalan şahidler müfsidler ve gammâzlardır, envâi fesâddan ve şirretten ve şekâvetten hâli olmadıkları müsecceldir...16 Safer 974/...cümlesi küreğe..." (BOA. İE. ADL. IV, Belge1/2) Ayrıca Bk: a.d. 8/6; BOA. MD. III, 569; BOA. MD. V, 1489; BOA. MD. VI, 121, 169, 183, 234, 244, 512, 910; BOA. MD. XII, 23, 55, 114, 495, 870; BOA. MD. XII, 138, 146, 147.

²³⁵ Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri", s. 140.

²³⁶ Yunus Koç, "XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Suhte Olayları", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sayı: 18, (2013) s. 147.

²³⁷ a.e, s. 153.

²³⁸ "...Teke sancağı *sûhteleri* baş kaldırup ...Köpri nâm bâzârı basup... evlerin basup mâlların nehb ü gâret idüp... kimesneleri katlidüp... nicesinün sakalların kesüp siyâset idüp... nice te'addileri olduğın arzitmışsınız... fesâd ü şenâ'atleri sâbit olanları tutup habseyleyüp arzeyelesiz ki, *küre[şel] konıla...*[t.y]" (BOA. MD. XII, 676.) Ayrıca Bk: a.d. 614, 1178; BOA. MD. XIX, 141, 311, 404, 485; BOA. MD. XXI. 51, 267, 434.

²³⁹ Selim Hilmi Özkan, "Hristiyan Birliği Projeleri ve Ermeniler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)", *Yeni Türkiye Dergisi* (Ermeni Meselesi Özel Sayısı II), sayı: 61, (Eylül-Aralık 2014) s. 1315.

istedikleri din ve mezhebe geçmeleri ve bu duruma devletin müdahale etmemesi beklenir. Çünkü Fıkıh gayrimüslimlerin din ve mezhep değiştirmesine müdahale etmemiştir. Ancak toplum içindeki dinamikler ve toplumda yaşanan değişim; Ermeniler'in din değiştirmesinin ve mezhep propagandası yapmanın yasaklanmasını gerektirmiştir. Yasağa uymayanlar küreğe yollanmıştır.²⁴⁰ Hem Fransızlarla hem de Ermenilerle ilişkileri gerginleşen Osmanlı, toplum içi refahı temin etmek için böyle bir yaptırım seçmiştir.

Ta'zîr çok geniş bir suç alanıdır. Elbette ta'zîri gerektiren ve yukarıda zikredilenlerden başka suçlar için de kürek cezası tatbik edilmiştir. Bir şahıs bu suçlardan bir veya bir kaçını aynı anda işleyerek küreğe mahkûm edilebilir.²⁴¹

E- CEZANIN UYGULANMASINDAKİ USÛL

Osmanlı donanması için çeşitli yollardan temin edilen kürekçilerle ilgili hükümler Maliye ve Dîvân-ı Hümâyûn'dan sadır oluyordu. Ancak mücrim kürekçilerle ilgili sadece Dîvân-ı Hümâyûn'dan hüküm yazılmaktaydı.²⁴²

Suç işleyen kimselerin cezalarının küreğe çevrilmesi doğrudan doğruya hükümdara ait bir yetki idi. Hükümdar adına bu tespiti Dîvân-ı Hümâyûn yapardı.²⁴³ Bazen Dîvân-ı Hümâyûn devlet kademelerinden birinde vazifeli bir memur ya da reâyâdan bir şahsın şikâyet, arz ve i'lâmıyla ile durumdan haberdar olurdu. Vak'anın kimin i'lâmıyla merkeze ulaştığı bazı hükümlerin başında ya da içerisinde belirtilmiştir.²⁴⁴ Bu çalışmada incelenen çok sayıda belgede merkez, kadı i'lâmıyla suçludan haberdar olmuştur. Kadılar yakalanan mücrimin suçunu sicile kaydederek kayıt altına alırlardı. Daha sonra mektup veya arz ile –zaman zaman sicil sûretini de ilâve ederek- durumu merkeze bildirirlerdi ve ceza takdirini onlara bırakırlardı. Esasen kadılar ta'zîr cezası verme yetkisine sahiplerdir. Ancak kadılar bu yetkiyi

²⁴⁰ BOA. C.ADL Nu. 5576'da çok sayıda hüküm bulunmaktadır.

²⁴¹ Sarhoşluk, mahkeme basma, küfretme ve darb suçlarını aynı anda işleyen şahıs küreğe mahkûm edilmiştir: "...Selanik Begi Mehmed Beg'e ve Siroz kâdisına hüküm ki..."Zeynî nâm kimesne mahkeme-i şerîfe *serhûş* gelüp Siroz voyvodasına hılâf-ı şer'-ı şerîf nâ-şâyeste elfâzla *şetmeyleyüp* ve başka yüzine *yumruk ile ve değnek ile urup* ve *mahkeme basup* te'addî eylediği müseccel olduğın"...bildirmişsin...*küreğe* gönderüp teslim idiüp...[t.y]" (BOA. MD. XII, 339.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XVIII, 152.

²⁴² Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 220.

²⁴³ İpşirli, "Kürek Cezası İle İlgili Hükümler", s. 208.

²⁴⁴ Bk: BOA. MD. VI, 346, 854; BOA. MD. XII, 64; BOA. MD. XXI. 93.

kullanmayarak kürek cezasının takdirini Dîvân'a bırakmıştır. Kadı sicillerinde kürek cezasına rastlanmaması, bu cezanın bilinçli bir şekilde Dîvân'a havale edildiğini ispatlamaktadır. Bunun sebebi de siyaset cezalarının takdir ve uygulama yetkisinin ehl-i örfe ait olmasıdır.²⁴⁵ Kürek cezası verilmiş vak'alarda sadece, suçun tespiti kadı tarafından yapılmıştır.

Divana gelen meselelerden gerekli görülenler padişaha arz edilirdi.²⁴⁶ Ancak kürekle alakalı olarak çoğunlukla şer'î hukuk ve yargı görevlerini icra eden kazaskerler; kadılardan ve diğer idarî görevlilerden gelen arz, i'lâm ya da sûret-i sicilleri inceleyip buyruldu şeklinde hükümdar adına karar yazarak²⁴⁷ ceza tespit görevini ifa ederlerdi.²⁴⁸

Kürek ile ilgili hükümler tıpkı Mühimme defterlerinin diğer hükümlerinde olduğu gibi belli bir yazım usulü ile defterlere kaydedilmiştir. Malumdur ki Mühimme defterleri emir ve hükümlerin tam metnini kapsamamaktadır. Mesela asıl metinde bulunan *davet*²⁴⁹, *mahal-i tahrîr*²⁵⁰, *tuğra*, *elkâb*²⁵¹ ve bir kısım *duâlar* ya terk edilerek ya da kısaltılarak defterlere kaydedilmiştir. Sadece *nakil/iblağ* denilen konunun özeti ve hüküm, *emir* denilen ve yapılması istenileni kapsayan metinler olduğu gibi kaydedilmiştir.²⁵²

Hükme başlanırken evvela hükmün muhatabına hitap edilir. Bu hitap umumiyetle muhatabın ismi değil bulunduğu makam zikredilerek mesela “*Akçakızanlık kâdisına hüküm ki*” şeklinde gerçekleştirilir. Hükmün muhatabından ya da hükümle ilişkili başka bir idârî kadro mensubundan bahsedilirken zaman zaman *kıdvetü'lümerâ'i'l-kirâm*²⁵³, *düstûr-ı mükerrer*²⁵⁴ benzeri taltif ifadeleri ile *zîde*

²⁴⁵ Aydın, “Ceza”, s. 480.

²⁴⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013, s. 116.

²⁴⁷ İpşirli, “Kazasker”, *DİA*, c. XXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 142.

²⁴⁸ İpşirli, “Kürek Cezası İle İlgili Hükümler” s. 208.

²⁴⁹ Bismelenin kısaltması kabul edilen “b”, Allah lafzının kısaltması kabul edilen “hüve”, “hüve'l-muğni”, “hüve'l-ğaniyyul'l-mu'in” ve “bismillahirrahmanirrahim” gibi ibarelerdir. (Mehmet Ali Ünal, *Mühimme Defteri 44*, İzmir: Akademi, 1995, s. VII.)

²⁵⁰ Metnin yazıldığı yer. (Kütükoğlu, “Berat”, *DİA*, c. V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, s. 473.)

²⁵¹ Padişah bir mektup gönderdiğinde kendisini tanıtır yücelttiği unvan ve elkâbları sayar, ardından da muhatabın rütbe, mevki ve mensup olduğu sınıfa uygun ünvan ve lakablar zikredilir. (Ünal, a.y.)

²⁵² M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1979, s. 105.

²⁵³ Midilli Sancak beyi Mustafa ve Lala Cafer için için kullanılmış bir ifade: *BOA. MD. III*, 708; *BOA. MD. XII*, 147.

²⁵⁴ Vezir için kullanıldığı örnekleri: *BOA. MD. XII*, 694, *BOA. MD. XIX*, 392.

*kadruhu*²⁵⁵, *dâme izzuhu*²⁵⁶, *tâle bekâhu*²⁵⁷, *dâme uluvvuhu*²⁵⁸, *dâme mecduhû*²⁵⁹, *edâma'llâhü te'âlâ iclâlehû*²⁶⁰ gibi makamına mahsus dua cümleleri de eklenir. İkinci olarak eğer hüküm, muhatabın şikâyeti veya müracaatı üzerine gönderilmişse “*mektûb gönderüp...*”²⁶¹ veya “*Dergâh-ı Mu'allâm'a gelüp...*”²⁶² açıklamasıyla hükmün gönderilmesine sebep olan mevzu özetlenerek anlatılır. Sonrasında hükümlerin büyük çoğunluğunda “*buyurdum ki*” ifadesi ile emir bildirilir. Zaman zaman “*buyurdum ki*”den sonra boşluk bırakılarak²⁶³ “*vusûl buldukta*”²⁶⁴, “*vardukda*”²⁶⁵ denilerek devam edilir. Bunun sebebi müsvedde yazılırken fermanı götürecek kişinin henüz belli olmamasıdır. Müsvedde temize çekildikten sonra hükmü götürecek kişinin belli olduğu ve adının fermana kaydedildiği anlaşılmaktadır.²⁶⁶ Nitekim Mühimme defterlerindeki bazı hükümlerin başında gideceği yere ulaştırmak üzere hükmün kime teslim edildiği “*virildi*” ibaresiyle zikredilmiştir. Bu kayıt hükmün üst kısmında dikey olarak yazılmıştır ve *müstevdi*’ olarak adlandırılır.²⁶⁷ Bazı müstevdi’ örnekleri: “*Hâssadan saraçlar Mehmed'e virildi*”,²⁶⁸ “*Muharrem Beğ âdemlerinden Hüseyin b. Abdullâh'a virildi*”²⁶⁹, “*Edirne'de Asesler Bölükbaşı Hüseyin bin Alî'ye virildi; arz getüren*”²⁷⁰, “*Hızır Kethüdâ'ya virildi.*”²⁷¹

Emir bahsinde mücrimin küreğe konmak için İstanbul'a²⁷² ya da cezasını çekeceği yere yollanması talep edilir. Genellikle mücrimle birlikte hazırlanan sicil

²⁵⁵ Devşirme memuru ve çavuş için; BOA. MD. III, 994, BOA. MD. VII, 45.

²⁵⁶ Sancak beyi için; BOA. MD. III, 569, BOA. MD. XIX, 496.

²⁵⁷ Şehzâde lalası için; BOA. MD. VI, 1042

²⁵⁸ Sancak beyi için; BOA. MD. III, 611.

²⁵⁹ Anabolı Kapudânı için; BOA. MD. XII, 154.

²⁶⁰ Vezir için; BOA. MD. XII, 694, BOA. MD. XIX, 392.

²⁶¹ BOA. MD. III, 168, 472, 569, 611, 660, 784; BOA. MD. VI, 98, 656, 854, 891, 988, 1236, 1510; BOA. MD. VII, 417, 2324; BOA. MD. XII, 494.

²⁶² BOA. MD. III, 113; BOA. MD. VI, 29; BOA. MD. VII, 536.

²⁶³ BOA. MD. III, 630.

²⁶⁴ BOA. MD. III, 630; BOA. MD. VI, 656; BOA. MD. VII, 45, 417, 2438.

²⁶⁵ BOA. MD. III, 50, 113, 660, 706, 915 994, 1315; BOA. MD. VI, 197, 854, 1070.

²⁶⁶ Ünal, s. VIII.

²⁶⁷ Gökbilgin, s. 105.

²⁶⁸ BOA. MD. X, 519.

²⁶⁹ BOA. MD. VII, 1510.

²⁷⁰ BOA. MD. VII, 1383.

²⁷¹ BOA. MD. VII, 85.

²⁷² İncelenen belgelerde İstanbul yerine *Südde-i Saâdet* (BOA. MD. III, 220, 706, 708, 804, 915, 1315; MD. VI, 535, 649, 656, 891; BOA. MD. VII, 2438; BOA. MD. XII, 494 vd.), *Dergâh-ı Muâlla* (BOA. MD. III, 113; BOA. MD. V, 198; BOA. MD. VI, 29, 346, 1401; BOA. MD. VII, 417, 536, 1362, 1383 vd.), *Pâye-i Serîr*, *Âsitâne-i Sa'âdet* (BOA. MD. VI, 988; BOA. MD. XIX, 496.) ve *Bâb-ı Sa'âdet-meâb* (BOA. MD. XIX, 404.) ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir.

sûretinin²⁷³ de gönderilmesi istenir. Emir kısmında *te'kid* ve bazen *tehdid* yer alır. Bazen sadece *bilesin/bilesiz*,²⁷⁴ *idesin/idesiz*,²⁷⁵ *eyleyesin/eylemeyesin*²⁷⁶ ifadeleri ile yetinilirken zaman zaman da muhatabın emri yerine getirmedeği takdirde çeşitli yaptırımlara duçar olacağı yönünde tehditler de kaydedilmiştir.²⁷⁷

Divan toplantılarında alınan kararlar, padişah tasdikinden geçerek çeşitli makamlara gönderilen berat ve ferman haline getirilirler. İşte Mühimme Defterleri'nde kayıtlı olan hükümler de bu berat ve fermanların deftere kaydolmuş birer sûretidir.²⁷⁸ Hemen hemen her bir hükmün başında yer alan “*yazıldı*”²⁷⁹ ibaresi de kaydın temize çekilip ferman şeklinde düzenlendiğini gösteren bir alâmettir.²⁸⁰

Bazı hükümlerin başında “*bâ hatt-ı kâdiasker*” benzeri ifadeler²⁸¹, hükümlerin sonlarında da “*deyu kâdiasker efendi hattıyla tezkerelerin göndermeğin kayd olunmak buyruldu*”²⁸², gibi ifadeler yer almaktadır. Böyle hükümlerde önemine vurgu yapmak için kazasker kendi hattını kullanmış olabilir. Aynı şekilde fermanların önemine göre bazılarında da padişahın hatt-ı hümayunu da bulunabilir. Bu tip hükümlere Mühimme defterleri'nde “*bâ-hatt-ı hümayun*”, “*ba-hatt-ı şerîf*” kaydıyla işaret edilmiştir.²⁸³

Dîvân-ı Hümayun'a gelen arz ve şikâyetlere, divandan şahsın işlediği suç zikredilip hususi nitelikli hüküm yollanarak mukabele edilirdi.²⁸⁴ Merkezden gönderilen

²⁷³ “...*Keçe beğlerbeğisine hüküm ki... mezkûrları anda küreğe koyup istihdâm eyleyesin... ne mikdâr kimesne küreğe konulup cerîmeleri nedür; sûret-i sicilleriniün bir sûretin Südde-i Sa'âdetüm'e gönderesin*” (BOA. MD. VII, 2324) Ayrıca Bk: BOA. MD. III, 168, 414, 469, 708, 854, 915, 1256; BOA. MD. VI, 98, 234, 572, 920; BOA. MD. XII, 495.)

²⁷⁴ BOA. MD. VI, 263, 474, 891, 1042, 1070.

²⁷⁵ BOA. MD. III, 113, 122, 150, 1510.

²⁷⁶ BOA. MD. III, 300, 611, 784; BOA. MD. VI, 1401.

²⁷⁷ Bk: “Cezalandırmada Adâlet ve Hakkâniyet” başlıklı bölüm.

²⁷⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, s. 61.

²⁷⁹ Bu çalışmada zikredilen hükümlerin tamamına yakınının başında “*yazıldı*” ibaresi mevcuttur. Ancak hüküm nakledilirken ilgili kısımların zikredilmesi gözetildiğinden çalışmada nakledilen kayıtlardaki bu ibareye yer verilmemiştir.

²⁸⁰ Feridun Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Hukuk Tarihi*, c. III, sayı: 5 (2005), s. 126.

²⁸¹ BOA. MD. III, 168, 472, 915, 1274.

²⁸² Nejat Göğünç, “Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı: 3 (Aralık 1967), s. 41.

²⁸³ Emecen, s. 126.

²⁸⁴ Defterlerdeki kayıtların büyük bir yekûnunda şahıslar bizzat zikredilmektedir. Suyolu hizmetine gitmeyen eşkıncilerden bir şahsın küreğe konulması için bizzat mücrimin adına sadır olan hüküm: “...*İpsala kâdisına ve Vize yürükleri Sübaşısı Pîrî'ye hüküm ki: ...kasaba-i mezbûrda Abdî Halîfe mahallesi'nde sâkin olan Hüseyin b. Koca, ...emr-i şerîfe itâ'at itmeyüp hizmetine gitmediğin arz itmişsin. Buyurdum ki: Vardukda, göresin; arz üddüğün gibi ise mezbûrî tutup Kavala kapudanına teslim idesin ki, küreğe konıla. Fî 18 Ramazan 966.*” (BOA. MD. III, 50.) Ayrıca Bk: a.d. 1304, 1404.

hükümler bazen de belli suçlar zikredilip bunları işleyen mücrimlerin küreğe gönderileceği şeklinde umumî nitelikli olabiliyordu.²⁸⁵

Bazen küreğe mahkûm olan suçluların hangi yollarla ve kimlerin vasıtasıyla geldiği, evrakın nereye konulduğu, kime teslim edildiği gibi malumata, sicil ve arz sûretlerinin keselerde muhafaza edilmesinden ötürü ulaşmak mümkün olmuştur.²⁸⁶ Yine zaman zaman bir sûretlerinin de çıkarılıp sahiplerine veya ilgili diğer makamlara da gönderildiğine de hükümlerin sonlarında işaret olunmuştur.²⁸⁷

Kürek cezasıyla ilgili hükümler asırlara ve şartlara göre değişiklik arz etmekle birlikte pek çok idarî birimin yetkilisine gönderilmekteydi. İlgili hükümler en fazla kadırlara gönderilmekteydi. Kadılar dışında hükme muhatap olan makamlar; kaptan paşa,²⁸⁸ sancakbeyi,²⁸⁹ yayabeyi,²⁹⁰ beylerbeyi,²⁹¹ şehzade lalası,²⁹² mehâyif müfettişleri,²⁹³ tersâne kethüdâsı, tersane vekili²⁹⁴ ve zaîmdir.²⁹⁵ Aynı zamanda burada zikredilen mevki sahiplerinden birkaçına birden hitap edilerek yazılmış hüküm sayısı da hayli kabardır.

²⁸⁵ BOA. MD. III, 986; BOA. MD. V, 198, 506.

²⁸⁶ İpşirli, "Kürek Cezası ile İlgili Hükümler", s. 209.

²⁸⁷ Hükümün sonunda her biri ayrı paragraflarda ve başlarında yazıldı/virildi ibareleriyle birlikte : " Bir sûreti, Bagdâd beğlerbeğisine; Bir sûreti, Şehrîzol beğlerbeğisine; Bir sûreti, Şâm beğlerbeğisine; Bir sûreti, Erzurum beğlerbeğisine; Bir sûreti, Basra beğlerbeğisine; Bir sûreti, Lahsâ beğlerbeğisine." gibi kayıtlar alır. (BOA. MD. XII, 440.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XVIII, 113, 176; BOA. MD. XIX, 151.

²⁸⁸ "...Kâpudâna hüküm ki... buyurdum ki... küreğe koşup istihdam eylesin...Fî 29 M" (BOA. MD. XIX, 196). Ayrıca Bk: Kapudân ve Vezîr Piyâle Paşa BOA. MD. VII, 412, 417, 454; Anabolı Kapudânı Pervîz BOA. MD. XII, 154.

²⁸⁹ "...Ağrıboz sancağı beyine hüküm ki... buyurdum ki ...Mezbûrları emrüm üzre mezbûrları... küreğe koşdurup min-ba'd emr-i şerîfüm olmadın ihrâc olunmaya. Fî 19 Sa'bân sene 967" (BOA. MD. III, 1118.) Ayrıca Bk: Hüdâvendigâr Sancağı Beyi a.d. 1522; Selanik Sancakbeyi BOA. MD. VI, 1170; Kastamonu Beyi a.d. 1362; Alacahisâr Beyi BOA. MD. X, 303; Mora beyi a.d. 320; Niğde Beyi a.d. 363; Tarsus Beyi a.d. 380, Kefe Beyi a.d. 390, Hersek Beyi a.d. 473.

²⁹⁰ 966 senesine ait bir hüküm: "...Kara-hisâr sancağı yayaları beğine hüküm ki... Eslemeyüp emr-i şerîfe muhâlefet idenleri her kim olursa dutup küreğe gönderesin." (BOA. MD. III, 122.)

²⁹¹ "Karaman Beğlerbeğisi Ferhâd'a hüküm ki... buyurdum ki... nâm kimesneleri küreğe komağışün Dergâh-ı mu'allâ'ya gönderüp... Fî 26 Muharrem sene 967" (BOA. MD. III, 459.) Ayrıca Bk: Şam Beylerbeyi a.d. 804; Mısır Beylerbeyi; Karaman Beylerbeyi a.d. 526; Halep Beylerbeyi BOA. MD. V, 198; Van Beylerbeyi BOA. MD. VII, 85; Kefe Beylerbeyi a.d. 2326.

²⁹² "...Ferzend-i erc-mend oğlum Selim tâle bakâhü lalasına hüküm ki... mezkûrî ... gönderesin ki küreğe konıla " (BOA. MD. VI, 1042). Ayrıca Bk: Lala Cafer Bey (Şehzade Selim'in lalalarından) BOA. MD. V, 579, BOA. MD. XII, 147.

²⁹³ "...Nevâhî-i Yanbolı kâdisına ve Dergâh-ı Mu'allâm müteferrikalarından olup mahâyif müfettişi olan Muharrem'e hüküm ki: ...sirkaya mu'terif olanları yarar âdemlere koşup küreğe gönderesiz..." BOA. MD. VII, 1510.

²⁹⁴ Bostan, Tersâne-i Âmire, s. 216, not 249.

²⁹⁵ Bulgaristan topraklarında bulunan Zağra adlı bölgenin zaîmine gönderilen hüküm: "Zağra-i Atik kâdisına ve Zağrâ-i mezbûre za'îmi olan Mehmed'e hüküm ki... sûret-i sicilleriyle Dergâh-ı Mu'allâm'a gönderesiz ki küreğe koşula... Fî 20 Şevval, sene: 979"

Suçluların küreğe konulmak üzere zaman zaman İstanbul'a gönderilmeleri²⁹⁶, zaman zaman da cezalarını çekecekleri yere doğrudan gönderilmeleri²⁹⁷ istenilmekteydi. İstanbul'a gönderilen suçlular, ilgili kadırgaya teslim edilinceye kadar tersâne zindanında muhafaza edilmekteydiler.²⁹⁸ Kürek çekmek üzere İstanbul dışından tersâne zindanına gönderilen mücrimler olduğu gibi İstanbul zindanından da Tersâne-i Âmire'ye nakledilenler oluyordu.²⁹⁹ Defterlere kaydedilen hemen her hükümde güvenilir kimselerin suçlulara refakat etmesi "*mezkûru kayd ü bend ile yarar ademlere koşup Südde-i sa'âdet'üme gönderesin*"³⁰⁰ ifadeleri ile talep edilmiştir. Bu talebin gerekçesi olan suçlunun kaçmasının önlenmesi için tedbir alınması da "*gönderdiğün ademlere tenbîh eylesin ki, yolda onat hıfz idüp gaybet itdürmekden hazer ideler*" ifadeleriyle önemle vurgulanmıştır.³⁰¹

Cezasını çekmek üzere bir gemiye yollanan mücrimin, yine padişah emriyle yerinin değişmesi mümkündü.³⁰² Küreğe mahkûm edilen kimseler eğer hastalarsa, iyileşinceye kadar cezaları tehir edilirdi.³⁰³

Kürek mahkûmu suçlular devlet tarafından beslenir, giydirilir ve hastalandıklarında yine devlet tarafından tedavi ettirilirdi³⁰⁴. Verilecek yiyecek ve

²⁹⁶ "...Südde-i Saadetüm'e gönderesin ki küreğe konıla Fî Ramazân 20" (BOA. MD. XVIII, 89.)

²⁹⁷ Taş gemisi BOA. MD. VI, 988; Rodos BOA. MD. VII, 85, BOA. MD. XIX, 512; İnşası emredilen gemiler BOA. MD. X, 390; Kıbrıs BOA. MD. XII, 85; Akkırman BOA. MD. XII, 609; Ahyolu'da inşa edilen gemiler BOA. MD. XII, 784.

²⁹⁸ Bostan, a.e, s. 268, not 81.

²⁹⁹ Bostan, a.e, s. 208.

³⁰⁰ BOA. MD. III, 660; BOA. MD. VI, 98, 346, 649, 1236; BOA. MD. VII, 1383, BOA. MD. X, 519.

³⁰¹ BOA. MD. III, 414, 1274, 1315, 1586; BOA. MD. VI, 185, 212, 346, 512, 526, 540, 1042, 1142, 1170, 1195; BOA. MD. XII, 694, 853, 870 v.d.

³⁰² Moton civarında derya muhafazası hizmeti yapan Hüseyin Reis'in gemisine konulan mücrimlerden zabtı mümkün olmayanların donanmaya alınıp yerine Anadolu kürekçisi verilmesi dair hüküm: "*Piyâle Paşa'ya hüküm ki: Hâliyâ Hâssa Galata re'îslerinden Hüseyin Re'îs'ün kadırgasına küreğe kırk-elli mücrim konulup Moton câniblerinde deryâ muhâfazasında alıkonulmak üzere irsâl olunmuşdur. Buyurdum ki: Donanma-i Hümâyûnum varup mülâkât oldukda, mahall-i mezbûra varınca zikrolunan mücrimlerün serkeşlerinden zabta kâbil olmayanları Donanma-i Hümâyûnum'a alup yirlerine Anadolu kürekçilerinden kürekçi viresin. Fî 8 Ramazân, sene: 972*" (BOA. MD. VI, 1005.)

³⁰³ Ehl-i fesâtın suçları sabit bulunup hasta olanların iyileştiklerinde küreğe yollanmaları ile ilgili hüküm: "...nâm kimesnelerin sübût u zuhûr bulan cerîmelerin defter idüp sûret-i sicilleriyle küreğe konılmaları için Südde-i Sa'âdetüm'e gönderüp ve gönderdiğün defterde mastûr olan Abbâs ve Kara Memî âmili marîz olmağla anda kalduğu" senin cânibünden arz olunmağın buyurdum ki: Zikrolunan iki nefer marîz ifâkat bulduğu gibi Bâb-ı Sa'âdetüm'e gönderüp min-ba'd dahi ehl-i fesâd ü şenâ'atden sancağında vâkı' olan re'âyâyı hıfz u sıyânet itmek bâbında envâ'-ı ikdâm ü ihtimâmın vücûda getüresin. Fî 16 Cumâde'l-âhır, sene: 972" (BOA. MD. VI, 603.)

³⁰⁴ Örneğin Anadolu kadılarına yazılan ve 966 senesinde sadır olduğu tahmin edilen bir hükümde, firar etmiş bir grup kürek mahkûmunun yakalanması emredilmektedir. Hükümden, mezkûr kimselerin tedavi için İzmir kefare kethüdâsına teslim edilmiş ve iyileşme akabinde kaçmış kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Hüküm şöyledir: "...Anadolu kâdılarına hüküm ki: Dârende Yorgi nâm zimmî gelüp nefs-i İzmir'de kefare kethudâsı olup sene-i sâbıkada donanma-yı hümâyûnum ol cânibe varduğda, kapudanum kürekde olan mücrimlerden on üç nefer kimesneyi marîz olmağın kendüye timar itmek için teslim olnup mezbûrlar ifâkat bulup habs olunmuşlar iken bir

giyecek miktarı belli bir esasa bağlıydı. Mısır Beylerbeyi ve defterdârına hitaben yazılması emredilen Hicrî 25 Zilka'de 980 (29 Mart 1573) tarihli hükümde³⁰⁵ Galata Tersânesi'ndeki mücrimlere verilecek günlük yiyecek ve yıllık giyeceklerle, aylık ödenen nafaka miktarları zikredilmiştir. Dolayısıyla Mısır'daki donama gemilerinde bulunan mücrimlere de aynı şekilde yiyecek, giyecek ve nafaka verilmesi emrediliyordu. Mezîkür hükümden bir mücrime günde iki yüz dirhem peksimetin, yılda yedi zirâ Boğdan kebesi³⁰⁶ ile içinden bir bütün aba, don ve gömlek çıkarılabilmesi için 14 zirâ bez verildiği ve gemide bulundukları aylarda bunlara ilave olarak aylık 21 akçe nafaka ödendiği öğrenilmektedir. Mücrimlerin çalışmalarına karşılık ödenen ücret, önceleri hükümet tarafından alınıyordu ve suçluya yapılan masrafa sayılıyordu. Sonraları ise mahkûmun bizzat kendine tahliye esnasında ödenmeye başlanmıştır.³⁰⁷

F- CEZA SÜRESİ

İncelenen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kürek başlangıçtan belli bir döneme kadar umumiyetle müebbed ya da süresiz hüküm şeklinde tatbik ediliyordu.³⁰⁸ Muvakkat olarak uygulandığına da rastlanmıştır. Mesela İE. Adliye belgelerinde “*müddet-i habs-i... yıldır/aydır*” gibi miktar belirlenip, hükmün başına da “... *küreğe verile*” kaydı düşülmüştür. Buradan, hapis müddetinin kürek çektirilerek geçirileceği dolayısıyla muvakkat bir kürek takdiri yapıldığı anlaşılabılır. Süresiz hüküm uygulamalarında mücrimin ıslahına kadar ceza çekmesi hedeflenmiştir.³⁰⁹ Bu nedenle ikinci bir fermâna kadar suçlu kürekte kalmıştır. Bunun için de belgelerde “*emr-i şerîfüm olmadın ihrâc olunmaya*”³¹⁰ “*emrüm olmadın ıtlâk eylemeyesin*”³¹¹ gibi kayıtlar düşülmüştür. Müebbed olan ceza da “*te'bîd*” ve “*müebbed*”, “*ebedî*” lafızlarıyla kanunda yer almıştır.³¹²

Müebbed ceza uygulamaları incelendiğinde çok farklı vak'alara tesadüf

gice mahbesi bozup gaybet... mücrimler kangınızın taht-ı kazâsında bulunursa ...küreğe konmak için Rodos beğine teslim ...[t.y.]” (BOA. MD. III, 113.)

³⁰⁵ Bostan, **Tersâne-i Amire**, s. 220, not 293.

³⁰⁶ Ya da kısa kepenek, çobanların omuzların aldığı dikişsiz kolsuz keçe üstlük demektir. (TDK Türkçe Sözlük, c.II, s. 1258, 1274).

³⁰⁷ Avcı, “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri”, s. 142.

³⁰⁸ Heyd, **Criminal Law**, s. 306.

³⁰⁹ Peters, s. 99.

³¹⁰ BOA. MD. III, 1118.

³¹¹ BOA. MD. III, 1243. Ayrıca Bk: a.d. 611, 1256; BOA. MD. XXI. 176.

³¹² Bk: “Cezanın Kanunîliği” başlıklı bölüm.

edilmiştir. Belgelerde kamu görevinden kaçmak³¹³ ve benzer şekilde kürekçi olarak ihraç emredildikten sonra firar etmek müebbed kürekle cezalandırılmıştır.³¹⁴ Bir başka örnekte de Padişah camisinde huzursuzluk çıkarıp mükerrer olarak adam bıçaklama vak'asında ebediyyen kürekten ıtlâk olmamak buyrulmuştur.³¹⁵ Bazen de birçok suçu işleyip şerrinden emin olunamayan kimselerin müebbed olarak küreğe yollandığı fark edilmiştir. Mesela katl, hırsızlık ve ırza tasaddi suçlarına iştirak eden Suhte Ahmed'in kürek çekmeye giderken yolda başındaki memuru öldürme niyetiyle yaralayıp firar etmesi üzerine; yeniden yakalandığında ebediyen küreğe konulmasına karar verilmiştir.³¹⁶ Öte yandan umumî fermanlarda parada yapılan sahtekarlıklara, faizciliğe (ribâhorluk), ihtikara ve resmî narhtan fazlaya mal satmaya da müebbed kürek cezası verileceği açıklanmıştır. Dolayısıyla müebbed ceza takdirinin hangi durumlarda verildiği tespit edilememektedir.

Süreli kürekteki hükümlere bakıldığında çeşitli faktörler göz önünde bulundurularak vak'aya göre ceza takdiri yapıldığı tespit edilmiştir. Gizlice eve girip elbise çalmak ve itiraf etmek 7 ay³¹⁷ ev basıp fesat çıkarma için 5 sene³¹⁸, başkasının cariyesini çalıp satma için 11 ay³¹⁹, bir evi gizlice açarken basılmak 7 yıl³²⁰, gece dükkan açmak için itham olup davacısının olmaması ile 5 ay³²¹, had şartları tutmayan hırsızlık olayı için 11 ay³²², sabıkalı olarak dükkan kilidi kırmak 7 ay³²³ hapisle (kürekle icra etmek üzere) cezalandırılmıştır.

Yukarıdaki örnekler değerlendirildiğinde ceza süresinin belirlenişi ve asgari-azamî ceza süresi ile ilgili umumî tespitler yapılamamaktadır. Ancak çeşitli kaynaklarda yüzyıl bazında yaygın olarak tatbik edilen ceza süresi ile ilgili birkaç tespit yapılmıştır. Rudolph Peters XVI. yüzyılda Osmanlı'da diğer Akdeniz ülkeleri ile benzer şekilde 3 ila 6 yıl arası ceza tatbikinin yaygın olduğunu ve aynı dönemlerde Akdeniz

³¹³ BOA. MD. XVIII, 4. Ayrica Bk: BOA. MD. XIX, 138.

³¹⁴ BOA. MD. XII, 475.

³¹⁵ BOA. İE. ADL. IV, Belge3/4.

³¹⁶ BOA. MD. XII, 614.

³¹⁷ BOA. İE. ADL. III, Vr.8b/6.

³¹⁸ BOA. İE. ADL. IV, Belge3/2.

³¹⁹ BOA. İE. ADL. III, Vr.8a/2.

³²⁰ BOA. İE. ADL. III, Vr.8b/5.

³²¹ BOA. İE. ADL. III, Vr.8b/3.

³²² BOA. İE. ADL. III, Vr.8a/4.

³²³ BOA. İE. ADL. III, Vr.8b/4.

coğrafyasında ortalama ceza süresinin 8 yıl olduğunu ifade etmektedir.³²⁴ XVII. yüzyıldan itibaren bu süre kısalarak dünya standardından uzaklaşmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'nde müebbed kürek haricinde cezaların çoğu bir yıl içinde bitiyordu.³²⁵

Bazen ortalamadan daha uzun sürede kürek çekmiş insanlar da olmuştur. Mesela Mısır'dan gönderilen ve suçsuz olan 60 kişinin 12 yıldan beri kürek çektikleri, merkezin Mısır Beylerbeyi'ne yolladığı hükümden anlaşılmaktadır. Hükümde şahısların küreğe yollanma kararlarının merkezin bilgisi dahilinde mi gerçekleştiği, suçlarının ne olduğu ve bunca yıl kürekte bırakılma sebepleri sorularak acil cevap istenmiştir.³²⁶ Yine bir başka örnekten de mahkûmların 13 yıl kürekte kaldıkları anlaşılmaktadır.³²⁷

Kürek cezası haricindeki hapsin infaz çeşitlerinden olan ve hürriyet kısıtlayan diğer cezalar daha evvel de zikredildiği gibi³²⁸ hapis, kalebendlik ve sürgündür. Kürek hapis cezasına göre daha ağır bir cezadır. Kalebendlik ise kürek ve hapse göre daha hafif sayılırdı. Çünkü kale içinde suçlunun ailesinin yanına alabilme, kale içindeki mabetleri kullanabilme ve küçük çaplı üretim yapabilme hakları vardı.³²⁹ Bu üç cezadan hafifletici sebeplerin mevcudiyeti halinde alt şiddetteki ceza, ağırlaştırıcı faktörlerin bulunmasında da bir üst şiddetteki ceza tatbik edilmiştir.³³⁰ Mesela firar ağırlaştırıcı bir faktördür.³³¹ XXI. numaralı Mühimme defterindeki bir hükümde firardan ötürü cezanın ağırlaştırılarak tatbik edildiği anlaşılmaktadır. Kason kazasında sirkat suçuyla hapse atılmış olan şahıslar firâr ettikleri için yakalandıklarında bir üst ceza olan küreğe

³²⁴ Peters, s. 99. Peters, İpşirli'nin makalesine atıfta bulunmuştur. (Bk: "Kürek Cezası ile İlgili Hükümler")

³²⁵ Erim'in incelediği 1720-1728 yıllarına ait bir defterde ortalama 100 kişi için bir hesaplama yapıldığında; 10 gün civarı dört, 1 yıldan az yetmiş, 1-2 yıl arası on, 2-4 yıl arası yedi, 4 yıl ve üzeri üç, müebbed olarak da yedi kişinin kürek cezası aldığı tespit edilmiştir.

³²⁶ Muhammed Yazıcı, "XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kamu Düzeninin İşleyişini Etkileyen Unsurlar Üzerine" *Asia Minor Studies International of Social Science*, c. I, sayı: 1 (Ocak 2013) s. 172.

³²⁷ BOA, MD, VI, 988.

³²⁸ Bk: "Osmanlı Ceza Hukukunun Genel Yapısı ve Kürek Cezası-Genel Bilgiler" başlıklı bölüm.

³²⁹ Avcı, "Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri", s. 145.

³³⁰ Elbette ki bir üst cezanın ya da bir alt cezanın infaz takdiri padişah iradesine bağlı olmuştur. Bu durum cezanın uygulanmaya başlamasından son dönemlere kadar böyle devam etmiştir. Bir son dönem örneği 1858 Ceza Kanunu'dur. **m. 47:** "*İdam cezasının küreğe ve kürek cezasının kalebendliğe ve müebbed kalebendliğin nefy-i ebede ve muvakkat kalebendlik ile habsin nefy-i muvakkate tebdili mutlak olarak irade-i mahsusa-i padişahiye menûttur.*"

³³¹ XIX. yüzyılda bu durum kanunlaştırılmıştır. 1858 tarihli Ceza Kanunnâmesi **m. 7:** "*Nefii muvakkat ve habs-i muvakkat kal'abendlik ve muvakkat kürek cezalarına müstehakk olanlar muvakkat cezalarından firâr iderler ise tutuldukları müddet-i bâkiyelerine asıl müddet cezalarının sülüsünden nısfına kadar müddet zimmiyle cezaları tezyid olunur ve eger nefii ebed cezasına müstehakk olan kimse menfâsından firâr ider ise müebbeden kal'abend kılınur. Müebbed kal'abendlikten firâr eden kimse müebbeden küreğe konulur.*"

yollanmaları emredilmiştir.³³² En ağır ceza, katle bedel kabul edilen müebbet kürekti. Daha sonra bu cezayı şiddet sırasına göre muvakkat kürek, müebbet hapis, muvakkat hapis, müebbet kalebendlik, muvakkat kalebendlik, müebbet sürgün ve muvakkat sürgün takip etmiştir.³³³ Dolayısıyla ceza süreleri belirlenirken, bu gibi faktörlerin etkili olduğu da gözlemlenmiştir.

G- CEZANIN SONA ERMESİ

Cezanın sona ermesi; mahkûmu serbest bırakma (ıtlâk) yahut cezanın devam etme imkanı kalmadığı için mahkûmiyetin kendiliğinden sonlanması ile mümkündür. Serbest bırakma yani mücrimlerin ıtlâkı da tıpkı cezanın verilmesi gibi ancak ferman ile olurdu. Bu hükümlerin yazım usûlüyle ceza hükümlerinin yazım usûlü hemen hemen aynıdır. İleriki yüzyıllarda ise bazı hükümler serbest bırakmayı kaydetmek amacıyla not düşme şeklinde özetlenmiştir.³³⁴ Ancak gariptir ki yüzlerce kürek cezası takdirine dair hükme rastlanmakla birlikte, oldukça az sayıda ıtlâk kaydı incelediğimiz defterlerde yer almaktadır. Bu da gönderilen ıtlâk fermanlarının başka defterlerde kayıt altına alınmış olabileceğini düşündürmektedir.

Mühimme defterlerinde ilgili makamlara yollanmış hükümlerde cezasını çeken mücrimin ıtlâk edilmesi şeklinde umumî emirler yapılmıştır. Ancak bu esnada suçlunun himâye edilmemesi ve haksız ıtlâkı halinde sorumludan talep edileceği de ifade edilmiştir. Belgelerde ıtlâkın ancak Dîvân'dan gelecek temessük ile yapılacağının ilgili kişiye tenbih edilmesi hatırlatılmıştır.³³⁵ Bazı belgelerde “*emrüm olmadın ıtlâk eylemeyesin*”³³⁶, “*emr-i şerîfüm olmadın ihrâc olunmaya*”³³⁷ gibi uyarılar yer almaktadır. Bu nedenle küreğe gönderilen suçluların suçlarının ve ne zaman küreğe

³³² “...nâm kimesneler ...*sirkâ* idiği sâbit olup haps olunmuş iken *hapsden gaybet eyleyüp*...ele getirüp Kıbrıs gemileirne *küreğe* virdiresün... *Fî 17 Ramazân sene 980*” (BOA. MD. XXI. 112.)

³³³ Avcı, a.e, s. 129. Bu hiyerarşi Tanzimat sonrasında da devam etmiştir. Tanzimat Dönemi kanunlarından 1858 Ceza Kanunu incelendiğinde; çok ağır suçlara kürek, biraz hafif suçlara kalebentlik, orta ağırlıktaki suçlara hapis ve sürgün, kabahat nevinden hafif suçlara zaptiye nezareti veya para cezası verildiği müşahade edilir. (Akt: Avcı, a.e, s. 137.)

³³⁴ XVII. yüzyılın sonlarında bu şekilde not düşmeye rastlanmıştır. Örneğin CV. numaralı Mühimme defterinde, h.1106/1695 senesi Cemâziyelâhîr ayı ortalarında kürek cezası verilmiş şahıs için, Recep ayının başında, hükmün üzerine “*İtlâkları için emr-i şerîf yazılmışdır. Fî evâ’i’l-i B. sene 1106*” kaydı düşmüştür. (Bk: BOA. MD. CV. 491.) Aynı şekilde evrakta sahtecilik yapma suçuyla kürek cezasına çarptırılan ve ferman sadır olmadan serbest bırakılmaması emredilen Hüseyin adlı kimsenin ıtlâk kararı; not düşme şeklinde kayda alınmıştır: *Mezkûr Hüseyin’in ıtlâkı için emr-i şerîf yazılmışdır. Fî evâ’i’l-i B., sene: 1106*” (BOA. MD. CV. 493.)

³³⁵ BOA. MD. XXI. 245. Ayrıca Bk: BOA. MD. XXI. 479.

³³⁶ BOA. MD. III, 1243. Ayrıca Bk: a.d. 611, 1256; BOA. MD. XXI. 176.

³³⁷ BOA. MD. III, 1118.

konulduklarının müstakil bir deftere kaydolması emredilmektedir. Böylece ıtlâkları gerektiğinde o defterden istifade ile suçlu hakkında merkeze bilgi vermeleri istenmiştir.³³⁸

Tıpkı ceza verilirken hususi nitelikli hükümler yollandığı gibi ıtlâk hükümlerinde de bizzat şahısların ismi zikredilmiştir: “*Rodos beğine hüküm ki: Anda küreğe konulan Bolılı Mûsâ b. Mehmed ve Kara-hisârlı Ferhâd b. Abdullâh ve Gelibolılı İne Hoca b. Mehmed ve... Bolı’dan İslâm Ömer nâm otuz nefer kimesneler ıtlâk olunmasın emr idüp buyurdum ki... Vusûl buldukda, mezkûrları ıtlâk idesin. Fî 24 Rebî’u’l-evvel sene 967*”³³⁹

İtlâkın ve mahkûmiyetin sonlanmasının çeşitli nedenleri vardır. Mahkûmiyet süresinin tamamlanması, af ve yanlış bir karardan rücû etmek belgelerde karşılaşılan serbest bırakma (ıtlâk) sebeplerindendir. Ölüm ve hizmeti yapamayacak kadar yaşlı olmak ise tabii bir şekilde mahkûmiyetin sonlanma nedenlerindendir.

a. Mahkûmiyet Süresinin Tamamlanması

İtlâk hükümlerinde genellikle serbest bırakma sebebi olarak mahkûmiyetini tamamlamış olmak yazmamıştır. Ancak ceza hükmü verilirken ekseriyetle sürenin belirlenmediği, suçlunun ıslah-ı nefse kadar ceza çekmesinin hedeflendiği bilinmektedir.³⁴⁰ Bu yüzden gerekçe bildirilmeyen hükümlerde mücrimin, mahkûmiyetini tamamladığı yani ıslah olduğu için serbest bırakıldığı tahmin edilebilir. h.973/1566 senesinde kürek cezası verilmiş Mehmed adlı kimsenin kefile verilerek ıtlâk edilmesi emredilmiştir: “...Sığla beyine hüküm ki sen ki yanında olan gemide küreğe konulan Mehmed nam kimesnenin kefile virilüp **ıtlâk olunmasın** emridüp buyurdum ki...”³⁴¹ Yine yalancı şahitlik yaptıkları için küreğe yollanan birkaç şahsın ıtlâk edilmeleri için emir çıkmıştır: “...Rodos beyine hüküm ki: bundan akdem şehâdet-i zûr ettikleri sebepten ... Hamza Reis gemisinde ve gayride küreğe verilen ...nam kimesneler **kürekden ıtlak olunmaların** emr edip buyurdum ki Fî 28 Ramazan, sene:

³³⁸ BOA. MD. XXI. 402.

³³⁹ BOA. MD. III, 630.

³⁴⁰ Peters, s. 99.

³⁴¹ BOA. MD. V, 1317.

973”³⁴² Buralarda muhtemelen mücrimin uslandığı kanaati hâsıl olmuş ve cezasını tamamladığına karar verilmiştir.³⁴³

b. Af

Zaman zaman mücrimler af sebebiyle ıtlâk edilmişlerdir. Affın sebebi ise değişkenlik göstermektedir. Mesela Cafer adlı kimsenin hasımlarıyla sulha vardığı gerekçe gösterilerek serbest bırakılması rica edilmiştir. Merkezden gelen cevap mezkûrun iyi halde olduğu bildirilip rica ve minnet edildiğinden affedildiği ancak fesat çıkarmaya devam ederse küreğe konmak üzere haps edilmesi gerektiği şeklindedir: “*Seferîhısâr kādîsına: Yûsuf gelüp; “dârende oğlu Ca’fer küreğe konulmuş olup hasımları ile ıslâh olunduğın” bildirüp inâyet recâ itmeğın ıtlâk olunup* buyurdum ki: *Mezkûr Ca’fer varup yirinde kendü hâlinde olmayup giru fesâd ü şenâ’ate mübâşeret ider ise habs ü arz idesin ki, getürdilüb kemâ-kân küreğe konıla...*”³⁴⁴

BOA. İE. ADL. IV numarada kaydedilmiş bir hükümde, küreğe gönderilen bir suçlunun kaydının yanında cezasının değneğe çevrildiği ve sonrasında ıtlak edildiği yazmaktadır: “...Mezbûr Mustafa mübârek Ramazan’da bir Müslümanın evine konuk olup yatıp gice ile kalkup bir kilim ve bir baltasın sirkat idüp... dutulup sirkası sicil olunup sûret-i sicilli ile **küreğe** irsâl olındı / Mezbûr Mustafa’ya **değnek verilüp ba’dehu gözlenüp ıtlak olunması fermân olındı**”³⁴⁵ Burada da suçlunun iyi halinden ötürü cezasının hafifletilmesi ve küreктen affedilmiş olması mümkündür.

c. Hatalı ve Haksız İnfazdan Rücû

Bazı hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla yanlışlıkla küreğe konulmuş kimseler olmuştur. Bu yanlışlıkları düzeltmek amacıyla ıtlâk fermanları sadır olmuştur. h.972/1564-65 yılına ait olduğu tahmin edilen bir fermana gerçek dışı şikâyetle bulundukları için İstanbul’a gönderilmeleri emredildiği halde küreğe konulmuş olan mücrimlerin küreктen azad edilip bekletilmeksizin İstanbul’a gönderilmeleri emredilmiştir. Son kısımda da hükme muhatab olan Rodos Beyinin sorumluluğu

³⁴² BOA. MD. V, 1454.

³⁴³ Ayrıca Bk: BOA. MD. V, 528; BOA. MD. VII, 380.

³⁴⁴ BOA. MD. VII, 536.

³⁴⁵ BOA. İE. ADL. IV, Belge1/3.

hatırlatılarak ihtar yapılmıştır. İlgili hüküm şöyledir: “*Rodos Beği Alî Beğ’e hüküm ki: ... Kara Mehmed ve İdrîs ve Ramazân’ı habsile Südde-i Sa’âdetüm’e gönderesin.*” Diyü çavuşumla sana hükm-i hümayûnum gönderilmişidi. Ol emir muktezâsınca gönderilmeyüp **fuzûlî anda küreğe konuldukları istimâ’ olundu.** Buyurdum ki: Hükm-i şerîfüm varıcak, aslâ te’hîr ü te’allül itmeyüp **mezbûrları yarar âdemlerüne koşup habsile Südde-i Sa’âdetüm’e gönderesin.** Şöyle ki; emrûme muhâlif te’hîr olunup gönderilmeye, sancağın âhara virilüp gereği gibi hakkundan gelinür; bilmiş olasin. [t.y]”³⁴⁶

Mahkûmiyetin üzerinden yıllar geçse bile yanlış hükümden rücû etmekten çekinilmemiştir. Örneğin 13 yıl kürekte kalan zimmî vatandaşın haksız yere ceza çektiği tespit edildiği anda ıtlâkı emredilmiştir: “*Anabolı azebleri kapudânına hüküm ki: Hâliyâ Anabolı kâdîsı Südde-i Sa’âdetüm’e mektûb gönderüp... Anabolı Kal’ası’nda mîrî kalite küreğe virilen Bortodor nâm zimmî gelüp... Bî-günâh on üç yıldur ki kürek çekerüm* diyü tezallüm eyledüğün bildürmeğün ... **mezkûrı ıtlâk idesin.** [t.y]”³⁴⁷ Mahkûmlarla ilgili tahkikatı zaman zaman kadılar yaparak haksızlıklara engel olunmaya çalışılmaktaydı. Rodos’ta kürek mahkûmu olan Cafer oğlu Hasan’ın suçsuz olduğu bizzat kadının i’lâmıyla merkeze bildirilmiştir. Bozöyük kadısının tesbitine cevâben mahkûmun kürekte ıtlâkı ve durumunun incelenmesi için İstanbul’a gönderilmesi emredilmiştir.³⁴⁸ İnfaz esnasında suçun ithamı konusunda şüphe ortaya çıkması ile de ıtlâk gerçekleşmiştir. Örneğin öldürme olayına karıştığı zannıyla küreğe konulmuş olan şahıs için şüpheden ötürü ıtlâk fermanı sadır olmuştur.³⁴⁹

Zaman zaman çeşitli idari görevdeki kimseler otoritelerini kullanarak reâyâyı istismar etmiş ve gemilerinde kürek çekmeye mecbur kılmışlardır. Bu gibi durumlar tesbit edildiği anda ıtlâk edilmeleri için emr-i şerîfler çıkarılmıştır. Gemilerine

³⁴⁶ BOA. MD. VI, 649.

³⁴⁷ BOA. MD. VI, 988.

³⁴⁸ “...Rodos beğine hüküm ki: Bozöyük kazâsından Karacaâyid nâm karyeden anda **kürekde olan** Ca’fer oğlu Hasan nâm kimesne için; “**Bî-günâhdur.**” diyü Bozöyük kâdîsı mektûbıyla i’lâm idüp mezkûrın ahvâli görilmek için **Südde-i Sa’âdetüm’e gönderilmesi lâzım olmağın** buyurdum ki: Hükm-i şerîfüm vardukda, mezbûrı Südde-i Sa’âdetüm’e gönderesin. Fî 10 Şa’bân, sene: 972” (BOA. MD. VI, 854.)

³⁴⁹ “...Lalaya hüküm ki: ...**mezbûr Husrev’de şübhe oldu** ve kâtil ve maktûl ne makûle kimesnelerdür; ma’lûm değildir.” diyü bildürmüşsin... Buyurdum ki: Vardukda, zikrolunan defterde yoklayup dahı mezkûr Husrev’i buldurup emr-i şerîf-i sâbıkum mücebince **ıtlâk eylesesin.** Bu bâbda tamâm ikdâm ü ihtimâm idüp buldurmayınca olmayasın. 10 Şevvâl, sene: 978” (BOA. MD. XII, 147.)

haracgüzâr³⁵⁰ reâya alıp kürek çektiren Kara Mahmud ve Tabbak Reis'in filolarındaki reâyâ için yapılan ıtlak emri VI Numaralı Mühimme Defteri'ne kaydedilmiştir.³⁵¹

d. Ölüm ve Yaşlılık

Bütün bedenî ve şahsî cezaların son bulmasının sebebi olan ölüm, doğal olarak kürek cezasının da sona ermesine sebep olmaktadır. 8 Zilhicce 980 tarihine ait bir ıtlâk hükmünde küreğe mahkûm edilmiş on iki kişinin altısının kürekteyken vefat ettiğini anlaşılmaktadır: “...küreğe virilüp hâlen **altı neferi mürd olup altı neferi dahı kürekte olup...**”³⁵²

Öte yandan sadece ölüm değil, yaşlılık ile de cezanın nihayete erdirilmiş olması gerekmektedir. Kürek çekemeyecek derecede yaşlanmış kimseler yine doğal olarak kürekten ihrâc edilmelilerdir. Zaten fermanlarda, küreğe gönderilecek suçluların yaşlılardan olmaması özellikle belirtiliyordu: “...küreğe gönderdiğiniz **mücrimler pîr ü ma'lûl olmayup** hıdmete kâdir, tûvânâ kimesneler olmak gerekdür...”³⁵³ Osmanlı Devleti'nde reâya da yaşlılığın çeşitli hizmetleri görmekte bir engel olduğunu bilmekteydi. Bu nedenle kamu hizmeti gerektiğinde yaşlılığın mazeret gösterildiğini belgelerden anlamaktayız.³⁵⁴ Hem hizmet hem de ceza olarak reâyanın muhatap olduğu kürek ise belki en fazla fiziksel gücü gerektiren uygulamalardan biridir. O halde yaşlılığından ötürü kürekten azad edilen suçluların varlığı kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu kimselerin ihrâcına yahut ihrâcdan sonra başka ceza verilip verilmediğine dair tarafımızdan yeterli bilgiye ulaşılammıştır.

³⁵⁰ Haraç vermekle yükümlü olan Osmanlı tebaası gayrimüslimleri ifade eden deyim. (Emecen, “**Haraçgüzâr**”, DİA, c. XVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s. 90.)

³⁵¹ “... Ayamavra kâdisına ve Dizdârı Mehmed'e hüküm ki: ... ba'zı zimmileri dahı **gemilerine alup kürek çekdürüp ...Mezkûrları ihzâr idüp** bu husûsı onat vechile teftiş idüp göresiz; mezkûrların ol mikdâr filorilerin aldıkları şer'le sâbit olursa bî-kusûr alvirüp ve gemilerinde harâc-güzâr re'âyâ var ise **cümlesin ıtlâk idüp** kendülerin habsidüp ahvâllerin arzidesiz ve min-ba'd levend gemilerin ol mahalle yanaşdurmayasız.” (BOA. MD. VI, 305.)

³⁵² BOA. MD. XXI. 676.

³⁵³ BOA. MD. VII. 2682.

³⁵⁴ “...Aleniyyen pîr olmayup mücerred **hizmet itmek için** defter-i cedîde **kendülerin pîr ve ra'ıyyet yazdurdıkları vâkı** ise... [t.y]” (BOA. MD. XXI. 680.)

İKİNCİ BÖLÜM
TATBİKATIN HUKUKA UYGUNLUĞU

I. İSLAM CEZA HUKUKU İLKELERİNE GÖRE KÜREK CEZASI

İslam Ceza Hukukunda ceza takdir edilirken insanın mükerrem olduğu göz önünde bulundurularak, insan onuru ve haysiyeti rencide edilmeden toplum düzenini korumak hedeflenmiştir. Bu amaçları temin etmek için suç ve ceza uygulamalarında bir takım ölçülere riayet edilmiştir. Bu bölümde kürek cezası tatbikatının kanunîlik, şahsîlik, umumîlik, suç-ceza dengesi, cezalandırmada adâlet ve hakkâniyet gibi temel ilkelerle uygunluğuna dair tahliller yapılacaktır. Böylece modern kavramlar kullanılarak İslam'ın ulvî gayelerinin ne denli gerçekleştirildiğinin sağlaması yapılacaktır. Ancak bu tahlillerin cezanın tatbik edildiğini gösteren belgelerden hareketle yapıldığı ve cezanın uygulandığı belli bir dönem hakkındaki sınırlı yorumlardan ibaret olduğu unutulmamalıdır.

A- CEZANIN KANUNÎLİĞİ

Kanunîlik, suç işlenmesinden ötürü verilecek cezaların, tedbirlerin ve her türlü yaptırımın kanunlara uygun olması şeklinde tanımlanabilir.³⁵⁵ İslam'daki had, kısas ve diyet cezaları bu karakterdedir. Ancak İslam'da nasla açık şekilde belirlenen cezalar oldukça azdır. Bunların dışında kalan ve çoğunluğu teşkil eden suç alanı devlet başkanı ve onun yetkilendirdiği kişilerin ictihadına dayanan ta'zîr yetkisiyle cezalandırılmıştır.

Osmanlı vesîkalarında özellikle ceza hukuku içerisine giren konularda kanun ve şeriat kavramı sıklıkla yan yana zikredilmiştir. Örneğin III Numaralı Mühimme defterine kaydedilmiş bir hükümde açık ifadelerle otorite olarak kanun ve şeriate işaret edilmiştir: *“Varıcak, min-ba'd beglerbegiliğüne müte'allık olan sancak-beglerine tenbîh ü te'kid eylesin ki, sancaklarına tâbi' olan re'âyâlarına şer'-i şerîfe ve kânûn-ı münîfe ve defter-i hâkânîye mugâyir u muhâlif bî asl bid'atler ihdâs itmeyüp zulm ü te'addî itmeyeler. Şöyle ki, şimden sonra sancak-begleri ve âdemleri re'âyâyâ bu makûle hilâf-ı şer' u kânûn te'addî itdükde sen men' itmeyüp veya arz itmeyesin, Südde-i sa'âdet'üme tekrâr bunun gibi arz-ı hâl sunulup şekvâ olına, özrün makbûl olmayup netîcesi sana â'id olur. Ana göre mukayyed olup beglerden ve âdemlerinden ve gayrıdan re'âyâ vü berâyâyâ hilâf-ı şer' u kânûn ve mugâyir-i defter-i hümayûn*

³⁵⁵ Avcı, *Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş*, Konya: Mimoza, 2008, s. 40.

kimesneye te'addî itdürmeysin ki re'âyâ, eyyâm-ı adâletümde âsûde-hâl olup kâr ü kisblerine meşgûl olalar."³⁵⁶ Bu gibi ifadeler Osmanlı idaresinin bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu bakış açısına göre şer'î hukuk normları ile birlikte şeriatın müsaade ettiği alanlardaki tasarruflar olan kanunlar birbirini tamamlayan iki müeyyidedir. Ceza hukukunda suçlar ve cezalar bu iki kaynağa dayandırılmaktadır. O halde bu yaklaşımın kürek cezası ihdas edilirken de gözetilmiş olması yani bu cezanın şer'iat ya da kanuna dayandırılmış olması beklenmektedir.

Kürek cezası naslarda yer almadığı için bu cezayı doğrudan şer'î bir temele dayandırmak mümkün değildir. Ancak bu cezanın şeriatle olan ilişkisi örfî ceza düzenlemelerinin şeriatle olan ilişkisiyle açıklanabilir. Bilindiği gibi kaynağını padişah iradesinden alan örfî düzenlemelerin toplamı örfî hukuku oluşturmaktadır. Örfî hukuk bir kanun hukukudur.³⁵⁷ Kanunlarla (ferman ve iradelerle) oluşan örfî hukuk esasları zamanla ülke çapında geçerli olacak hukuk normlarına, kanunî ve idarî tedbirlere dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak da klasik fıkıh kitaplarında sayılan suç ve cezaî müeyyidelerin yanı sıra birtakım farklı ve yeni kurallar ve cezalandırma şekilleri ortaya çıkmıştır.³⁵⁸ Kürek cezası da bu sayılan cezalandırma şekillerinden biridir. Yani kürek cezası örfî olarak nitelendirilen, şer'î hukuktan ayrı bir hukuka dayanır. Ancak bu hukuku şer'î hukuka aykırı ve ona rağmen gelişen yeni ve farklı hukukî düzenlemeler şeklinde düşünmemek gerekir. Bilakis ceza hukuku alanındaki nasların bıraktığı bilinçli boşluğun, verilen yetki çerçevesinde örfî hukukla doldurulması, gerektiğinde de İslâm ceza hukukunun klasik doktrininin genişletici bir yoruma tâbi tutulması şeklinde tanıtmak doğru olur.³⁵⁹ Bu bağlamda, kürek cezası dolaylı olarak şeriate dayanmaktadır.

Diğer taraftan ta'zîr cezasını ichtihad ehliyetine sahip devlet başkanı ile yargılamada ona niyabet eden kadılar takdir edebilir. Teoride bu cezanın takdiri genellikle kadılara bırakılmış olsa da uygulamada kadıların yanı sıra çeşitli seviyelerden yöneticilerin de bu yetkiyi kullandıklarına dair örnekler bulunmaktadır.³⁶⁰ Bu durum da fıkıhın ulu'l-emre, düzenleme yapma yetkisi vermesiyle açıklanabilir. Bu yetkiyi fıkıhta

³⁵⁶ BOA. MD. III, 220. Ayrıca Bk: BOA. MD. XIX, 132.

³⁵⁷ Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*, İstanbul: Klasik, 2014, s. 18.

³⁵⁸ Bardakoğlu, "Hırsızlık", *DİA*, c. XVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998, s. 394.

³⁵⁹ Bardakoğlu, a.y.

³⁶⁰ Başoğlu, "Ta'zîr", s. 200.

“re’y-i veliyyül emr”, “hakk’us-saltanat”, “ülül-emre tevfiiz edilen umûr”, “siyâset-i şer’iye” kavramları karşılamaktadır.³⁶¹ Şeyhülislâm Pir Mehmed’e ait bir fetvada bu husus beyan edilmiştir: “Gerçi şer’î bir maslahat değildir... Ancak bu makûlede **ülül-emre mürrâcaat** olunur. Nice me’mûr ise, öyle olur. Nizâm-ı memleket için olan emr-i âliye itaat vâcibdir.” Bu genel fetvayı tahsis eden kanun da şöyledir: “(kadılar) icrâ-yı ahkâm-ı şer’iye eyleyüb eimme-i Hanefiye’den muhtelefun fihâ olan akvâli tettebbu’ edüb esahhî ile amel edeler. Ve ketb-i sicillât ve sukûk tezvîc-i sıgâr ve sağâir ve kısmet-i mevârîs-i re’âyâ ve zabt-ı emvâl-i eytâm ve gâib ve azl ve nasb-ı vasî ve nâib ve ukûd-i enkihâ ve tenfiiz-i vesâyâ ve sâir kazâyây-ı şer’iyede mutasarrıf olalar. Amma **nizâm-ı memleket ve hıfz ve hirâset-i ra’iyyet ve siyâsete müte’allık umûr, hükkâm-ı siyâset olan vükelây-ı devlete havâle etmekle memurlardır.**” Bu kanun ve fetvada işaret edilen yetki görevi Osmanlı hukukunda, kanun hazırlayan ilmî heyet ya da Dîvân-ı Hümayûn karşılamaktadır.³⁶² O halde kürek cezası ile alakalı karar merciînin Dîvân-ı Hümayûn olması da bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Kürek cezasının dayandığı kanunî temellere değinildikten sonra cezanın doğrudan zikredildiği kanunlara örnek vermekte yarar vardır. Tanzimat öncesindeki iki adâletnâmeden bahsetmek mümkündür. Bunlardan ilki olan h.1004/1595 tarihindeki III. Mehmed’in Adâletnâme’si³⁶³ bahsedilen cezanın hangi suçlara tatbik edildiğine dair bilgi vermektedir. Bu adâletnâmenin bir sûreti Manisa şeriye sicillerinde kayıtlıdır. Halil İnalçık makalesinde bu adâletnâmeye yer vermektedir. Adâletnâmenin son kısmında “...imdi emr-i şerîfîm mûcibince min ba’d her diyardan filori yüz on sekiz akçeye ve gurus atmış sekiz akçeye [bey’ u şirâ edile] ziyâde ile bey’ u şirâ edenleri dutup Dersaadet’ime gönderesiz ki ber vech-i **te’bîd küreğe** virile ve Osmânî akçe dahî sekizi bir dirhem olmak üzere râyiç olup kallâblar var ise muktezâyı şer’-i kavîm üzre haklarından gelesiz...”³⁶⁴ ifadeleriyle parada yapılacak hilekârlıklar kürek cezası ile tehdit edilmiştir. İkinci olarak ise LXXVIII numaralı Mühimme Defteri’nde kayıtlı olan h.1018/1609 tarihli adâletnâme sûretinde kürek cezasından bahsedilmiştir.

³⁶¹ Akgündüz, **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, İstanbul: Fey Vakfı, 1990, s. 74.

³⁶² Akgündüz, a.y.

³⁶³ Adâletnâmeler devlet otoritesini temsil edenlerin uyguladıkları ve yaygınlaşmış olan bir takım zulüm ve haksızlıkları olağan üstü tedbirlerle yasaklandığı umumî mahiyetteki beyannâmelerdir. (İnalçık, “Adâletnâme”, **DİA**, c. I, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s. 346.)

³⁶⁴ İnalçık, “Adâletnâmeler”, s. 108. (Adâletnâme’nin transkribe edilmiş metnine M. Çağatay Uluçay tarafından **XVII. yüzyılda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri** adlı eserinde yer verilmiştir.)

Adâletnâmenin çeşitli kısımlarında faizcilik (ribâhorluk), ihtikar ve resmî narhtan fazlaya mal satmanın cezası olarak müebbed kürek cezası takdir edilmiştir.³⁶⁵

Ayrıca zaman zaman fermanlarla çeşitli fiiller yasaklanıp bu fillerin tatbiki halinde kürek çekme cezasına muhatap kılınacağı ilan edilmiştir. Mühimme defterlerindeki umumî ferman sûretlerinde bu tip kanunlaştırma örnekleri mevcuttur. Örneğin tüfek üretim ve kullanımının yasaklanmıştır. Yasağa uymayanların küreğe gönderileceği hakkında ferman çıkarılmıştır: “...Dergâh-ı Mu‘allâm yeniçerilerinden ve kapum kullarından gayri bir ferd tüfenk işletdürmeyüp ve isti‘mâl itdürmeyüp gereği gibi men‘ u def‘ eylesiniz. Anun gibi **men‘le memnû‘ olmayanları** elegetürüp mukayyed ü mahbûs **küreğe** gönderesiz...”³⁶⁶ Buna benzer; hisâr tamiri emrine muhalefet edenlerin küreğe konulacağı³⁶⁷, kamu hizmetinden firar etmenin müebbed kürekle cezalandırılacağı³⁶⁸, sefer emrini umursamayanların küreğe konulacağı³⁶⁹ hakkında da fermanlar çıkarılmıştır. Bu tip mevzuatlar birer kanunîlik örneğidir.

Burada bir hususa işaret etmek gerekmektedir. Yukarıdaki açıklamalarda vuzûha kavuşturulmaya çalışılan mesele; cezanın sistemin kendi iç tutarlığında kanunîlik prensibine dayandığıdır. Yoksa teorik olarak böyle bir cezanın şeriatın prensiplerini zorladığı hatta şeklen ihlal ettiği, şeriata muhalif olarak kanunla desteklendiği dolayısıyla kanunî görünen cezanın hukuksuz bir uygulama olduğu tartışılabilir. Ancak çalışmadaki hedef; tatbiki kayıtlara bağlanarak caiz görülmüş olan cezanın bu kayıt ve prensiplere uygun olup olmadığının tartışılmasıdır.

B- CEZANIN ŞAHSÎLİĞİ

Kur‘ân-ı Kerîm pek çok ayette³⁷⁰ ve ³⁷¹“لَا يُؤْخَذُ الرَّجُلُ بِجُرَيْرَةٍ أَبِيهِ وَلَا بِجُرَيْرَةٍ أَخِيهِ”;
“Kişi babasının ve kardeşinin suçundan dolayı sorumlu tutulamaz”³⁷² hadisinde; cezanın şahsîliği ile ilgili dünya ve ahiret hayatında geçerli olacak genel ilkeler ortaya

³⁶⁵ Adâletnâme’nin ilgili kısımları için Bk: “Cezayı Gerektiren Suçlar” başlıklı bölüm.

³⁶⁶ BOA. MD. XII, 945. Ayrıca Bk: a.d. 1063, 1161.

³⁶⁷ “Selânik Kal‘ası’nun ta‘mîr olunması ehemmi-i mühimmâttan olmağın kimenenün özri istima’ olunmayup emrime muhâlefet edenler küreğe konulmak emrüm olmuştur...[t.y]” (BOA. MD. XIX, 126.)

³⁶⁸ “...hizmet üze olan neccârları ve demürcileri ve gayrıyı getürdüp onat vechile tenbih ü te‘kît eylesin ki **her kim firâr iderise** günahları boyunlarına **ebedî küreğe** konulmak mukarrerdir [t.y]” (BOA. MD. XVIII, 4.)

³⁶⁹ BOA. MD. XIX, 392.

³⁷⁰ En‘am 164, Fâtır 18, Necm 38-39, İsra: 15, Fâtır: 18, Zümer: 7.

³⁷¹ Nesâi, Tahrîm, 29.

³⁷² Tirmizî, Fiten, 2, Tefsîru Sûreti’t-Tevbe, 2; İbn Mâce, Menâsik, 76, Diyât, 26, 76; İbn Hanbel, IV, 14.

konmuştur. Bu ilkelerin ortak noktası ceza tatbikinde herkesin ancak kendi fiilinden mesul tutulmasıdır. İslam öncesi Araplarda ceza karşısında kolektif sorumluluk kabul edilmiştir. İslam’da ise âkile ve kasâme müesseseleri haricinde hiç kimse suç işlemediği halde cezaî müeyyideye muhatap kılınmaz.³⁷³

İslam ceza hukukunun Osmanlı uygulamasında da bu prensiple paralel şekilde suçtan sadece sahibi sorumlu tutulmuş ve ceza şahsî kabul edilmiştir. h.980/1572 yılında gerçekleşen bir eşkıyalık vak’asında yakalanan haydutun küreğe yollanması emredilirken “...re’is-i fesâd olmayup küffâra firâr itmeyenlerden mâadâ fesâd ü şenâ’at üzre olanları küreğe koşup evlâd ü ezvâclarına dahl ittürmeyesin” ifadeleriyle uyarı yapılmıştır. Böylece ceza şahsi kabul edilip mücrimin masum olan aile efradı korunmuştur. Şimdiye kadar kürek cezası ile alakalı olarak çalışmada zikredilmiş örneklerin hepsi bu prensibe uygun vak’alardır. Ancak Osmanlı’da kefillerle alakalı üzerinde durulması gereken bir uygulamaya rastlanmıştır. Bu uygulamaya değinmeden evvel İslam’daki kefalet sisteminden bahsedilecektir.

Genel olarak fıkıhçılar nazarında kefaletin iki türünden bahsedilir. Birincisi şahsa kefalet, ikincisi de daha çok borçlar hukuku hükümleri içinde mütalaa edilen mala kefalettir.³⁷⁴ Mala kefalet, bir malın ödenmesine (edaya) yani malın kendisine veyahut malın teslimine kefil olmak demektir. Şahsa kefalet de bir kimsenin şahsına kefil olmaktır. Genellikle el-kefâle bi’n-nefs kavramı ile ifade edilen ve literatürde el-kefâle bi'l-beden, el-kefâle bi'l-vech, damânü'l-vech şeklindeki kullanımlarına da rastlanılan şahsa kefalet; şahsın alacaklıya teslimi yahut da mahkemede hazır bulundurulması işinden ibarettir.³⁷⁵ Kürek cezalarının tatbikinde ihtiyaç halinde bu türden bir kefalet söz konusu olmuştur. Avârız usulüyle kürekçi toplanırken³⁷⁶ yahut suçlu küreğe gönderilirken³⁷⁷, yahut da ücretli kürekçiler tutulurken³⁷⁸ oluşabilecek kaçma vakalarını kontrol altında tutmak için, kazadan ihraç olunan kürekçinin yazıldığı mazbataya

³⁷³ Bardakoğlu, “Ceza”, s. 475.

³⁷⁴ Abdullah Kahraman, “İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefalet Müessesesi Ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku’ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2 (1998), s. 301.

³⁷⁵ H.Yunus Apaydın, “Kefalet”, **DİA**, c. XXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, s. 170, 171.

³⁷⁶ Bostan, **Tersâne-i Âmire**, s. 190.

³⁷⁷ İpşirli, “Kürek Cezası ile İlgili Hükümler”, s. 214.

³⁷⁸ Bostan, a.e, s. 205.

kürekçinin kefil de kaydedilmektedir.³⁷⁹ Böylece kefil üzerine önemli bir sorumluluk yüklenmiştir. Belgelerde kaybolan mücrimin buldurulması görevi kefile devredilmiştir. Hem kürek takdir edilmeden önce zanlıyı teftişe getirmek için, hem karar sonrası suçluyu küreğe teslim etmek için, hem de kürekte kaçtığından ötürü mücrimin tekrar yakalanması için kefillerden istifade edilmiştir. İlk duruma Mürsel oğlu Süleyman adlı kimsenin kadınların teftişi için kefiline buldurup getirilmesi örneği XVIII numaralı Mühimme defterinde yer almaktadır.³⁸⁰ İkinci duruma XII. Numaralı Mühimme defterine kaydolun bir hüküm örnek gösterilebilir. Mahkeme basıp İslam'ı seçen bir şahsı darp eden, kaçırın ve ortalıktan kaybolan zimmîlerin küreğe yollanması için kefillerine buldurulması emredilmiştir.³⁸¹ Son duruma örnek olarak da XIX numaralı Mühimme defterinde yakalanmış ve küreğe yollanmış kimselerin henüz yoldayken kaçması üzerine kefil ve akrabalarına buldurulmaları emredildiği gösterilebilir.³⁸² Öte yandan kefilin görevini yapmaması halinde hâkimin kefile ceza vermesi mümkündür.³⁸³

Maamafih belgelerden anlaşıldığı kadarıyla kefilin yanında çevreye de sorumluluk yüklenmiştir. Örneğin h.975/1567 senesinde Bandırma, Yeniceköy, Dudiliman ve Erdek'den devşirilen oğlanların Mirali, Marmara ve başka adalara kaçtıkları tespit edilmiştir. Devşirme memuru kaçakları evvela kendi köylüsünden talep etmiştir. Köylüler oğlanların adalara kaçtıklarını dolayısıyla ellerinden bir şey gelmeyeceğini söylerler. Adalardaki yerel görevli ve papaz ise köylüyü suçlayarak kendilerinin aciz olduğunu ve kendi oğlanlarına bile sahip olamadıklarını ifade ederler. Bunun üzerine adalar kadısına gönderilen hükümde kaçan oğlanların buldurulması ve vermemekte ısrar edenlerin küreğe koşulması emredilmiştir.³⁸⁴ Bu örneklerin hiçbirisi de İslam'ın çizdiği sınırları aşmamaktadır.

³⁷⁹ Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 190, not 63.

³⁸⁰ "...Mezbûru ihzâr idüp gaybet iderse **kefiline** ve bi'lcümle şer'le buldırması lâzım olanlara **buldurup** götürdüp... **teftiş idüp** göresin...Fî 28 Ramazân 979" (BOA. MD. XVIII, 37.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XIX, 250.

³⁸¹ "...Mezbûrları ve yoldaşların elegetürüp gay[be]t idenleri yataklarına ve tevâbi'larına ve **küfelâsına** ve bi'lcümle **şer'le buldurması lâzım olanlara buldurup** dahı... kayd ü bend ile küreğe komak için mezkûr çavuşa teslim idesin...[t.y]" (BOA. MD. XII, 323.) Ayrıca Bk: BOA. MD. XIX, 642.

³⁸² "...Küreğe koşılmak için keyd ü bend ile Südde-i Saâdetüm'e getirürler iken yolda zencir bozup gaybet itdüklerin...gaybet çingânlerin cemâ'atbaşların ve kefillerin ve akribâların ihzâr idüp mezbûrlar her kande ise bi-haseb'ş-şer'u kânûn buldurup...[t.y]" (BOA. MD. XIX, 406.)

³⁸³ El-Mavsilî, s. 270.

³⁸⁴ "...Buyurdum ki: Vusûl buldukda, müşârun-ileyh ile zikrolunan atalara varup ol gaybet iden oğla[n]ları her kimler ise asla te'allül idürmeyüp teklif idüp buldurup yaranın emr-i şerîfüm üzre yazup **inâd idenleri** isimleri ile yazup arzidesin [ki], **küreğe koşıla** ve oğlan cem' olunmak emrolunandan; "viregelmedük; elimizde emir vardır" didüklerine amel eylemeyesin." (BOA. MD. VII, 45.)

Kürek cezası alan mücrimlerle ilgili Osmanlı'da bir başka uygulamaya daha rastlanmıştır ki; yukarıda işaret bu durumun, İslam ceza hukukunda yeri mevcut değildir. Bu uygulamaya göre mahkûm küreğe gitmediğinde onun yerine kefil küreğe gönderilmiştir: *“Dimo veled-i Yani an Yahya: Hazreti Eyyûb Ensârî’de Pîrî Paşa Bostanı’nda Bostancı Dimo’ya kefil olup ve mezbûr Dimo mîrî kafîrler ayarup, basılıp, kendü gaybet idüp, ele girmeyicek kefilî küreğe gönderildi.”*³⁸⁵ Oysaki ceza davalarında niyâbet yani bir başkasının yerine geçme, ulemâ nazarında sahih kabul edilmemiştir. Dolayısıyla bu durumda görünüm olarak şahsîlik ilkesiyle uyuşmayan bir tatbikata rastlanıldığını söylemek yanlış olmasa gerektir.

C- CEZANIN UMUMÎLİĞİ

İslam ceza hukuku için umumîlik, İslam'ın temel karakteristik özelliklerinden birinin fıkha yansımasıdır. Bu özellik insanların Allah (c.c) karşısında kul olmaları bakımından eşit sayılmalarıdır. Yani İslam'da insanlar mukaddeslik bakımından; beşeri sistemlerdeki sınıflara, sosyal statülere, insanlar nazarında kıymet ifade eden imtiyazlara göre değerlendirilmezler. Allah katında üstünlük ancak takva ile elde edilebilir. Bu temel özelliğin cezalandırmaya yansıması; insanın dünyevî niteliklerden ötürü, hakim karşısında dokunulmazlığa ve ayrıcalığa sahip olmaması şeklinde olmuştur. O halde İslam'a göre siyasi, ekonomik ya da toplumsal konumu ne olursa olsun, suçu sabit olan herkes yargılanabilirlik anlamında kanun önünde eşittir ve işlediği suç için şeriatın öngördüğü cezayı çekmek mecburiyetindedir. Yani ukubâtın prensip olarak dikkate aldığı umumîliği, muhakemeye tabi tutulma ve hak ettiği cezanın uygulanabilirliği anlamındaki eşitlik olarak nitelemek mümkündür. Nitekim İslâm Tarihi'nde devlet başkanlarının sıradan vatandaşlarla hatta gayrimüslimlerle eşit şartlarda muhâkeme edilmesi örnekleri yer almaktadır.³⁸⁶ Çünkü İslam'a göre tebaanın her bir ferdi hukukî haklarına sahip çıkma hususunda aynı kıymette görülmek zorundadır. Bununla beraber bazı alanlarda hak ve sorumluluk bakımından farkları olan

³⁸⁵ Akt: İpşirli, “Kürek Cezası ile İlgili Hükümler”, s. 223.

³⁸⁶ Fatih Sultan Mehmet'in Rum mimar'la yargılanması tarih kitaplarında anlatılmaktadır. Hikayeye göre Fatih İstanbul'u fethettikten sonra devrin meşhur Rum mimarına bir köşk yaptırır. Köşkü yapan Mimar'ın, pek kıymetli olan mermer sütunları kısaltmasından ötürü Sultan Fatih hiddetlenir. Bu hiddeti infaz emri telakki eden cellatlar Rum mimarın iki elini de keser. Bunun üzerine Mimar Baş kadı Hızır Bey'e şikâyetle bulunur. Sultan'ı suçlu sıfatıyla mahkemeye çağırıp aynı davacı ile yanyana muhâkeme eden Baş Kadı Hızır Bey, Fâtih'in de iki elinin bilekten kesilmesine hükmeder. Davasından vazgeçen Mimar'ın diyeti kabul etmesiyle Sultan Fatih kısıstan kurtulur. (H. Basri Erk, **Meşhur Türk Hukukçuları**, [y.y], 1958, s. 42-44.)

kişiler, hukuk önünde farklı hükme tabidir. Ancak zimmî-müslüman, kadın-erkek, hür-köle gibi farklılıkların dikkate alındığı bu gibi meseleler sadece birkaç tanedir.

Osmanlı Devleti'nde kürek cezası almış kimselerin konumlarına bakıldığında farklı dini³⁸⁷ ve sosyal konumlardaki insan grubu dikkati çekmektedir. İncelediğimiz örneklerde prensip olarak askerî³⁸⁸ veya reâyâ, ayırt edilmeden, hak etmesi durumunda suçlunun cezaya mahkûm edilmesi emredilmiştir.³⁸⁹ Zaman zaman vesikalarda “*her kim olursa olsun*” kaydıyla bu ihtimam tekit edilmiştir.³⁹⁰ Bu da gösteriyor ki yargılanma anlamında umumî bir tutum sergilenmiş ve eğer kürek takdiri yapılmışsa statü farklılığına dayalı hiçbir ayrıcalık cezanın uygulanmasına mani olmamıştır. Bu konuda sadece kadın ve erkeğin eşit muameleye tabi tutulmadıkları kesindir. Bu ceza kadınlara uygulanmamıştır. Bu durumun da çeşitli gerekçeleri mevcuttur.³⁹¹

Belgelere baktığımızda fesat çıkaran Müslüman küreğe yollanırken, bir başka hükümde fesat suçlaması ile zimmî vatandaş ya da çingenenin de kürek çekmekle cezalandırıldığını görmekteyiz. Örneğin h.967/1560 tarihine ait bir hükümde Yahudi kimseleri katle teşebbüs eden Müslümanların küreğe yollanmaları emredilmiştir: “*...Akçakızanlık kâdısına hüküm ki: ...Yahûdî tâ’ifesinden iki kimesne bâzâra gelürken hâric-i kazâdan iki kimesne yollarına gelüp kılıç çıkarup katl niyetine çalup*

³⁸⁷ Zaman zaman zimmî din adamlarının da küreğe gönderildiğine rastlanmaktadır. Acemî oğlanlarından Yunus adlı kimsenin irtidad etmesine sebep olan Sarımsaklı Papazı Papa Pavlos ile ilgili kürek hükmü: “*Kaysariyye kâdısına hüküm ki: ... mezbûr oğlanı mürtedd itdikleri arzoluşmağın buyurdum ki: Hükm-i şerîfüm vardukda, mezbûr Kaya Keşîş oğlu Nikola’yı ve Papa Pavlos nâm zimmîyi Südde-i Sa’âdetüm’e gönderesin ki küreğe konulalar...*” (BOA. MD. VI, 1070.) Ayrıca Bk: BOA. MD. III, 706, 1315; BOA. MD. XII, 344; BOA. MD. XXI, 142.

³⁸⁸ Fısk u fücûrundan şikâyetçi olunan Eğridir nâibinin küreğe çarptırılması emrini içeren hüküm ehl-i örf cezasının uygulandığına bir örnek teşkil eder. h.967/1560 tarihli mezkûr hükümdeki kürek cezası ile ilgili emir şöyledir: “*...Hamîd-ili beğine ve kâdısına hüküm ki... Eğridir nevâhîsine nâ’ib olan Hayreddîn ... arz olunan husûs, arz olunduğı üzre mezbûrun üzerine sâbit ü zâhir olmuş ise mezbûr nâ’ibi kayd ü bend ile Rodos beğine gönderüp teslim eylesin ki, küreğe koşup emirsüz ıtlâk itmeye ve teslim olunduğına müşârun ileyhden mühürlü temessük alup zikr olunan temessüki ve mezbûrun cerîmesinin sûretin mühürleyüp Südde-i sa’âdet’üme gönderesin. Fî 28 Ramazân sene 967*” (BOA. MD. III, 1256.) Ayrıca Bk: Biga Nâibi BOA. MD. VI, 1195; Emîr-i Alem a.d. 185, Antalya Nâibi a.d. 931; Kuyucak Köyü Subaşı, a.d. 1275, Filibe Subaşı BOA. MD. XII, 55.

³⁸⁹ Mamafih askerî sınıfın farklı cezalandırma usullerine tabi olmasının çeşitli menfi sonuçlarının olması da muhtemeldir. Halktan olanları ehl-i örf yakalarken askerîleri kendi zabitleri yakalamak durumundaydı. Bu durumun askerî suçlunun korunmasına ya da vakit kazanarak delilleri karartıp kendini aklamasına fırsat tanıyacak bir imtiyaza dönüşmüş olduğu vak’alar ihtimal dahilindedir. (Yazıcı, s. 164.) Dolayısıyla ulaşabildiğimiz örnekler kürek cezasında umumîlik ilkesine uyulduğunu göstermekle birlikte buna ters bir örneğin gerçekleşmiş olması da aklen mümkündür.

³⁹⁰ Örneğin h.967/1560 tarihli bir hükümde tüfek kullanılmasını yasaklayan hükme muarız davranan reaya veya sair kimselerden kim olursa olsun küreğe konulmak üzere tutulup İstanbul’a yollanmasına dair İnegöl, Domaniç, Pazarcık, Bilecik ve İnönü kadılarına gönderilmiş hüküm şöyledir: “*...İnegöl ve Domaniç ve Bâzarcık ve Bilecik ve İnönü kadılarına hüküm ki: ... Çavuşum Mehmed zîde kadruhû vardukda, bu bâbda onat vechile mukayed olup tettebbu’ u tecessüs itdürüp göresin; anun gibi eger re’âyâdan ve gayrıdan fermân-ı humâyûnuna mugâyir tîfeng isti’ mâl iden kimesneleri her kim olursa olsun ele güttürüp tîfenglerin ellerinden alup ve kendülerin küreğe konmak için Südde-i sa’âdet’üme gönderesin ... Fî 25 Receb sene 967*” (BOA. MD. III, 994.)

³⁹¹ Bk: “Suç-Ceza Dengesi” başlıklı bölüm.

zafer bulımayup tutılduklarında ...biri ikrâr idüp ikrârı sicill olunup ...buyurdum ki ...**küreğe konıla**... Fî 11 Zi'l-ka'de sene 967"³⁹² Öte yandan Kayı köyünde bir cariyeyi hamile eyleyerek fesat çıkaran Rûm vatandaşı İstemâd'ın da küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredilmektedir: "Tekfur-dağı kâdisına hüküm ki... İstemad nâm kâfir için karye-i mezbûre ahâlisi niçe def'a **fesâdı zâhir olup ve bir câriye hâmile eylemişdür**, diyyü şekvâ itdüklerin bildürmişsin... küreğe konıla... Fî 22 Rebî'u'l-âhir sene 967"³⁹³. Kadınlara zorla fuhuş yaptırıp mirî mala el koyan çingeneler de aynı şekilde küreğe yollanmıştır: "...Lalaya hüküm ki... "ba'zı kimesnelerün hâtûnların ve kızların alup hılâf-ı şer'-ı şerîf **fi'l-i şenî'** itdürdükleri istimâ' olunan **Çingân tâyifesi** zimmetlerinde olan mâl-ı mirî tahsîl olundukdan sonra kendü[ler] **küreğe** gönderilüp dahı ahvâlleri arz olunmak" fermân olunmağın... 28 Za., sene: 978"³⁹⁴

Şarap içmek Müslüman için kesin bir suçtur. Ancak alenî olduğu takdirde gayrimüslim için de suç sayılmaktadır. h.967/1560 tarihine ait bir hükümde uluorta şarap içtikleri tespit edilen iki zimmînin küreğe konulmaları emredilmiştir. "*Hassa çavuşlarından Mustafa'nın... **alenî şarap içerken** yakalayub Galata kâdisi huzuruna getirdiği iki **zimmî** kabahatlerini itiraf ettiklerinden **küreğe** konulmaları...* Fî 14 Cumâdel-ûla 967"³⁹⁵

Zaman zaman bazı çalışmalarda mücrimin zenginliğinin kendisine imtiyaz sağladığı dile getirilmiştir. Mesela mal delisi lakabıyla meşhur olan Seferhisarlı Cafer'in küreğe gönderilmek yerine kasaplık yapmak için ailesiyle beraber İstanbul'a gönderildiği dile getirilmiştir.³⁹⁶ Ancak bu iddia gerçek kabul edildiğinde umumîlik ilkesine muhalif bir uygulamadan söz etmek mümkündür.

³⁹² BOA. MD. III, 1315.

³⁹³ BOA. MD. III, 706.

³⁹⁴ BOA. MD. XII, 344.

³⁹⁵ BOA. MD. IV, 219.

³⁹⁶ Bu iddia Muhammet Yazıcı'ya ait makalede yer almaktadır. Makalede belgenin metni verilmeyip sadece belgeye şu ifadelerle atıf yapılmıştır: "Bazı suçlular da özellikle zengin olanları küreğe gönderilmek yerine kasaplık yapmak üzere aileleriyle birlikte İstanbul'a gönderilmektedir" (s. 172.) Bizim rastladığımız bir hükümde de gerekçe zikredilmeksizin şahsın bugünkü Çanakkale sınırları içerisindeki Bergos'tan İstanbul'a kasaplık yapmak üzere ailesiyle birlikte göçmesi emredilmektedir. (BOA. MD. X, 385.) Bu hükümde kürek cezasına bedel olarak, kasaplık cezasının uygun görüldüğüne dair bir ifade görülmemektedir. Ancak Yazıcı'nın iddiası doğru ise bizim rastladığımız örnekte de bir sebepten ötürü kürek cezası yerine kasaplık yaptırmanın uygun görülmüş olması da muhtemeldir.

D- SUÇ CEZA DENGESİ

İslam, cezayı amaç olarak değil, zaruretten ötürü son çare olarak görmektedir. Bu sebeple İslam Ceza Hukuku'nda cezalar zaruret miktarınca takdir edilirler. Kur'ân-ı Kerîm “*Bir kötülüğün karşılığı aynı şekilde bir kötülüktür*”³⁹⁷ ayetinde suça karşılık ceza tespitinde, ölçüyü belirlemiştir. İlkesel olarak suç ve ceza dengeli olmalıdır. Ceza şiddetleri, suçun derecesi göz önünde bulundurularak belirlenmelidir. Örneğin suçun icrası esnasındaki şartlar ve etkenler, cezayı ağırlaştırıcı veya hafifletici sebepler olabilir. Hem cezalandırmada adâlet açısından hem de suç-ceza dengesi bakımından bu gibi etkenler dikkate alınmalıdır.³⁹⁸

Kürek cezası da, fiilin ağırlığı ve failin sorumluluk derecesiyle orantılı olarak tespit edilmek zorundadır. Bu durum, hem hafif suçlarda ağır cezaların verilmesi, hem de ağır suçlarda az bir ceza ile iktifa edilmesi şeklindeki adâletsizliğe mani olmak içindir. Bu düşünceyle, ceza çekmekte olan mücrimler üzerinden alakanın eksik edilmediği belgelerde görülmektedir. Hak etmediği halde kürek cezasına çarptırılan kimselere dikkat edildiği kadar, daha ağır cezaya müstahak olduğu halde kürekle iktifa edilmiş kimselere de suç-ceza dengesi açısından hak ettiği cezanın verilmesine ihtimam gösterilmiştir. Küreğe gönderilmiş olan kimselerin eşkıya oldukları kesinleşmesi halinde, hak ettikleri cezanın yani idamın uygulanması için yetkili kişilere şöyle uyarıda bulunulmuştur: “*Karesi beğine ve Balıkesrî kâdısına hüküm ki: ...Seyfî ve Sefer kuttâ’-ı tarîk oldukları Şer’ile sâbit olup ve Balıkesrî nâ’ibi imzâsiyle sûret-i sicil dahı olduğu arz olunmağın mezbûrlar küreğe konulmuşdı. ...emr idüp buyurdum ki: ... arz olunduğu gibi mezbûrların kuttâ’-ı tarîk oldukları makeddemâ Şer’ile sabit ü zâhir olup müseccel midür? Şöyle ki Şer’ile kuttâ’-ı tarîk oldukları bi-hasebi’ş Şer’i’ş-Şerîf sâbit ü zâhir olursa mahallinde siyâset eyleyesin ve emr-i şerîfüm yirine varduğun yazup bildüresün. Öyle ki, sâbit olmaya, ahvâllerin yazup bildüresin. Sonra emrüm ne vechile sâdır olursa amel eyleyesin. [t.y]*”³⁹⁹

Rastladığımız bazı belgeler, tatbikatın suç ve ceza arasındaki dengeyi her zaman sağladığı hususunda soru işaretlerine sebep olmaktadır. Örneğin parada yapılan

³⁹⁷ (Şûra: 40) “وَجَزَاء سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِّثْلُهَا”

³⁹⁸ Bardakoğlu, “Ceza”, s. 475.

³⁹⁹ BOA. MD. III, 740.

sahtekarlıklar, faizcilik (ribâhorluk), ihtikar ve resmî narhtan fazlaya mal satma gibi suçlar için müebbed kürek cezası verileceği belirtilmiştir.⁴⁰⁰ Belki daha ağır sayılabilecek suçlarda bile böyle bir kayda rastlanmazken⁴⁰¹, zikredilen suçlar için takdir edilen süre, teorik olarak, suç ve ceza arasında denge olmadığını düşündürmektedir.

Tetkit edilen belgelerin hiç birinde, kadınlar için kürek cezası verildiğine rastlanmamıştır. Kadınlar için alternatif ıslah yolları kullanılmış gibi görünmektedir. Çünkü kadının fizyolojik yapısı bu ceza için elverişli değildir. Öte yandan mahremiyet meselesi de bu cezanın kadınlara verilmemesinde bir gerekçe olarak düşünülmüş olmalıdır. Çünkü böyle bir durumda kadın, namahremler arasında kalacaktır. Oysa İslam mahremiyete dikkat eder. Kadınlar için ne tür cezalar verildiği bilinmemektedir. Çünkü hemen hemen hiçbir kürek hükmünde kadınların ismi geçmemektedir. Kadınlarla ilgili tarafımızdan rastlanmış tek örnek: h.980/1572 tarihine ait bir kayıttan anlaşıldığına göre içki sofrası kurup hanımı ve cariyesiyle beraber şarap içen Derviş adlı kimse küreğe yollanırken, hanımına ceza olarak hakâret edilerek azarlama yapılması emredilmektedir: “...zevcesi Fahri ve câriyesi Hüsnî ile... meclis idüp şurb-i hamr eyleyüp... **mezburî küreğe ve zevcesine hakâret eylesin**”⁴⁰²

Şayet bir kadın küreğe yollansaydı, dengesiz ve yersiz bir ceza takdirine muhatap olmuş olacaktı. Cinsiyet nazarından bakıldığında yalnızca erkeklere uygun görülen kürek cezası, dengeli bir tabikattır.

E- CEZALANDIRMADA ADÂLET VE HAKKANİYET

Cezalandırmada adâleti temin edebilmek için belki de en önemli hususlar, çok iyi bir araştırma yapılarak suçun tespit edilmesi, cezanın gerekliliğinden emin olunması ve ancak bu şartlar gerçekleştikten sonra suçlunun küreğe yollanmasıdır. VII Numaralı Mühimme Defteri’nde Kefe Beylerbeyi’ne yollanan hükümde bu hususla ilgi “...mezkûrları anda küreğe koyup istihdâm eylesin. Ammâ; tamâm hakk üzre olup mücerred **hulâf-ı vâkı’ kazıyye isnâd olunmağla kimesne küreğe konulmayup şer’a**

⁴⁰⁰ Bk: “Cezanın Kanunîliği” başlıklı bölüm.

⁴⁰¹ Katil, eşkıyalık, darb ve yaralama, ırza tecavüz suçları burada zikredilen suçlardan ağır görünmektedir. Bk: “Cezayı Gerektiren Suçlar” başlıklı bölüm.

⁴⁰² BOA. MD. XIX, 116.

muḥâlîf te‘addî olmasından ihtiyât eyleyüp hakk-ı sarîha tâbi‘ olasın...”⁴⁰³ uyarısı yapılmıştır.

Aynı gerekçeden dolayı, suç işleyen kimselerin küreğe gönderilmesi talep edilirken, bu bahane ile başka kimselere zulüm etmekten imtina edilmesi sıklıkla tembih edilmiştir. Belgelerdeki pek çok hükümde “*bu bahane ile bî-günah olanlara tecâvüz olmaktan hazer idesin*” benzeri ifadelerle bu tembih yapıp, masumların haksız muamele görmesi engellenmeye çalışılmıştır.⁴⁰⁴

Devlet hüküm giymiş suçluları sıkı takip altında tutmuştur. Kürek hükmünün üzerinden belli bir zaman geçmesine rağmen, emr-i şerîfin uygulanmaması durumunda, mahkûmların cezasını çekmesi için bir an evvel istenilen yere gönderilmesi ve himaye edilmemesi hususunda ihtarlar yapılmıştır.⁴⁰⁵

İdarecinin adâlete mani olmaması, ceza emrini yerine getirmesi için zaman zaman tehdide başvurulmuştur. Örneğin yapılması gereken, emir kipi ile bildirildikten sonra, özrün kabul edilmeyeceği ve sorumlunun çeşitli yaptırımlara muhatap olacağı ifade edilmiştir: “*sonra beyân idecek özrinüz makbûl olmayup azlle konulmayup gereği gibi mes’ûl ü mu‘âteb olmanız muhakkak bilüp her kazıyyenün gavr [ü] aslına muttali‘ olup basîret ü intibâh üzre olup dakîka fevteylemeyesiz.*”⁴⁰⁶, “*emrûme muḥâlîf te’hîr olunup gönderilmeye, sancağın âhara virilüp gereği gibi hakkundan gelinür; bilmiş olasın.*”⁴⁰⁷, “*...günahlarına göre istihdâm eyleyüp fevt oldı diyü veya âhâr tarikle ıtlâk itmekten ziyâde hazer eyleye... emr-i şerîfüm olmadın esîr ve mecrûh olmadın esîr ve mecrûh ıtlâk ideler, riyâsetleri alınmağla konulmayup eşedd-i ikâbla mu‘âkâb olursun*”⁴⁰⁸ Öte yandan emirlerin kat’î bir üslûpla dile getirilmesi ile yetinilmemiştir. Zaman zaman da teftiş amaçlı fermanlar sadır olarak emrin yerine getirilip getirilmediği de denetlenmiştir: “*...sed binâ eylemek için ve hıdmetde ihmâl eyleyenler küreğe göndermek emrüm olmuş idi. Zikrolunan sed binâ olunmuş mıdur ve*

⁴⁰³ BOA. MD. VII, 2324.

⁴⁰⁴ Yaklaşık ifadelerle uyarı yapılan hükümlerden bazıları: BOA. MD. III, 113, 300, 569, 725.

⁴⁰⁵ “*...‘Vâkı’ ise küreğe gönderesin.*” diyü emr-i şerîfüm irsâl olunmuşıdı. Henüz mezkûr gönderilmeyüp humâyet olunduğı ecilden buyurdum ki: *Ol hükm-i şerîfüm mücebince... Südde-i Sa‘âdetüm’e gönderesin.* [Yev]mü’l-Erbi‘â, fî 16 Cumâde’l-ûlâ, sene: 972, Kostantiniyye”(BOA. MD. VI, 535.)

⁴⁰⁶ BOA. MD. VII, 2682. Tehdit içeren bazı hükümler: BOA. MD. III, 414, BOA. MD. VI, 649.

⁴⁰⁷ BOA. MD. VI, 649.

⁴⁰⁸ BOA. MD. XVIII, 23. Ayrıca Bk: BOA. MD. XXI. 451.

hıdmetlerinde ihmâli olanlar **emrüm üzre küreğe gönderilmiş midür, nice olmuştur...**⁴⁰⁹ Yine benzer şekilde, gönderilen hükmün sonuna, kürek hükmünün yerine getirildiğini teyit eder mahiyette geri dönüş yapılarak haber uçurulması emredilmiştir: “... **emrüm yirine varduğun muaccelen yazup arz eyleyesin**”⁴¹⁰

Daha evvel suç işleyen ve cezayı hak eden herkes için cezanın infazının gerekliliği, yani cezanın umumî olması gerektiği belirtilmişti. Ancak elbette ki hakkaniyet ve adâlet nazarından bakıldığında, bazı durumlarda her mücrimi umumî hükme muhatap kılmak, adâletsizliğe sebep olabilir. Mesela pîr ve mâlul kimselerin küreğe çarptırılmaması şöyle istenmiştir: “**küreğe gönderdiğiniz mücrimler pîr ü ma‘lûl olmayup hıdmete kâdir, tüvânâ kimesneler olmak gerekdür**”⁴¹¹ Yaşlı mücrimler ise cezasız bırakılmayıp “**fermân-ı şerîfüm mücebince sâir mücrimler ile küreğe gönderüp yaramayup fesâdları sâbit olan pîrler hakkında muktezâ-yı şer’-ı şerîf her nice ise mücebiyle amel eyleyüp...**”⁴¹² ifadeleriyle onlara uygun olan cezanın verilmesi sağlanmıştır.

Kürek çekmeye mahkûm olmuş suçluların ceza süreleri bittikten sonra, fazladan kürek çekmemeleriyle ilgili titiz davranıldığı müşahade edilir. h.975 senesi Cemâdelulâ ayındaki (Kasım 1567) bir hükümde Piyâle Paşaya hitaben, ismi zikredilen zimmîlerin işledikleri suçlardan ötürü te’dîb amacıyla küreğe konulmaları ve kürekte unutulmamaları için deftere kaydedilmeleri emredilmektedir.⁴¹³

Zaman zaman küreğe gönderilen kimselerin durumları yeniden incelenerek, oluşabilecek adâletsizliğe mani olunmaya çalışılıyordu. Bazen bir şikâyet binaen⁴¹⁴ yapılan bu inceleme, bazen de doğrudan Dîvân-ı Hümâyunun adâleti kaybetmeme

⁴⁰⁹ BOA. MD. XII, 578.

⁴¹⁰ BOA. MD. XIX, 273.

⁴¹¹ BOA. MD. VII, 2682.

⁴¹² BOA. MD. XIX, 314.

⁴¹³ “...Piyâle Paşa Hazretlerine hüküm ki: İstanbul’da Su Nâzırı olup Dergâh-ı Mu’allâ müteferrikalarından olan Hasan gelüp Zekerîyyâ Burgazı’nda âdem katliden ba’zı harâm-zâdelere zahîre ve azık virenlerden... zimmîler küreğe konulmak emridüp buyurdum ki: Vusûl bulduktaki te’hîr itmeyüp mezbûrları tutup te’dîb için bir mîkdâr zamân küreğe koyasın ve mücrim defterine dahı ol vechile işaret idesin ki **unudulup kürekte kalmayalar** Fî 9 Cumâde’[I]-ûlâ, sene: 975” (BOA. MD. VII, 417.)

⁴¹⁴ Annesinin şikâyeti üzerine yeniden teftiş yapması için merkezden beylerbeyine, şikâyet eden hanımın eliyle gönderilen hüküm: “Mısır beğlerbeğisine hüküm ki: **Dârende Mâhî nâm hâtûn kişi Dergâh-ı Mu’allâm’a gelüp;** “...Mısır Kal’ası erenlerinden Alî Bâlî nâm oğluna ağası hılâf-ı vâkı’ ba’zı husûs isnâd itmekle İskenderiyye kapudânına küreğe gönderilüp bi’l-fi’l kürekte olduğın” **arzylemeğîn** buyurdum ki: Göresin; mezbûrenün mezkûr oğlı bi-günâh habsolunup küreğe konmak icâb ider günâhu yoğise utlâk eyleyesin. Fî 10 Muharrem, sene: 972” (BOA. MD. VI, 29.) Ayrıca Bk: a.d. 669, 1254; BOA. MD. III, 804, 1535; BOA. İE. ADL. III. Vr.2b/2.

gayretine dayanıyordu. Bir önceki beylerbeyi zamanında küreğe konulan kimseleri tekrar incelemesi için sonraki beylerbeyine talimat verildiğine dair h.967/1560 senesi 25 Cumâde'l-ülâ tarihli hüküm bu gayrete örnek teşkil eder: “...*Bundan akdem ...dört nefer kimesne cerîme isnâdiyle Südde-i sa‘âdet’üme gönderilüp küreğe konulmuşdı. ...Varıcak, mezkûrları yirlü yirinden yoklayup ve ol zâmanda sicillâta ne vechile kayd olunup üzerine bi-hasebi’ş-Şer’ ne sâbit ü zâhir olmuştur? Görüp sıhhati üzre ma‘lûm idiniüp her birinün küreğe irsâl olunmağa bâ‘is olan cerîmeleri aslı ve hakikati üzre sûretin ihrâc itdürüp mühürleyüp Südde-i sa‘âdet’üme gönderesin.*”⁴¹⁵

Kolluk görevi yapan ve toplumun asayişini temin eden en önemli iki görevli subaşı ve muhtesiptir. Muhtesip iktisadî hayatı tanzim ederek, subaşı ise şehrin güvenliğini sağlayarak asayişini temin etmeye çalışırdı. Kadı ve sancak beyinin akabinde zikredilen subaşı, çeşitli idarî görevleri üstlenirdi.⁴¹⁶ İcap ettiğinde suçlulardan para cezası almak (cerime almak) bunlardan biridir. Zaman zaman hükümlerde subaşılardan para alarak, mücrim kimseyi serbest bırakmamaları ve suçluya hak ettiğinin uygulanmasını sağlamaları yönünde uyarılar yapılmıştır.⁴¹⁷ Hatta para alarak kürek mahkûmunu salan memurlar ile ilgili sert hükümler yollanıp, mücrimlerin tekrar tutuklanarak küreğe konulmaları emredilmiştir: “...*sancağunda fesâd ü şenâ‘atleri sübût bulan mücrimleri elegetürüp küreğe gönderilmek emrüm olmuş iken emrüm mucebince amel eylemeyüp sübaşılardan elegelen mücrimlerün akçaların alup ıtlâk eyledükleri istimâ‘ olundu... Bu husûsda defe‘ât ile ahkâm-ı şerîfe yazılup tenbîh olunmuş iken elegelen mücrimleri niçün göndermeyesin? Bu bâbda olan ihmâlün tama‘-ı hâmundan nâsî olduğu ma‘lûm olmuştur...mücrimleri elegetürüp küreğe... Fî 27 Şevvâl, sene: 979*”⁴¹⁸ Ayrıca hapsedilmiş olan mücrimi serbest bırakan subaşının, suçluyu yakalamamakta ısrar etmesi halinde küreğe yollanması emredilmiştir.⁴¹⁹

Belgelerde ceza aldığı halde aynı suça devam eden kimseler için, bir üst ağırlıktaki cezanın takdir edildiği karşımıza çıkmaktadır.⁴²⁰ Çünkü ceza; tekrar tekrar suçu icra etmekte beis görmeyen kimse için uslandırıcı mahiyet arz etmiyor demektir.

⁴¹⁵ BOA. MD. III, 804. Ayrıca Bk: BOA. MD. XII, 1040.

⁴¹⁶ Mücteba İlgürel, “Subaşı”, DİA, c. XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 448.

⁴¹⁷ BOA. MD. VII, 2438; BOA. MD. XII, 544; BOA. MD. XVIII, 84, 190; BOA. MD. XXI, 146.

⁴¹⁸ BOA. MD. XII, 1032. Ayrıca Bk: BOA. MD. XVIII, 113; BOA. MD. XXI, 51.

⁴¹⁹ BOA. MD. XXI, 232.

⁴²⁰ Bk: “Caydırıcılık” başlıklı bölüm.

Bu nedenle ıslah olmayan mücrim için cezanın ağırlaştırılması münasip görülmüştür.

Bir başka adâlet göstergesi de Fıkıh kitaplarında *tekâdüim* (التقادم) ya da *hıyâze* (الحياة) olarak yer almış zamanaşımı kavramının, kürek verilmeden önce dikkate alınmış olmasıdır. Bu kavram Mecelle’de *mürûr-ı zamân* olarak ifade edilmiştir.⁴²¹ Mürûr-ı zamân yani dava hakkını kaybetme süresi, kitap ve sünnete aykırı olmayan ictihâdi kaynaklarla da tespit edilmiştir. Örneğin Osmanlı’da kendisine tanınan alanda teşrî yetkisine sahip olan padişahlar, 33 veya 36 senelik ictihâdi süreyi kısaltmışlardır. Bu durumu ilk olarak Kanunî Sultan Süleyman, Ebussuûd Efendi’nin fetvasına dayanarak düzenlemiştir. Çıkardığı emirnâme, miras ve vakıf davaları haricindeki tüm davaların, on beş senelik zamanaşımına tâbi olduğunu ilan etmiştir.⁴²² Kürek cezası ile alakalı davalara bakıldığında, Kanûnî devrinde belirlenen on beş senelik sürenin II. Selim devrinde de dikkate alındığı müşahede edilmektedir. Çeşitli hükümlerde, meselenin üzerinden on beş sene geçmemiş olması kaydıyla suçlunun küreğe yollanması emredilmiştir: “...üzerinden **on beş yıl mürûr itmeyen husûsların ber-mûceb-i şer’i şer’if teftiş idüp göresiz... üzerine sâbit olan husûsları mufasssal u meşrûh yazup... gönderesiz ki küreğe koşıla... Fî 9 Rebî’u’l-evvel sene 980**”⁴²³ Bu sınırlandırma insanların, gücü yeterken ve şer’i bir özürleri yokken kendilerine tanınan hakkı kullanmayıp, uzun yıllar sonra belki uydurma ve iftiralar katarak dava açmalarını engelleyerek, adâleti temin etmeye çalışmaktadır.

II- OSMANLI UYGULAMASININ FIKIHLA MÜTABAKATININ İNCELENMESİ

Kürek cezası; unsurlarında eksiklik bulunan had ve kısas suçlarında ya da naslarda zikredilmeyen suçlarda tatbik edilen; bedenî, hürriyet bağlayıcı, aslî, bedelî, zaman zaman tekâmîlî, vak’aya göre tasfiye edici, uslandırıcı ya da uyarıcı nitelik taşıyan bir ta’zîr cezasıdır.

Fıkıh, Allah hakkı olan hadlerin şüphe ile düşürülmesini emreder. Bu nedenle

⁴²¹ Abdusselam Arı, “İslâm Hukukuna Göre Hukuk Ve Ceza Davalarında Zamanaşımı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 11 (2005), s. 59.

⁴²² Akgündüz, “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mürûruzaman”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. I, sayı: I (1998), s. 54.

⁴²³ **BOA. MD. XIX, 431. Ayrıca Bk: a.d. 103, 388, 431; BOA. MD. XVIII, 299; BOA. MD. XXI. 88.**

pek çok haddin, şartlarının eksikliği nedeniyle tatbik edilmediği ve onların yerine kürek cezasının verildiği görülmektedir. Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır ki; sarhoşluk, hırsızlık, yol kesme cezaları, adam öldürme gibi suçlar bu bağlamda değerlendirilmiş ve fıkha uygun olarak ta'zîr kapsamında kürek cezası tatbik edilmiştir.

İslam ceza hukukunda had, kısas ve diyet cezaları dışında sıkı sıkıya bir kanunîlikten söz etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bir ta'zîr cezası olarak kabul edilen kürek cezasında, her zaman kanunîlik aramak mümkün değildir. Bununla birlikte Osmanlı Devletinin şer'î ve örfî karakteri incelendiğinde, kürek cezasının örfî karakterli bir ta'zîr cezası olarak tatbik edildiği görülmektedir. Bu tatbikata, doğrudan devlet başkanı veya onun yetkilendirdiği Dîvân-ı Hümâyûn karar vermiştir. Dîvân'da belirli suçların kürekle cezalandırılacağı kararlaştırılıp, o suçların kürek cezası ile cezalandırılacağına dair padişah buyruğu çıkarıldığı görülmüştür. Bu gibi durumlarda kürek cezasında kanunîliğe uyulduğu söylenmelidir.

Cezalandırmada umumiyetle şahsîlik prensibi esas alınarak kürek takdiri yapılmıştır. Hatta belgelerde bu hususun üzerinde özellikle durulduğu, hemen hemen her belgede suçludan başkasının mağdur edilmemesi hususunda ihtarlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kefâlet sisteminde kefilin küreğe gönderilmesi, masum bir kimsenin ceza çekmesi anlamına gelmektedir. Bu uygulamanın hangi gerekçe ile yapıldığı tespit edilememiştir. Görünüm itibarıyla bu uygulamanın fıkhnın gaye ve prensiplerine muhalif olduğu söylenebilir.

Kürek, toplumun değişik kesimlerine takdir edilmiş bir cezadır. İdareci, sade vatandaş, din adamı, gayrimüslim, çingene gibi her türlü vatandaşın kürek cezasına çarptırıldığı kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bu da küreğin; sosyal statü, zenginlik gibi güç sebeplerinin, ceza çekme hususunda imtiyaz sağlamaması bağlamında umumî nitelikli bir ceza olduğunu göstermektedir. Ayrıca umumîlik prensibine göre ceza takdiri yapılmakla beraber, kişilerin durumları da göz önünde bulundurulmuştur. Nitekim kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve acizler, farklı cezalandırma şekilleriyle te'dîb edilmiş ve küreğe gönderilmemiştir. Böylece cezalandırmada salt eşitlik değil, hakkâniyet de sağlanmıştır.

Suç ve cezaların dengesi bağlamında kürek cezası incelendiğinde, suç ağırlaştıkça; cezanın da süresi artırılarak ve ilave cezalarla desteklenerek bu dengenin korunmaya çalışıldığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, oldukça farklı sürelerde ceza tatbikine rastlanmıştır. Zaman zaman suça takdir edilen ceza süresinin dengeli olup olmadığı anlaşılamamıştır.

Düşmanları dahi Osmanlı Devleti'ni adâlet vasfıyla birlikte anmış ve anmaktadır. Yaşadığı dönemlerde çağdaşı devletlerde hukuksuzluk ve adâletsizlik had safhada iken Osmanlı Devleti adâlet anlayışı ile sonraki nesillere yüz akı olmuştur. Bir taraftan kürek cezası tatbik edilirken, aynı zamanda muhtelif yollarla adâlet temin edilmeye çalışılmıştır. Mesela suçlu olduğundan emin olmadan küreğe göndermeme, suçlulara ceza verilirken masumlara zulüm etmeme, ceza hak edenlerin cezasını geciktirmeme, suçlunun kürekte unutulmaması için tedbir alma, para alarak suçlunun serbest bırakılmaması ve daha pek çok husus adâletsizliklere mani olmak için dikkate alınmıştır.

SONUÇ

Geçmişin tecrübe ve birikimi geleceğin inşasında etkilidir. Bir toplumun hafızası olarak nitelendirilebilecek arşiv belgeleri, geçmişi bilmek ve anlamak için istifade edilebilecek birincil kaynaklardır. Bu nedenle, son dönemlerde arşiv belgelerinden yararlanılarak hazırlanmış ve hazırlanmakta olan çok sayıda tez vardır. Bu çalışmada da temel malzeme olarak arşiv belgelerini kullanarak kürek cezası ele alınmıştır. Böylece cezanın uygulamasından yola çıkarak, pratiğin teorik kaidelerle ne kadar örtüştüğüne dair kısmî izahlar getirilmiştir.

Bu çalışma hazırlanırken karşılaşılan en büyük zorluk, konu ile alakalı malumatın pek çok defterde dağınık olarak bulunmasından ötürü, hangi defterden ne kadar istifade edileceğinin önceden tespit edilememesidir. Örneğin mühimme defterlerinde kürek cezası ile ilgili çok fazla hüküm vardır. Fakat bunlar ekseriyetle cezanın verilmesi ile ilgili hükümler olup; nadiren ıtlâk kayıtlarına rastlanmıştır. İtlâk ile ilgili hükümler çoğunlukla Tersâne zindanına ait defterlerde yer almıştır. Ancak bizim ulaşabildiğimiz zindan defterleri XVII. yüzyıla aittir. İşte burada çalışmanın

ikinci problemi olan tarih sınırlandırılması meselesi ile karşımıza çıkmıştır. Tarihî ve fikhî açıdan yorumlanması gereken XVII. yüzyıla ait pek çok kayıt, tarih sınırlandırılmasından ötürü çalışma kapsamına dahil edilememiştir. Esasen pek çok konuda sınırlanan tarihlerin dışına çıkmanın, çalışmanın seyrini değiştirmeyeceği dönem dışındaki belgelerde yapılan incelemelerden anlaşılmıştır. Ancak usûl açısından yine de esnek davranılmamış, tarihi açıdan farklı birer dönem sayılabilecek tarihler tek bir kefedele alınmamıştır. Sadece gerekli görüldüğü noktalarda, belirlenen tarihlerin dışına çıkılarak, defterlerdeki ilgili yerlere işaret edilmiştir. Öte yandan bu çalışma nihayete erdirilirken; daha şümüllü bilgiye ulaşmak, dolayısıyla daha isabetli yorum yapabilmek için konunun daha detaylı olarak ve daha geniş bir zaman aralığında incelenmesi gerektiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada belgelerden elde edilen bilgiler tasniflenmiştir. Böylece XVI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında kürek cezasının hangi hukukî temellere dayandığı tespit edilmiş ve bu temellere uygun şekilde uygulanıp uygulanmadığı incelenmiştir.

Kürek cezasının Akdeniz Devletleri'nden Osmanlı'ya geçtiği tahmin edilmektedir. Ceza ile ilgili düzenlemeler, iki adâletnamedeki çok az bir bölüm haricinde, Tanzimat sonrası kanunnâmelerde yer almıştır. Aynı şekilde Tanzimât öncesinde fetva mecmualarında ve fıkıh kitaplarında da yer almamıştır. Ancak ceza, Dîvân-ı Hümâyûn'dan çıkan müstakil kararlar ile düzenlenmiştir.

Kürek cezası, uygulanabilirliğini kaybettiği Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde dahi, kanunlarda zikredildiği için verilmeye devam etmiştir. Fakat gemi teknolojisindeki değişimden ötürü kürek çektirilerek değil, durumun gereğine göre uygun görülen bir cezaya dönüştürülerek tatbik edilmiştir.

Bütün cezaların veriliş gerekçeleri olan umumî hedefler, kürek cezası için de geçerlidir. Bunlara ilave olarak ağırlığından ötürü caydırma hedefi taşımaktadır. Ayrıca ihtiyaçtan ötürü yaygınlık kazandığı anlaşılmaktadır. Oldukça fazla sayıdaki vesika, kürekçi ihtiyacının bu yolla karşılanması için teşebbüs edildiğini göstermektedir. Bu nedenle kürekçi ihtiyacını karşılamak da bu cezanın amaçlarındandır. Ancak burada, ihtiyaçtan ötürü haksız yere kürek cezası verildiği kastedilmemektedir. Zaten ta'zîren

ceza verilecek kimselerin ihtiyaç olan kürekçiliğe kanalize olması kastedilmektedir.

Kürek, hapsin infaz şekillerinden biri sayılmaktadır. Aynı zamanda kamu hizmeti gördürme anlamındaki hıdemât-ı şâkka cinsinden bir ta'zîr cezasıdır. Bir nedenle haddin düştüğü ve had, kısas, diyet dışında kalan suçlarda tatbik edilir. Belgelerde kürek cezası verilmiş çokça had suçu da bulunmaktadır. Bu gibi yerlerde haddin tatbik edilmeme nedeni had şartlarının yerine gelmemesi olmalıdır. Çünkü bütün şartları yerine gelmiş olan had, uygulanmaktan çekinilmemiştir.

Fetvaya, ictihada ya da kanuna dayanmadan yaptırım uygulanmayan bir devlet olan Osmanlı'da, kürek cezası da gelişigüzel değil belli esaslara dayanarak tatbik edilmiştir. Cezaya karar verilmesi, uygulanması ve cezanın sonlanmasının çeşitli usûl ve şartları vardır.

Ceza süreleri oldukça çeşitlidir. Ceza süreleri ve suçlar incelendiğinde ceza sürelerinin neye göre belirlendiği anlaşılamamıştır. Bazı suçlara müebbed ceza verilirken, onlardan daha ağır kabul edilebilecek bazı suçlarda böyle bir kayda rastlanmamıştır.

Kürek cezasının nihayete erme sebepleri; af, cezayı çekmek ve haksız bir infazın düzeltilmesidir. Yaşlılık ve ölüm de doğal olarak cezanın uygulanmasına mani oldukları için onlar da cezanın sonlanma sebeplerindendir.

Belgeler; cezanın umumiyetle hukukî bir tutarlılık içinde tatbik edildiğini göstermektedir. Osmanlı ceza hukukunda bugünkü hukuk sistemlerindeki gibi bir kanunîlik yoktu, ancak bu durum cezanın kanunî temellerinin olmadığı anlamına gelmemektedir. Kürek cezasıyla ilgili münferit fermanlarda çeşitli düzenlemeler yapıp, o düzenlemelere dayanarak ceza verilmiştir.

Kürek cezası şahsîlik ilkesine uygundur. Kefillik meselesinde suçlunun kefilinin küreğe yollanması gibi bazı örnekler hariç, sebebi bilinemeyen ve açıklamakta zorlanılan vak'alar yoktur.

Umumîlik açısından kürek cezası, İslam'a uygun bir tatbikattır. Kadınlara kürek cezası verilememesi gibi istisnaî ve gerekli bazı uygulamalar dışında, hak eden

her suçlu, ayrımcılık yapılmaksızın küreğe yollanmıştır.

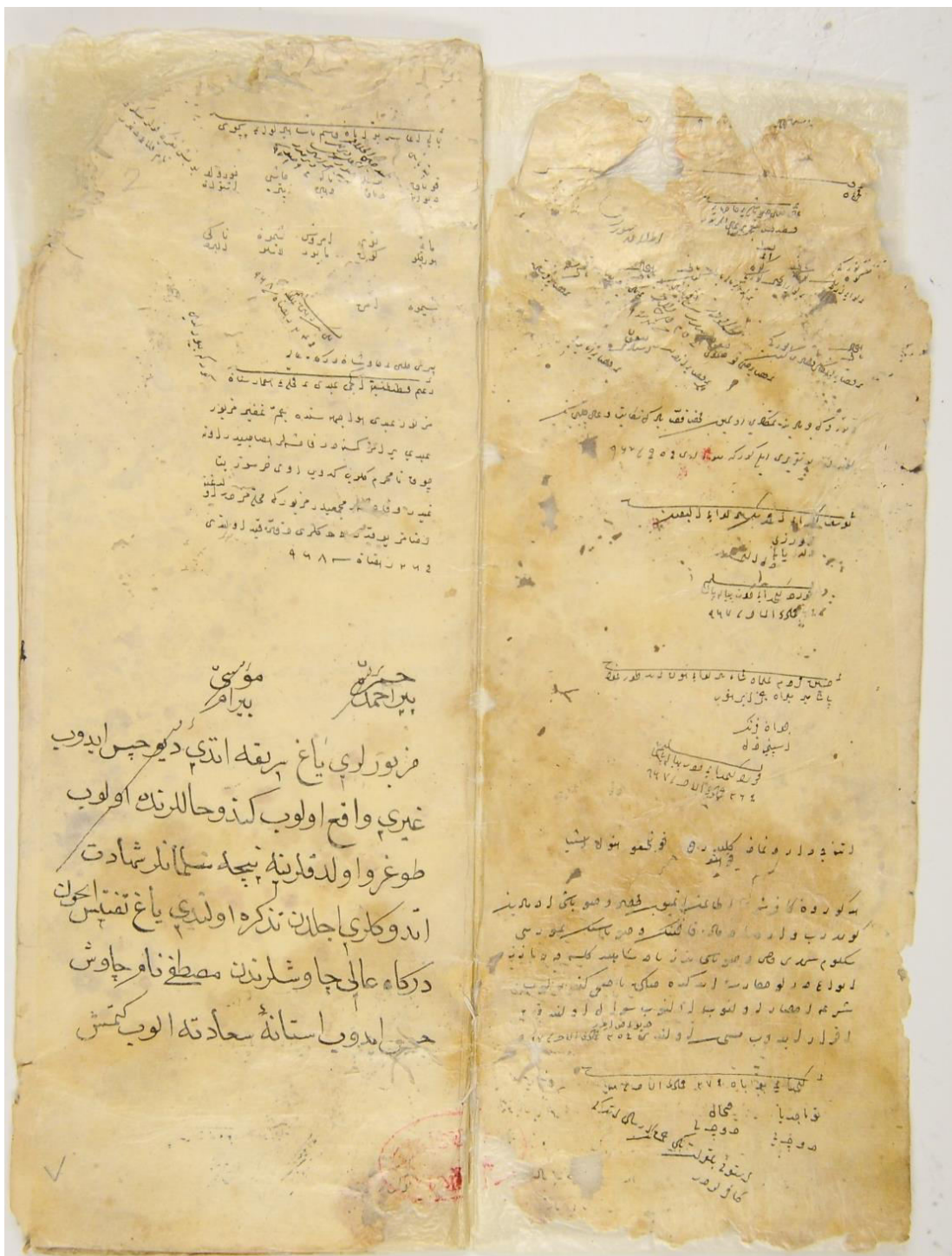
Çeşitli hükümler kürek cezasının suç-ceza dengesi gözetilerek uygulandığını gösterir. Öte yandan müebbed ceza verilen bazı suçların, ceza yanında hafif kaldığı düşünülebilir.

Cezalandırmada adâlet ve hakkâniyet, kürek cezasının her aşamasında temin edilmeye çalışılmıştır. Belgelerdeki bu ihtimam, masumları korumak, mücrimlerin cezasız kalmamasını sağlamayı hedeflemiştir. Bu nedenle güçlü bir tahkikat ve gerekirse yeniden yargılamaktan çekinilmemiştir.

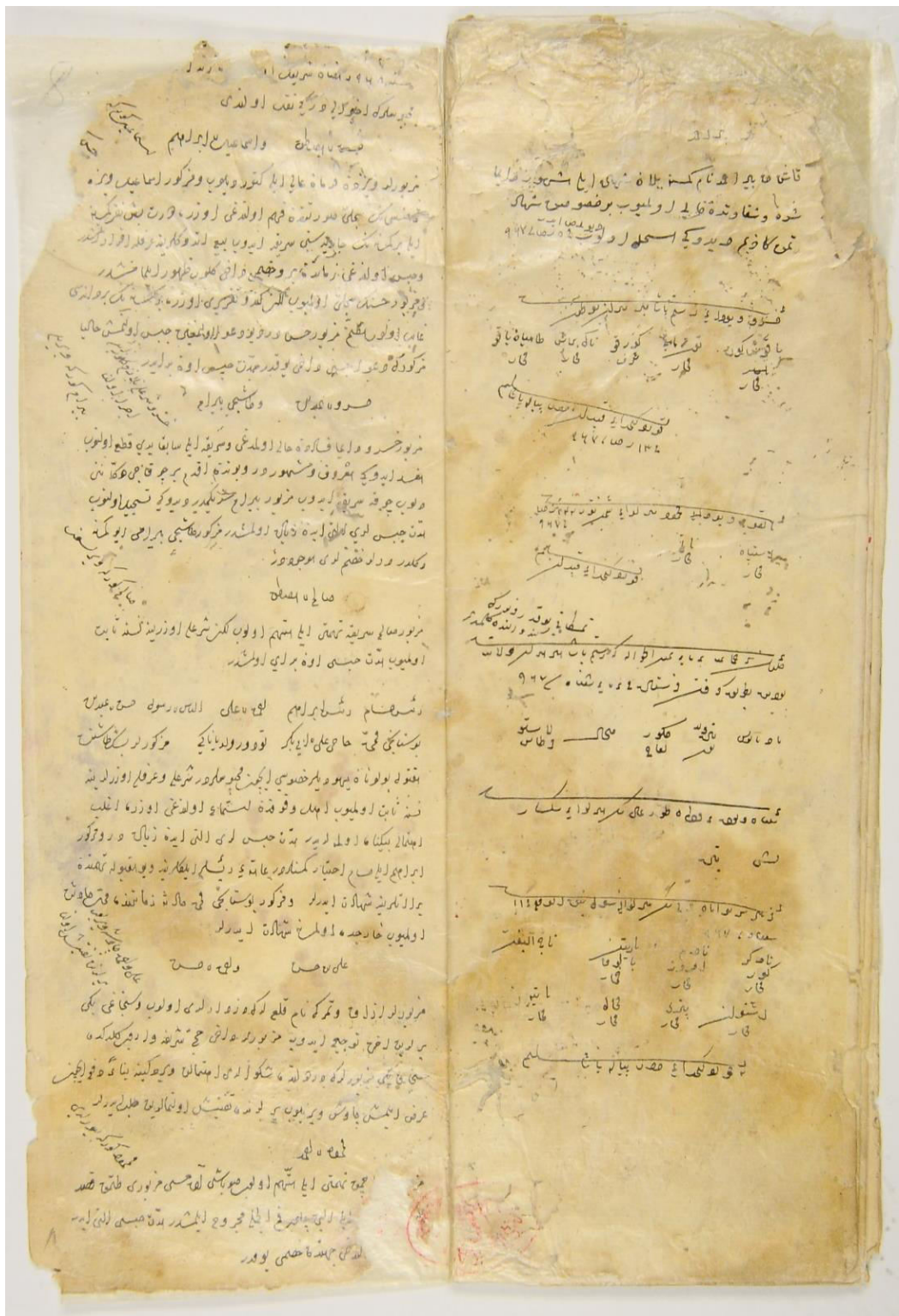
Kürek cezası incelenen belgelerde umumiyetle, İslam'ın teorik ilkelerinin pratikle uyumlu olduğu görülmüştür.

EKLER

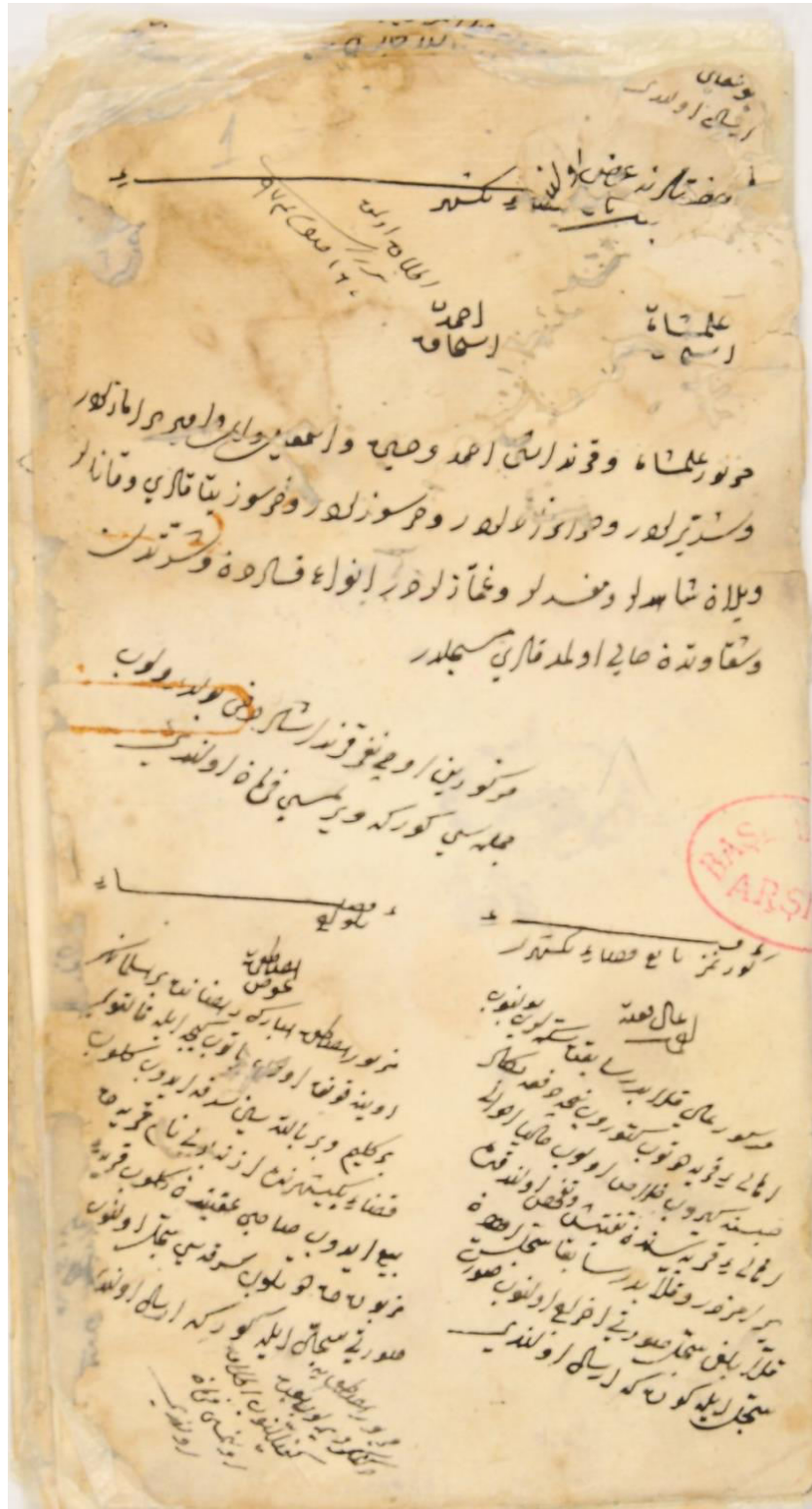
1- İbnülemin Tasnifi, Adliye Belgeleri, 3 Numara



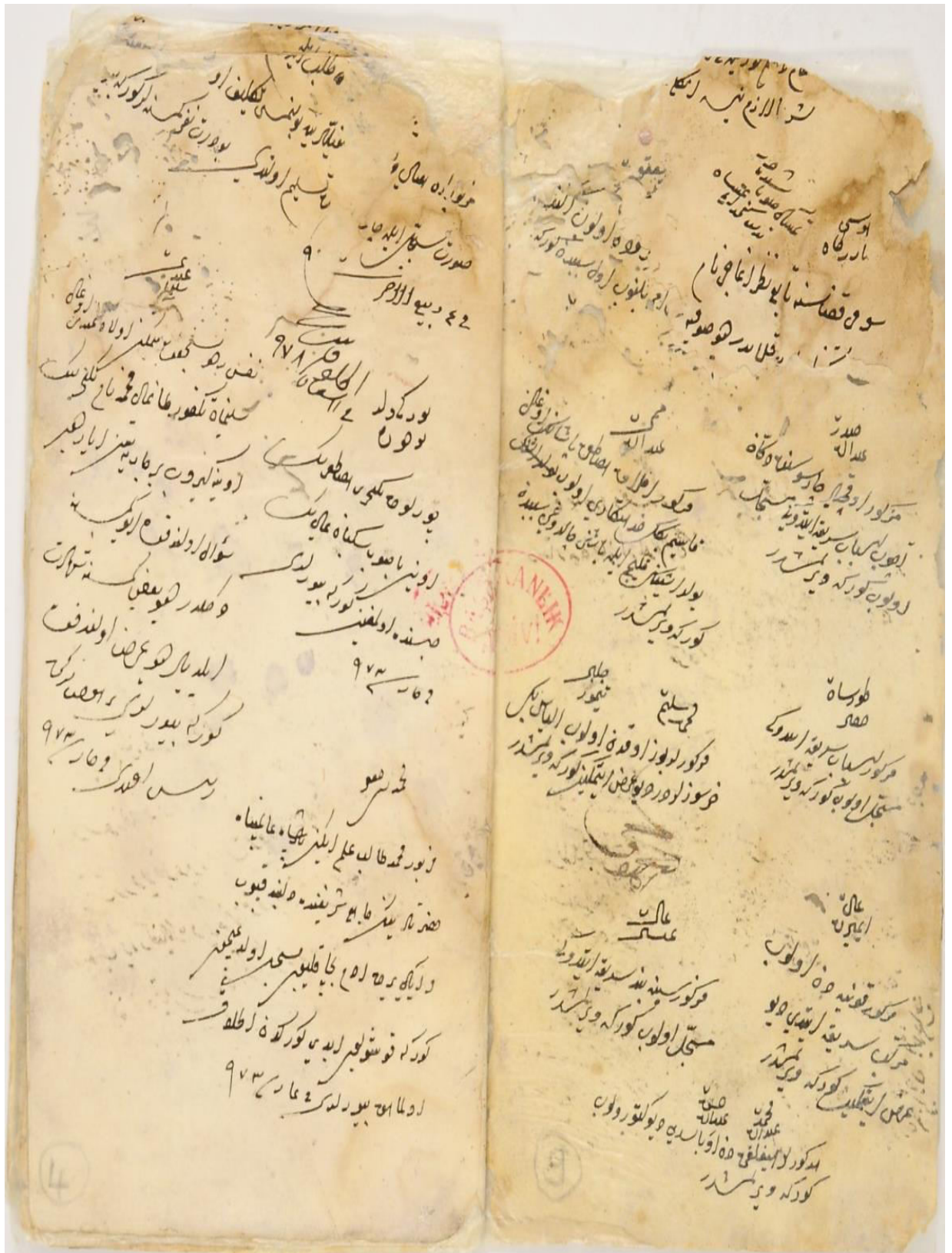
Vr.2



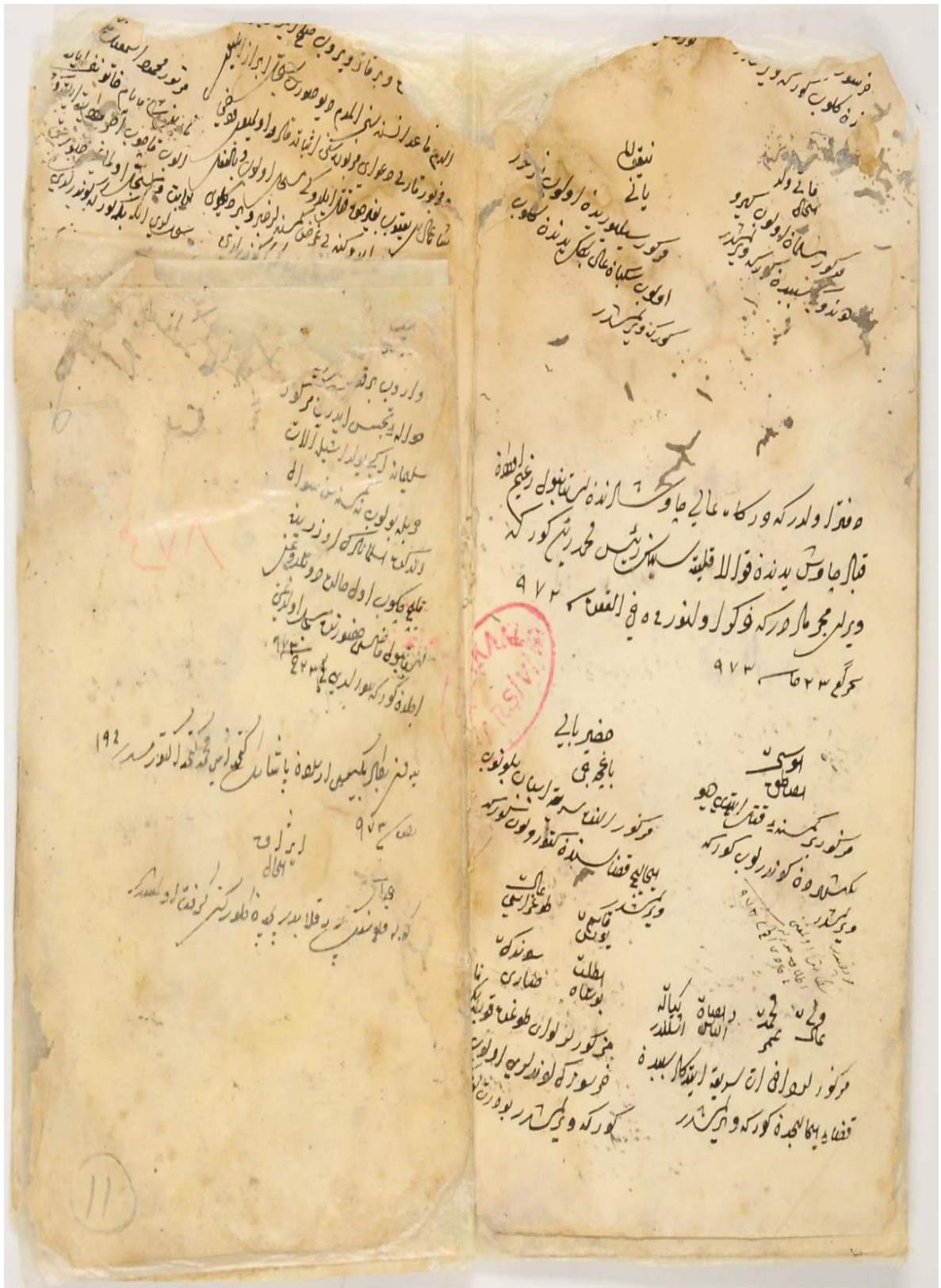
1- İbnülemin Tasnifi, Adliye Belgeleri, 4 Numara



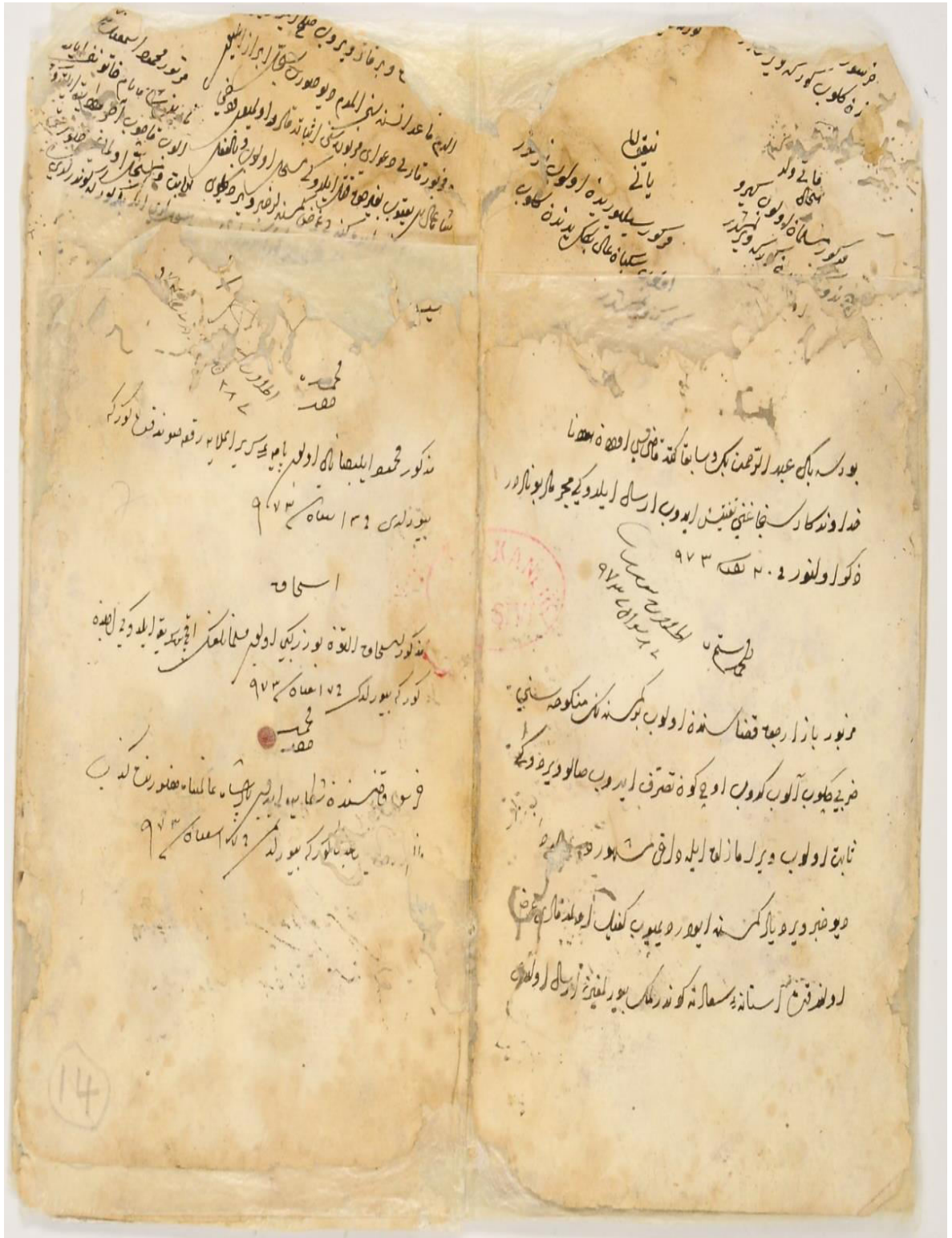
Belge1



Belge2 ve Belge3



Belge6 ve Belge7



Belge8 ve Belge9

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

a. Osmanlı Arşivi'nden Alınanlar

BOA. İE. ADL. III.

BOA. İE. ADL. IV.

b. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Tarafından Yayımlananlar

3 Numaralı Mühimme Defteri: (966-968/1558-1560): Özet ve Transkripsiyon, Nezihi Aykut...vd. (yay. haz.), Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri: (973/1565-1566): Tıpkıbasım, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri: (972/1564-1565): Özet, Transkripsiyon ve İndeks, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

6 Numaralı Mühimme Defteri: (972/1564-1565): Özet, Transkripsiyon ve İndeks, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998.

7 Numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999.

7 Numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. III, Ankara: Başbakanlık

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1999.

- 12 Numaralı Mühimme Defteri: (978-979/1570-1572): Özet-Transkripsiyon ve İndeks**, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. I, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri: (978-979/1570-1572): Özet-Transkripsiyon ve İndeks**, Hacı Osman Yıldırım...vd. (yay. haz.), c. II, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1996.

c. Üzerinde Müstakilen Çalışılmış Defterler

- KAYGUSUZ, Zülfiye. **10 Numaralı Mühimme Defterinin (1-178) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara: 2006.
- YÜCEL, Kâzım Kürşat. **18 Numaralı Mühimme Defteri** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: 1996.
- BOSTANCI, H. Muharrem. **19 Numaralı Mühimme Defteri : Tahlil-Metin** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: 2002.
- ÇELİK, Sıtkı. **21 Numaralı Mühimme Defteri : Tahlil-Metin** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul: 1997.
- GÖKBUNAR, Bekir. **105 Numaralı Mühimme Defteri : Özet-Transkripsiyon** (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Sakarya: 1996.

2- Ansiklopedi ve Sözlük Maddeleri

- ALBAYRAK, Sadık. “İskilipli Mehmed Âtîf Efendi” **DİA**, c. XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- APAYDIN, H. Yunus. “Kefalet”, **DİA**, c. XXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- ATAR, Fahrettin. “Müftü”, **DİA**, c. XII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.
- AYDIN, Mehmet Akif. “Ceza”, **DİA**, c. VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- AYDIN, Mustafa. “Moriskolar” **DİA**, c. XXX, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı,

- 2005.
- BARDAKOĞLU, Ali. “**Ceza**”, **DİA**, c. VII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.
- “**Hırsızlık**”, **DİA**, c. XVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- BARKAN, Ömer Lütfi. “**Avârız**”, **İA**, c. II, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1961.
- BAŞOĞLU, Tuncay. “**Ta’zîr**”, **DİA**, c. XL, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.
- BOSTAN, İdris. “**Gemi**”, **DİA**, c. XIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- “**İnebahtı Deniz Savaşı**”, **DİA**, c. XXII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.
- EMECEN, Feridun “**Haraçgüzâr**”, **DİA**, c. XVI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997.
- İLGÜREL, Mücteba. “**Subaşı**”, **DİA**, c. XXXVII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2009, s. 448.
- İNALCIK, Halil. “**Adâletnâme**”, **DİA**, c. I, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.
- “**İstanbul**”, **DİA**, c. XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- “**Kanun**”, **DİA**, c. XXIV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- İPŞİRLİ, Mehmet. “**Kazasker**”, **DİA**, c. XXV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.
- KÜÇÜK, Cevdet. “**İstiklâl Mahkemeleri**”, **DİA**, c. XXIII, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. “**Mühimme Defteri**”, **DİA**, c. XXXI, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- “**Berat**”, **DİA**, c. V, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- SAHİLLİOĞLU, Halil. “**Avârız**”, **DİA**, c. IV, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. “**Avarız**”, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri**

Sözlüğü, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993.

1- Kitaplar

AKGÜNDÜZ, Ahmet. **Osmanlı Kanunnâmleri ve Hukukî Tahlilleri (Osmanlı Kanunnâmeleri)**, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

AKŞİT, M. Cevat. **İslam Ceza Hukuku ve İnsani Esasları**, İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2011.

AVCI, Mustafa. **Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar**, İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2004.

----- **Osmanlı Ceza Hukukuna Giriş**, Konya: Mimoza Yayınları, 2008.

AYDIN, M. Akif. **Türk Hukuk Tarihi**. 8. Basım, İstanbul: Beta Yayınları, 2010.

----- **Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet**, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.

BARKAN, Ömer Lütfi. **XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları: Kanunlar (Kanunlar)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü Neşriyat, 1943.

----- **Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1972.

BEHNESÎ, Ahmed Fethi. **el-Mevsûatü'l-Cinaîyye fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1991.

BİLMEN, Ömer Nasuhi. **Hukûkî İslâmîyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu**, İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968.

BOSTAN, İdris. **Osmanlılar ve Deniz**. İstanbul: Küre Yayınları, 2007.

----- **Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire (Tersâne-i Âmire)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.

CASSON Lionel, **Antik Çağda Denizcilik ve Gemiler**, Gürkan Ergin (çev.), İstanbul: Homer Yayıncılık, 2002.

CİN, Halil-AKGÜNDÜZ, Ahmet. **Türk Hukuk Tarihi**, 5. Basım, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.

- CİN, Halil – AKYILMAZ, Gül. **Türk Hukuk Tarihi**, Konya: Sayram Yayınları, 2003.
- DÖNMEZER, Sulhi, ERMAN, Sahir. **Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku**, 9. Basım, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1986.
- EBÛ ZEHRA, Muhammed. **İslam Hukukunda Suç ve Ceza**, İbrahim Tüfekçi (çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1994.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra. **Osmanlı Hukuku**, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2008.
- EL-MAVSİLÎ, el-Muhtar li'l-Fetvâ, Celal Yeniçeri (çev.), İstanbul: Şamil, 2011.
- ERK, H. Basri. **Meşhur Türk Hukukçuları**, [y.y], 1958.
- FOUCAULT, Michael. **Hapishanenin Doğuşu**, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.) Ankara: İmge Yayınevi, 1992.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib. **Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Paleografya ve Diplomatik İlmi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979.
- GÜLEN, Nejat. **Şanlı Bahriye**. 2. Basım, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2001.
- GÜLERYÜZ, Ahmet. **Kadırgadan Kalyona Osmanlıda Yelken = Ottoman Sailing Ships from Galleys to Galleons and Mikyas-ı Sefain Particulars of Ships and Their Equipment** İstanbul: Denizler Kitabevi, 2004.
- HEYD, Uriel. **Studies in Old Ottoman Crimanal Law**, V. L. Ménage (yay./ed.), Londra: Oxford Univercity Press, 1973.
- “Eski Osmanlı Hukukunda Kanun ve Şeriat” Selahaddin Eroğlu (çev.), Ferhat Koca (drl.), **Türk Hukuk Ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- IMBER, Colin H. **The Adminstration of the Ottoman Navy During the Reign of Suleyman I**, Cambridge 1970 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1520-1566.
- İBN NÜCEYM, Zeynüddin b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefi. **el-Bahru'r-Râik Şerh-u Kenzi'd-Dekâik**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- KANAR, Mehmet. **Kanar Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, İstanbul: Say Yayınları, 2009, c. I.
- KARAMAN, Hayrettin. **Mukayeseli İslam Hukuku**, 7. Basım, İstanbul: İz

Yayıncılık, 2001.

el-KÂSÂNÎ, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Hanefî. **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'**, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1997.

KÂTİP ÇELEBÎ, **Tuhfetü'l-Kibar fî Esfari'l-Bihar**, Orhan Şahik Gökyay (yay.), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, 1973.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S. **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, 3. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2013.

LANGBEIN, John. **Torture and the Law of Proof: Europe and England in the Ancien Regime**, Chicago: University of Chicago Press, 1977.

LÜTFÎ, Ahmet. **Osmanlı Adalet Düzeni**, Erdinç Beylem (sade.), İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası, 1979.

el-MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. **el-Ahkâmu's-Sultâniyye**, Kâhire: Matbaatü'l-Vatan, h.1258.

MUSTAFA NURÎ PAŞA, **Netâyic ül-Vukuat**, Neşet Çağatay (sade.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

en-NESEFÎ, Ebü'l-Berekat Hafızüddin Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. **Kenzü'd-Dekâik**, Karaçi: Mektebetü'l-Büşra, 2010.

PAKALIN, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993.

PETERS, Rudolph. **Crime and Punishment İn İslamic Law**, New York: Cambridge University Press, 2005.

RYCAUT, Paul. **The Present State of Ottoman Empire**, London: Gregg International Publishers, 1972.

SANZ, Manuel Serrano Y. **Türkiye'nin Dört Yılı (1552-1556)**, Aysel Kurutluoğlu (çev.), İstanbul: Tercüman Gazetesi, [t. y].

es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Şemsuddîn. El-**Mebsût**, Kahire: Matbaatü's-Saâde, h. 1324.

SELANİKLİ MUSTAFA EFENDİ. **Tarih-i Selânikî**, Mehmet İpşirli (yay.), 2. Basım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

ÛDEH, Abdulkadir. **et-Teşrîu'l-Cinâiyyi'l-İslâmî Mukârenen bi'l-Kânuni'l-Vaz'î**, 2. Basım, Kâhire: Dâru'l-Urûbe, 1963.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. **Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye**

- Teşkilatı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948.
- ÜNAL, Mehmet Ali. **Mühimme Defteri 44**, İzmir: Akademi Kitabevi, 1995.
- WRATISLAW, Baron W. **Anılar**, M. Süreyya Dilmen (çev.), İstanbul: Karacan Yayınları, 1981.
- YAKUT, Esra. **Osmanlı Hukukunda Tazir Cezaları**, Ankara: Seçkin Yayınları, 2011.

2- Makaleler ve Süreli Yayınlar

- AKGÜNDÜZ, Ahmet. “İslâm ve Osmanlı Hukukunda Mürûruzaman”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, c. I, sayı: I (1998).
- ARI, Abdusselam. “İslâm Hukukuna Göre Hukuk Ve Ceza Davalarında Zamanaşımı”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 11 (2005).
- AVCI, Mustafa. “Osmanlı Uygulamasında İnfazı Özellik Gösteren Hapis Türleri”, **Yeni Türkiye Dergisi**, sayı: 45 (Mayıs-Haziran 2002).
- AYMARD, Maurice. “XVI. Yüzyılın Sonunda Akdeniz’de Korsanlık ve Venedik”, M. Genç (çev), (**İÜİFM**) **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası** (1962-1963).
- BOSTAN, İdris. “Osmanlı Donanmasına Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Dergisi** (Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı), sayı: 37 (2001-2002).
- “XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Tersâneleri ve Gemi İnşa Teknolojisi”, **Yeni Türkiye Dergisi** (701 Osmanlı Özel Sayısı I, Siyaset ve Teşkilât), sayı: 31 (Ocak-Şubat 2000).
- EMECEN, Feridun. “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi-Türk Hukuk Tarihi**, c. III, sayı: 5 (2005).
- ERİM, Neşe. “18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürek Cezası”, IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey, Dubrovnik-Croatia 20-23 August 2002, **Atatürk Supreme Council for**

Culture Language and History Publications of the Turkish Historical Society XXVI. No:13 (2005).

GERBER, Haim. “Osmanlı Hukukunda Şeriat Kanun ve Örf XVII. Yüzyıl Bursa’sı Mahkeme Kayıtları”, Mehmet Akman (çev.), **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, c.VIII, sayı: 1-3 (1994).

GÖĞÜNÇ, Nejat. “Osmanlı Ceza Hukuku ile İlgili Belgeler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı: 3 (Aralık 1967).

HEYD, Uriel. “Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun ve Şeriat”, Selâhaddin Eroğlu (çev.), **Türk Hukuk ve Kültür Tarihi Üzerine Makaleler**, Ferhat Koca (çev.) Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

İPŞİRLİ, Mehmet. “XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler” (Kürek Cezası İle İlgili Hükümler), **(İÜEFTE) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi** (Prof. Dr. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı), sayı: 12 (1981-1982).

İNALCIK, Halil. “Adâletnâmeler”, **Belgeler (Türk Tarih Kurumu Türk Tarih Belgeleri Dergisi)**, c. II, sayı: 3-4 (1965).

KAHRAMAN, Abdullah. “İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Müessesesi Ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukuku'ndaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 2 (1998).

KOÇ, Yunus. “XVI. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı İmparatorluğu’nda Suhte Olayları”, **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sayı: 18 (2013).

ÖZKAN, Selim Hilmi. “Hıristiyan Birliği Projeleri ve Ermeniler (XVII. ve XVIII. Yüzyıllar)”, **Yeni Türkiye Dergisi** (Ermeni Meselesi Özel Sayısı II), sayı: 61, (Eylül-Aralık 2014).

SAHİLLİOĞLU, Halil. “Akdeniz’de Korsanlara Esir Düşen Abdi Çelebi’nin Mektubu”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, c. XIII, sayı:17-18 (1962-63).

ROMANO, Ruggiero. “Economic Aspects of the Contruction of Warships in Venice in the Sixteenth Century”, **Crisis and Change in the Venetian**

Economy in the 16th and 17th Centuries (ed. Brian Pullan), Methuen & Co, 1968.

THOMPSON, A. A. “A Map of Crime in Sixteenth-Century Spain”, **The Economic History Review**, c. XXI, sayı: 2 (1968).

YAZICI, Muhammed. ”XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kamu Düzeninin İşleyişini Etkileyen Unsurlar Üzerine” **Asia Minor Studies International of Social Science**, c. I, sayı: 1 (Ocak 2013).

3- Diğer Yayınlar

Ceza Kanunnâme-i Hümayunu (1274/1858 Ceza Kanunnânmesi), İstanbul: Takvimhâne-i Âmire, 1274/1858.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, “**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**”, yayın no. 42, 2. Basım, 2000.

Türk Dil Kurumu, **TDK Türkçe Sözlük**, 9. basım, Ankara: Türk Dil ve Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Focus Dergisi. “Kürek Mahkumları” Sayı: 12, Aralık 1995.